

Obilježja i oblici nasilja među djecom i mladima

Maričević Crljenko, Kristina

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:423188>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-30**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET U RIJECI
ODSJEK ZA PEDAGOGIJU

OBILJEŽJA I OBLICI NASILJA MEĐU DJECOM I MLADIMA

Diplomski rad

IME I PREZIME STUDENTA: Kristina Maričević Crljenko

STUDIJ: Sveučilišni izvanredni diplomski studij pedagogije

MENTOR: prof. dr. sc. Jasminka Zloković

Rijeka, 2019. godina

SADRŽAJ

1. Uvod.....	4
2. Određenje pojmova nasilje, zlostavljanje, agresivnost.....	5
2.1. Nasilje.....	5
2.2. Zlostavljanje.....	7
2.3. Agresivnost.....	8
3. Nasilje među vršnjacima- pojmovi i oblici nasilja	11
3.1. Klasifikacija pojmova povezanih s nasiljem među vršnjacima.....	14
3.2. Oblici nasilja među vršnjacima	16
3.3. Fizičko nasilje	18
3.4. Verbalno nasilje	18
3.5. Seksualno nasilje	19
3.6. Relacijsko nasilje	21
3.7. Materijalno ili ekonomsko nasilje.....	22
3.8. Samo- zlostavljanje.....	23
3.9. Kulturalno nasilje.....	23
3.10. Elektroničko nasilje- cyberbulying.....	24
4. Vršnjačko nasilje s obzirom na uloge.....	28
4.1. Žrtve.....	28
4.2. Počinitelji- žrtve.....	30
4.3. Počinitelji nasilja.....	30
4.4. Branitelji.....	33
4.5. Aktivni pomoćnici.....	34
4.6. Neangažirani promatrači.....	34

4.7. Neangažirani (pasivni) promatrači- razlozi pasivnosti.....	35
4.8. Posljedice vršnjačkog nasilja.....	37
4.9. Neki indikatori vršnjačkog nasilja.....	38
5. Neke razlike u oblicima i vrstama vršnjačkog nasilja s obzirom na spol i dob učenika.....	40
6. Povezanost između obiteljskih prilika i nasilnog ponašanja kod djece.....	41
7. Utjecaj medija na vršnjačko nasilje.....	44
7.1. Utjecaj televizijskih programa na pojavu nasilja među vršnjacima.....	44
7.2. Utjecaj računalnih igara na pojavu nasilja među vršnjacima.....	46
8. Teorijski pristupi vršnjačkom nasilju.....	46
8.1. Instinktivističke teorije.....	47
8.2. Frustracijske teorije agresivnosti (F-A hipoteza).....	48
8.3. Teorija socio- kognitivnog učenja.....	48
8.4. Teorija socijalne prerade informacija.....	49
8.5. Model antisocijalnih sklonosti.....	50
8.6. Teorija ekoloških sustava- koncepcijski okvir vršnjačkog nasilja.....	50
9. Dokumenti i programi zaštite od vršnjačkog nasilja u svijetu.....	52
10. Vršnjačko nasilje u hrvatskim školama- stanje, protokoli, istraživanja, prevencija.....	55
10.1. Stanje.....	56
10.2. Protokoli.....	58
10.3. Istraživanja.....	60
10.4. Prevencija.....	62
10.4.1. Preporuka školama u borbi protiv vršnjačkog nasilja.....	64
10.4.2. Prijedlozi radionica.....	66
11. Uloga pedagoga u prevenciji i sprečavanju vršnjačkog nasilja.....	86

12. Uloga i kompetencije učitelja u prepoznavanju i sprečavanju vršnjačkog nasilja.....	88
13. Zaključak.....	94
14. Sažetak.....	95
15. Literatura.....	97

1. UVOD

Nasilje je fenomen star koliko i čovječanstvo, a najčešće se događa u skupinama koje žive ili rade zajedno (Juul, 2018). Fenomen nasilja prisutan je u svim sferama društva, a počinje već u predškolskim ustanovama te se nastavlja u osnovnoj i srednjoj školi. U ovom diplomskom radu klasificirat će se pojmovi nasilje, zlostavljanje i agresivnost koji se često zamijenjuju i koriste kao istoznačnice. Zlostavljanje karakterizira opetovano nasilno ponašanje kojemu je cilj poniziti i posramiti žrtvu, dok se nasilje može dogoditi samo jednom i promatra se kao podvrsta agresije. Postoje različiti oblici nasilja i različito su klasificirani od strane različitih autora. Fizičko nasilje najlakše je uočljivo budući da postoje fizički dokazi na tijelu žrtve. Problem se javlja kod detektiranja ostalih oblika, posebice relacijskog nasilja. Izloženost djece različitim medijima, pa tako i internetu, dovelo je do pojave posebnog vrsta nasilja-elektroničkog nasilja (engl. *cyberbullying*), koje je u današnje vrijeme uzelo maha, stoga je ovom obliku nasilja posvećen širi prostor u ovom diplomskom radu. Od kada se počelo proučavati vršnjačko nasilje, javili su se i različiti teorijski pristupi koji su nastojali pobliže objasniti uzroke nasilnog/ agresivnog ponašanja među djecom i mladima. Svi oblici nasilja ostavljaju posljedice na žrtve te upravo zbog toga, ali i kompleksnosti fenomena vršnjačkog nasilja, javlja se potreba za pravovremenim prepoznavanjem i pravovremenom prevencijom u koju treba uključiti obitelj, učitelje i stručne suradnike. U radu će se prikazati i različite uloge dionika nasilja među vršnjacima, te njihove osobine kao i različitu podijeljenost tih uloga od strane istraživača.

Ovaj diplomski rad bavi se fenomenom nasilja među vršnjacima kao posebnom vrstom nasilja. Činjenicu da je nasilje u porastu valja shvatiti ozbiljno, te u skladu s time poduzeti adekvatne mjere kako bi se utjecalo na njegovo smanjivanje. Cilj ovog rada jest ukazati na ozbiljnost nasilja među vršnjacima, koje se pojavljuje u raznim oblicima, a koja predstavlja opasnost za emocionalno i psihološko zdravlje žrtava te stjecanje uvida na važnost primarne prevencije u suzbijanju takvog nasilnog ponašanja, čija je svrha informiranje i osvješćivanje šire i bližnje javnosti s namjerom da se nasilje među vršnjacima smanji i spriječi. Posebnu ulogu u sprečavanju imaju roditelji te škola i lokalna zajednica. Povodeći se za istraživanjima koja su pokazala da je upravo prevencija u osnovnoj školi najzaslužnija za sprečavanje nasilja, nužno je osvješćivanje upravo djelatnika škole (ravnatelja, stručnih suradnika i učitelja) primjenom različitih istraživanjima potkrijepljenih programa prevencije.

2. ODREĐENJE POJMOVA NASILJE, ZLOSTAVLJANJE, AGRESIVNOST

Iako je nasilje prisutno od kada postoji čovječanstvo, posljednjih je desetljeća ovaj fenomen u znatnom porastu, ali i u sve ekstremnijim oblicima. Kako navodi Zloković (2004:208), postoje društveno prihvatljiva ponašanja koja bi dijete trebalo usvojiti tijekom odgojno-obrazovnog procesa što primjerice uključuje dijeljenje s drugima, pomaganje i međusobnu suradnju. Takva se ponašanja nazivaju prosocijalna ponašanja i smatraju se važnim aspektom razvoja. Suprotno prosocijalnim ponašanjima jesu društveno neprihvatljiva ponašanja kao što je namjerno nanošenje ozljeda ljudima ili vlasništvu, a koja nisu uvijek usmjerena namjernom nanošenju ozljeda ili štete. Nasilje, zlostavljanje i agresivnost pripadaju društveno neprihvatljivim ponašanjima. Kako navodi Babović (2015), u literaturi postoje mnogobrojne definicije nasilja i njihov sadržaj ovisi od toga tko ih definira, s kojim ciljem i u kojem kontekstu. Osim teorijskih i praktičnih razlika postoje još i razlike između pravnih, psiholoških, antropoloških i socioloških definicija, a osim toga, veliki značaj ima i ideološko gledište koje na koncu postaje i političko pitanje. Često se pojmovi nasilje, zlostavljanje i agresivnost promatraju kao istoznačnice, stoga će fokus u ovom poglavlju biti određenje tih pojmova.

2.1. NASILJE

Nasilje kao fenomen staro je koliko i čovječanstvo, a događa se gdje god veća grupa ljudi živi ili radi zajedno (Juul, 2018). Klarić (2014) ističe da je nasilju kao fenomenu doista teško odrediti jasnu definiciju, a svako nasilje označava odnos u kojemu između dviju strana u kojemu jedna strana uporabom sile ili prijeteći utječe na drugu stranu. Nasilje je oblik agresivnog ponašanja prema drugoj osobi, sebi ili imovini (Popović, 2008 prema Zenzerović Šloser, Jurman, 2014:10). Prema Juulu (2018:51) nasilje ili *bullying* je zajednički naziv za sve što ljudi čine kada svoju skrivenu agresivnost i frustracije iskaljuju na slabijem članu grupe i tako povrijede njegov osobni integritet te stoga autor riječ *bullying* ne vezuje isključivo uz vršnjačko nasilje. Nasilno ponašanje može biti usmjereno na tjelesni, seksualni i psihički integritet osobe (Šendula- Jengi, 2014:91). Postoje dva glavna oblika nasilja, a to su fizičko i verbalno nasilje. Fizičko nasilje najlakše se uočava, a uključuje udaranje, štipanje, čupanje, naguravanje (Bilić, 2003) potezanje, sputavanje drugoga tjelesnim dodirima, gušenje, davljenje, zaključavanje u sobu, ozljeđivanje pribadačama i sličnim predmetima, teške batine (Bilić, 2018). Činjenica jest da verbalno nasilje često prati fizičko, a uključuje: vrijeđanje, širenje glasina, zadirkivanje, ismijavanje i sl. (Bilić, 2003).

Milivojević (2010:301) u fizičko nasilje pribraja i pljuvanje kao ritualizirani oblik fizičkog ponižavanja

Uz ova dva osnovna oblika nasilja, mogu se izdvojiti i četiri podvrste, odnosno četiri podoblika nasilja. Sljedeći su podoblici definirani u užem smislu, odnosno u kontekstu direktnog nasilja: *Psihičko i emocionalno nasilje* uključuje namjerno isključivanje žrtve iz zajedničkih aktivnosti razreda ili grupe, nazivanje pogrđnim imenima, širenje glasina s ciljem izolacije, oštećivanje stvari i predmeta. Ovim se postupcima nanosi duševna bol i sramota. (Bilić, 2003). Zloković (2018) psihičko nasilje definira kao negativni ili pasivni emocionalni odnos kojim se riječima, gestama ili drugim postupcima nekoj osobi namjerno nanosi psihička bol, potiče patnja ili kontinuirani osjećaj straha, neželjenosti, nesigurnosti i nezaštićenosti (Zloković, 2014 a, Zloković, Čekolj, 2018:50). *Seksualno nasilje* podrazumijeva neželjeni fizički kontakt, spolno uznemiravanje i dobacivanje, uvredljive komentare. *Kulturalno nasilje* podrazumijeva vrijeđanje na nacionalnoj, religijskoj i rasnoj osnovi. *Ekonomsko nasilje* podrazumijeva krađu i iznuđivanje novca (Bilić, 2003). Šendula-Jengiće (2014) i Bilić (2018) izdvajaju sljedeće kategorije nasilja: **1. Samousmjerenom nasilje-** nasilje usmjereno prema samome sebi koje podrazumijevaju suicidalno ponašanje (suicidalne misli, pokušaji samoubojstva, “parasuicidalno ponašanje itd.) i samoozljeđivanje (namjerno nanošenje štete rezanjem, bodenjem, amputacijom, mutilacijom itd. Šendula- Jengiće (2014) spominje i tzv. slučajna samoubojstva do kojih dolazi zbog samoozljeđivanja; **2. Kolektivno nasilje-** podrazumijeva nasilje koje su počinile veće skupine pojedinaca, države, organizirane skupine ili podskupine formirane oko zajedničkog stvarnog ili zamišljenog cilja (Rudan, Marčinko, 2014). Kolektivno nasilje može biti počinjeno od strane jedne grupe prema drugoj ili prema pojedincima (bilateralno) ili u njega može biti uključeno dvije ili više grupa (multilateralno) (Babović, 2015). Kolektivno nasilje koje je počinjeno po unaprijed određenom “socijalnom programu” uključuje npr. zločine mržnje koje su počinile različite i organizirane skupine i grupe, te subgrupe formirane oko zajedničkog stvarnog ili zamišljenog cilja, mafijaških i terorističkih organizacija. Političko nasilje uključuje ratove i slične sukobe, državno nasilje i radnje koje provode veće skupine. Ekonomsko nasilje odnosi se na napade veće skupine koje su motivirane ekonomskim dobitkom (Šendula- Jengiće, 2014); **3. Interpersonalno nasilje-** nasilje počinjeno od strane pojedinca ili manje skupine. Prema Babović (2015), dva su temeljna tipa ove vrste nasilja: nasilje u obitelji (nasilje među partnerima, zlostavljanje djece i nasilje prema starijima) i nasilje u zajednici- koje počine uglavnom poznate osobe izvan obitelji (vršnjačko nasilje, nasilje na random mjestu-

mobbing), ali i nepoznate osobe. S obzirom na uključene osobe u nasilnom ponašanju, autorice Zloković i Čekolj (2018:42 - 43) iznose podjelu Svjetske zdravstvene organizacije (WHO) s obzirom na osobe između kojih se nasilje događa. Svjetska organizacija nasilje dijeli na: 1. Nasilje među djecom i mladima (u školi, ozljeđivanje, ulične bande, ubojstva); 2. Zlostavljanje i zanemarivanje djece od strane roditelja ili skrbnika (tjelesno, seksualno, emocionalno; izostanak nadzora; odgojno- obrazovno zanemarivanje); 3. Nasilje nad supružnicima ili intimnim partnerom/ partnericom (nasilje nad ženama; nasilje nad muškarcima); 4. Nasilje i izrabljivanje starijih osoba (fizičko, psihičko, seksualno, materijalno iskorištavanje; zanemarivanje); 5. Nasilje prema samom sebi (samoozljeđivanje; sakaćenje (mutilacija) tijela; suicidi); 6. Kolektivno nasilje (nasilje pojedinca prema grupi; grupe prema drugim skupinama ljudi (oružani sukobi, terorizam, politički sukobi, genocid; represija; mučenje i drugi oblici kršenja ljudskih prava). Autorice ističu potrebu za redefiniranjem definicije nasilja prema Svjetskoj zdravstvenoj organizaciji budući da u njoj izostaje definiranje oblika nasilja maloljetne djece prema roditeljima (Zloković, 2014 a prema Zloković, Čekolj, 2018:43).

Popović 2008 (prema Zenzerović Šloser, Jurman 2014) nasilje definira kao oblik agresivnog ponašanja prema drugoj osobi, sebi ili imovini stoga se ono ne iskazuje samo prema živim bićima i može se dogoditi samo jednom. Ono je štetna akcija koja može ugrožavati život, zdravlje i dostojanstvo čovjeka. Prema Svjetskoj zdravstvenoj organizaciji, nasilje se definira kao namjerna uporaba fizičke sile i moći protiv sebe, druge osobe ili protiv grupe, odnosno zajednice, koja uzrokuje ili s velikom vjerojatnošću može kao rezultat imati ozljedu, smrt, psihološku traumu ili deprivaciju (World Health Report, 2006).

Klarić (2014:91) iznosi tipologiju nasilja koju povezuje sa svakodnevnim životom:

- Nasilnički kriminal- iako je svako kazneno djelo nasilničko u svojoj suštini, autor ističe kako je nužno razlikovati užu i širi smisao te krađu ističe kao primjer nasilničkog kriminala u širem smislu, dok za primjere izrazito nasilničkog kriminala navodi: razbojništvo, silovanje, uspostava ropstva, ubojstvo...
- Vandalizam- očituje se namjernim uništavanjem stvari
- Huliganstvo- nasilničko ponašanje navijačkih skupina na sportskim natjecanjima i drugim javnim okupljanjima, a spadaju u teške oblike narušavanja javnog reda, mira i sigurnosti
- Nasilja uličnih bandi i supkulturnih skupina

- Politički motivirano nasilje

2.2. ZLOSTAVLJANJE

Zlostavljanje i nasilje su dva usko povezana pojma. Zlostavljanje je nasilje u kojem je žrtva (učenik) trajno izložena negativnim postupcima od strane jednog ili više zlostavljača (učenika), koji ga namjerno žele povrijediti, poniziti ili izložiti neugodnostima (UNICEF, 2006:7). Zlostavljanje (engl. *bullying*) je posebna vrsta nasilja koja traje dulje vrijeme, opetovano se iskazuje prema istom pojedincu ili grupi od strane pojedinca ili grupe. Može imati oblik prijetnji, tjelesnih ozljeda, odbacivanja, ruganja, zadirkivanja, ogovaranja, otuđivanja stvari, prenesene agresije prema objektima (vandalizam u školama) (Popović, 2008 prema Zenzerović Šloser, Jurman, 2014:10).

Kao što postoje brojne definicije nasilja, tako je u literaturi moguće naći i brojne definicije zlostavljanja: medicinske, pravne znanstvene, koje nisu jedinstvene, a što otežava istraživanja i praktična postupanja (Bilić, Buljan Flander, Hrpka, 2012). Prema autoricama, najčešće korištena definicija je ona Svjetske zdravstvene organizacije koja zlostavljanje određuje kao: "Svaki oblik tjelesnog i /ili emocionalnog zlostavljanja, seksualnog zlostavljanja, zanemarivanja i nemarnog postupanja ili iskorištavanja djece, što rezultira stvarnom ili potencijalnom opasnosti za djetetovo zdravlje, preživljavanje, razvoj, dostojanstvo u kontekstu odnosa odovornosti, povjerenja i moći" (WHO, 2006).

2.3. AGRESIVNOST

Agresija se kao fenomen, za razliku od nasilja, češće promatra i proučava u biomedicinskim i psihološkim kategorijama. Dok je nasilje u pravilu vezano uz agresiju, svaka agresije se ne može svesti na nasilje (Jukić, Savić, 2014:103). Đuranović i Opić (2013) ističu kako je teško definirati kompleksan termin kao što je agresivnost, a kao razlog tome navode kako taj termin pokriva široki raspon različitih akcija i emocija koji ga prate i uzrokuju kao i činjenicu da različite znanstvene discipline definiraju i upotrebljavaju različite termine kao: agresivno, nasilno, antisocijalno i delikventno ponašanje kako bi opisali mlade ljude koji su skloni agresiji. Petermann i Petermann (2010) navode kako djeca agresivno ponašanje koriste kako bi upravljali obiteljskim i školskim zbivanjima, a pri tome agresivno ponašanje može biti oblik "nespretnog uspostavljanja kontakta" ili predstavljati apel kako bi dijete zadobilo više pažnje od svoje okoline ili iza te agresivnosti može biti obična provokacija. Bilić, Buljan Flander i Hrpka (2012:110) tvrde kako se agresivno ponašanje prenosi učenjem po modelu i učenjem potkrepljivanjem i tako je postupanje roditelja, učitelja, vršnjaka značajno za

usvajanje obrasca agresivnog ponašanja. Izloženost djece agresivnim ponašanjima i nasilnim scenama u obitelji rezultirat će ispoljavanjem sličnoga ponašanja djece u vrtićima i školama, budući da je to model koji najbolje poznaju.

Prema Jakovljević (2014:34), agresivnost je tendencija ili skup tendencija koji se ostvaruje u stvarnim ili fantazmatskim ponašanjima sa svrhom da se nanese šteta drugome, da ga se uništi, ponizi i sl., a agresija i nasilje često su posljedica bolesti. Matošina Borbaš (2012:3) navodi da je agresija fizički ili verbalni oblik ponašanja koji ima namjeru povrede osobe ili objekta, a naglasak je na namjernom ponašanju s ciljem nanošenja fizičke ili psihičke boli. Prema Jukić i Savić (2014) agresija može biti benigna i imati pozitivnu konotaciju što je primjerice vidljivo kod sportaša, menadžera i sl. Bilić (2018) navodi da agresija, iako ima negativnu konotaciju, u nekim je životnim situacijama opravdana i potrebna kada je u pitanju obrana vlastitog života, života djece, doma i sl. Iz pozicije agresora, agresivno ponašanje je djelotvorno i korisno jer pomoću njega nastoji ostvariti nekakvu svoju dobit bilo da se radi o pažnji, ostvarenju želja, statusa u društvu ili predmeta (Matošina Borbaš, 2012).

Oblici agresivnosti ovisni su o dobi djeteta ili mlade osobe, a agresivno ponašanje najčešće je usmjereno na ugrožavanje jedne ili više osoba (Bloomquist i Schnell, 2002 prema Petermann i Petermann, 2010). Fizički agresivnija ponašanja vezuju se uz mlađu dječju dob, dok se verbalna agresija pojavljuje u kasnijim godinama (Matošina Borbaš, 2012). Petermann i Petermann (2010) iznose određene pojavne oblike agresivnog ponašanja: **1. Aktivno nasuprot pasivnom** u kojem je riječ o perspektivi nasilnik- žrtva. Nasilnik aktivno vrši neku agresivnu radnju s ciljem ostvarivanja određenog htijenja, dok je žrtva ugrožena agresivnim ponašanjem. **2. Proaktivno nasuprot reaktivnom nasuprot zauzimanju strane.** Kod ovih oblika agresije prepoznatljiv je različit udio vlastitog sudjelovanja, dakle, ako se agresivnim ponašanjem inicira neki kontakt da bi se slijedio egoistični cilj, tada postoji velik udio vlastitog sudjelovanja. Reaktivno agresivno ponašanje podrazumijeva odgovor na stvarnu ili navodnu prijetnju odnosno napad dok zauzimanje strane podrazumijeva da se osoba iz perspektive promatrača zauzima za stranu agresora. **3. Otvoreno- direktno nasuprot podmuklom- prikrivenom.** Otvoreno agresivno ponašanje je prepoznatljivo te je usmjereno direktno protiv neke druge osobe dok je podmuklo- prikriveno jako teško uočljivo i teško ga je dokazati budući da se prikriveno izražava. **4. Fizičko nasuprot verbalnom.** Fizičko nastaje u otvoreno- direktno suočavanju sa žrtvom (npr. udaranje) dok se psovanje ili vikanje smatraju verbalnim agresivnim ponašanjem (Petermann i Petermann, 2010: 3-5). Petermann i Petermann ističu i poseban oblik agresije- **agresiju motiviranu strahom.** Navode kako je taj

oblik agresije više emocionalno utemeljen, izražava se ekspresivnim izljevima bijesa, a ponekad se mogu uočiti znakovi nesigurnosti u ponašanju. Takva djeca imaju malo povjerenja u druge, jako brzo se osjećaju napadnutima i ugroženima. Reagiraju obrambenim stavom. Dobiva se dojam da ta djeca preventivnom agresijom- ciljanim agresivnim ponašanjem- pokušavaju smanjiti svoj strah. Djeca zbog jakog dojma prijetnje doživljavaju strah i napetost te pomoću izljeva bijesa pokušavaju oboje smanjiti. Agresivnim ponašanjem nastoje steći poštovanje, osigurati svoj teritorij itd. (Petermann i Petermann, 2010:6). Matošina Borbaš (2012:10-12) iznosi neke faktore koji se smatraju uzrocima agresije:

- Biološki faktori: genetika, hormoni, neurotransmiteri, ozljede
- Psihički faktori: kognitivna oštećenja (mentalna retardacija), alkohol/droga, temperament, nedovoljna regulacija frustracija, iskrivljena percepcija okolnih događaja, nedovoljna empatičnost
- Socijalni faktori- uža obitelj
 - ✓ Starost majke- majke tinejdžerke imaju veću šansu da imaju agresivnu djecu
 - ✓ Alkoholizam u obitelji- alkoholizam kod oca značajno je povezan s pojavom agresije kod djece
 - ✓ Antisocijalno ponašanje i kriminalitet roditelja
 - ✓ Psihijatrijske bolesti roditelja- depresija, anksioznost, opsesivno- kompulzivni poremećaj, shizofrenija
 - ✓ Rastavljeni roditelji/ nesklad u obitelji
- Socijalni faktori- obiteljski odnosi
 - ✓ Manjak roditeljskog nadzora
 - ✓ Nedovoljna kompetentnost roditelja
 - ✓ Zanemarivanje i zlostavljanje
 - ✓ Odgojni stilovi
 - ✓ Nedovoljna emocionalna potpora i prihvaćanje roditelja
- Socijalni faktori- uža okolina
 - ✓ Odsutnost socijalne potpore
 - ✓ Status u vršnjačkoj grupi
 - ✓ Direktne posljedice ponašanja
- Socijalni faktori- šira okolina
 - ✓ Nezaposlenost roditelja
 - ✓ Pretjerana zaposlenost roditelja

- ✓ Društveni stav spram nasilja i agresivnih oblika ponašanja

3. NASILJE MEĐU VRŠNJACIMA- POJMOVI I OBLICI NASILJA

Nasilje među vršnjacima intenzivnije se počelo proučavati 70-ih godina prošlog stoljeća, a do tada ga se smatralo sastavnim dijelom razvoja u djetinjstvu. Švedski liječnik Heinemann 1972. godine provodi istraživanje o nasilju unutar jedne skupine djece na školskom igralištu (Heinmann, 1972, Rivers, Duncan i Besag, 2007, prema Kraljić Babić, Vejmelka, 2015) što predstavlja prekretnicu u poimanju i istraživanju vršnjačkog nasilja.

Odnosi s vršnjacima izuzetno su važni u školskom razdoblju, a nedostatak prijateljskih odnosa ili trajne poteškoće u takvim odnosima vrlo su često povezani s internaliziranim problemima kao što su usamljenost, depresija i anksioznost, ali i fizičkim problemima (Lebedina Manzoni, 2016:71). Istraživanja pokazuju da dugotrajna izloženost nasilnim oblicima ponašanja u školi povećava vjerojatnost socijalne izolacije, depresije i frustracije među učenicima, što u krajnosti dovodi do napuštanja škole i/ili odustajanja od daljnjeg školovanja (Lindstrom Johnson, 2009 prema Puzić, Baranović, Doolan, 2011). Nasilje u školi utječe i na kvalitetu nastavnog procesa, budući da nastavnici zbog rješavanja sukoba i ovladavanja nasilnim situacijama ne mogu dovoljno vremena posvetiti svom obrazovnom radu s učenicima (Puzić, Baranović, Doolan, 2011).

Kada govorimo o nasilju među vršnjacima, najčešće ga povezujemo sa školskom djecom te ga najčešće smještamo u školsku zgradu i dvorište iako se ono događa se i na putu do škole i iz škole (Černi Obrdalj i sur., 2010). U školi se događa u učionici, u blizini zahoda, na hodnicima, u svlačionicama i na igralištu. Izvan škole se događa na autobusnoj stanici, u autobusu, u igraonicama, u trgovačkim centrima, parkovima ili igralištima (Nikčević-Milković i sur., 2012). Prema Bilić (2018) nasilje u školi uključuje različite oblike:

- Nasilje među učenicima
- Nasilje učenika prema nastavnicima
- Nasilje nastavnika prema učenicima
- Nasilje među nastavnicima

Fokus u ovom diplomskom radu biti će usmjeren prema nasilju među učenicima, konkretnije nasilju među vršnjacima. U literaturi nije točno određena razlika između engleskih termina *bullying* i *peer violence*. Olweus (1998), ali i drugi autori, za nasilje među djecom danas

najčešće koriste engleske termine *bullying*, *bully/victim problems*, *victimization*. U hrvatskom jeziku za termin *bullying* koriste se različiti termini: nasilje među djecom, zlostavljanje među djecom, viktimizacija, problem žrtva/zlostavljač, vršnjačko nasilje, školsko nasilje (Šimić, 2004, Žic- Ralić, Šifner, 2014). Prema Rajhvan Bulat i Ajduković (2012) vršnjačko nasilje (engl. *peer violence*) podrazumijeva razne oblike nasilničkoga ponašanja koje počinitelj nasilja čini nad žrtvom iste ili slične dobi, a prema autoricama, vršnjačko nasilje često se neopravdano rabi kao sinonim za vršnjačko zlostavljanje (engl. *bullying*).

Prema službenoj stranici Američke vlade koja se bavi problemima zlostavljanja, vršnjačko nasilje karakterizira nejednakost u moći i višestruko ponavljanje, odnosno, ono ima potencijal da se dogodi više od jednog puta. Vršnjačko zlostavljanje se definira kao poseban oblik agresivnog ponašanja koje se učestalo ponavlja, a u kojem sudjeluju nasilnik i žrtva nasilja između kojih postoji nesrazmjer u moći, odnosno, nasilnik iskazuje veću moć u odnosu na žrtvu. Takvo je ponašanje nepravedno, neopravdano i žrtva nasilja doživljava ga kao okrutno, a nasilnik uživa u njemu (Rigby, 2002). Pojam zlostavljanja upotrebljava se samo kada se agresivno ponašanje ponavlja i kada postoji nerazmjer snaga, tj. asimetričan odnos snaga nasilnika i žrtve nasilja. Vršnjačko zlostavljanje teži je oblik vršnjačkog nasilja. Vršnjačko nasilje definirano je kao ponašanje koje čine vršnjaci, ali koje ne uključuje nužno namjeru počinitelja nasilja i nesrazmjer snaga počinitelja i žrtve nasilja, tj. ne uključuje zlostavljanje (Rajhvajn Bulat i Ajduković, 2012).

Različiti su razlozi nasilja među djecom. Ona se ponekad sukobljavaju, posvađaju se, izvrijeđaju ili potuku, a što je zapravo izraz njihove nezrelosti u rješavanju sukoba. Najčešće nakon određenog vremena izgleda sukob, pomire se i budu više ili manje bliski. Postoje s druge strane djeca koja su agresivna i isto tako reagiraju na najmanji osjećaj ugroženosti od strane drugog djeteta koje se očituje vikanjem, tučom ili nanošenjem štete drugome (Pregrad, 2010). Prema Pregrad (2010) vršnjačko zlostavljanje se najčešće događa kada netko tko je slabiji i povučeniji biva namjerno, ali i opetovano povređivan bez nekog posebnog povoda ili razloga.

Prema Šeničnjak, Štahan Meštrović (2018:36) vršnjačko nasilje ili engl. *bullying* nastaje kad jedno ili više djece uzastopno i namjerno uznemiruje, napada ili ozljeđuje drugo dijete koje se ne može obraniti. Dodig- Ćurković i Ćurković (2013) navode kako je vršnjačko nasilje najčešći oblik nasilja među mladima te se može razviti u najteže oblike antisocijalnog ponašanja. Ono ima trenutačni, ali i dugotrajni utjecaj na kasniji psihički, fizički, socijalni,

emocionalni i kulturni razvoj pojedinaca. Iako se nekad vjerovalo kako je nasilje među vršnjacima sastavni dio odrastanja i kako takvo iskustvo može djetetu pomoći da ojača, danas je dokazano kako iskustvo nasilja među vršnjacima, pogotovo ako traje duže vrijeme, može imati štetne posljedice za djetetov fizički i psihički razvoj te njegovo obrazovanje (Bilić, Buljan Flander, Hrpka, 2012:265). Prema definiciji *Protokola o postupanju u slučaju nasilja među djecom i mladima*, nasiljem među djecom i mladima smatra se svako namjerno fizičko ili psihičko ponašanje usmjereno prema djeci i mladima od strane njihovih vršnjaka učinjeno s ciljem povređivanja, a koje se, neovisno o mjestu izvršenja, može razlikovati po obliku, težini, intenzitetu i vremenskom trajanju i koje uključuje ponavljanje istog obrasca i odražava neravnotežan odnos snaga (jači protiv slabijih ili grupa protiv pojedinca) (Zenzerović Šloser, Jurman, 2014:12). Farrington (1993) i Rigby (2002) prema Velki, Kuterovac Jagodić (2016:524) ističu kako se na vršnjačko zlostavljanje gleda kao na oblik agresivnog ponašanja djece koje ima dvije distinktivne karakteristike u odnosu na ostala agresivna ponašanja: ponašanje se učestalo ponavlja te postoji nesrazmjer u moći nasilnika i žrtve, usprkos jednakoj ili sličnoj dobi što bi značilo da vršnjačko nasilje uključuje čitav spektar nasilnoga ponašanja u odnosu na vršnjake, ali ono ne mora nužno uključivati navedene karakteristike zlostavljanja.

Mayer, Salovey i Caruso (2004 prema Krulić, Velki, 2014) utvrdili su na temelju rezultata niza istraživanja kako ne postoji jedinstven obrazac odnosa nasilnog ponašanja i emocionalne inteligencije, odnosno, što je viša razina emocionalne inteligencije, manje je nasilnog ponašanja i drugih problema u ponašanju. Emocionalna inteligencija odnosi se na sposobnost prepoznavanja značenja emocija i njihove povezanosti te korištenja emocija za razumijevanje i rješavanje problema, stoga je za očekivati da će pojedinci s razvijenom emocionalnom inteligencijom težiti mirnijem rješavanju sukoba i izbjegavati izražavanje agresije (Ivanović, 2008 prema Krulić, Velki, 2014).

Vejmelka (2012) navodi kako se nasilje među vršnjacima najčešće događa za vrijeme adolescencije budući da je to životno razdoblje intenzivnih promjena u tjelesnom, emocionalnom, kognitivnom i socijalnom funkcioniranju mlade osobe, a karakterizira ga prijelaz iz djetinjstva u odraslu dob i preuzimanje odgovornosti odrasle osobe. Vejmeka (2012) nasilje među vršnjacima smatra specifičnim i u pogledu okolnosti prelaska iz četvrtog u peti razred osnovne škole kao i prelazak iz osnovne u srednju školu. Prijelaz iz četvrtog u peti razred karakterizira napuštanje razredne nastave kao oblika nastave te prelazak u kabinetski oblik gdje se učenici svaki školski sat premještaju u drugu učionicu. Upravo taj

boravak na hodnicima podrazumijeva manje nadzora od strane učitelja i više prilika za pojavu nasilja među djecom. S druge strane, prelazak u srednju školu za mladu osobu predstavlja prekretnicu u vidu formiranja novih vršnjačkih grupa i preraspodjelu uloga. Prelazak iz osnovne u srednju školu poklapa se s fazom srednje adolescencije koja sa sobom donosi različite promjene u životu mladih, a takve okolnosti je potrebno uzeti u obzir kod razumijevanja fenomena nasilja među mladima (Pellegrini i Long, 2008; Pellegrini i Bartini, 2001 prema Vejmelka, 2012).

3.1. KLASIFIKACIJA POJMOVA POVEZANIH S NASILJEM MEĐU VRŠNJACIMA

Međusobni sukobi ili svađe nastaju u situacijama u kojoj su najmanje dvije osobe ili dvije skupine osoba suočene s činjenicom ili uvjerenjem da imaju različite potrebe, želje, interese, očekivanja, stavove i sl. pri čemu jedni bivaju preprekom drugima (Uzelac i Bujušić, 2014:15). Nerijetko se **sukob** smatra nasiljem iako on to nije. Sukob je posljedica različitosti u mišljenjima, željama, opažanjima, vjerovanjima, stavovima te on sam po sebi nije niti pozitivan, niti negativan. On je svakodnevan i javlja se na svim mjestima gdje ljudi obitavaju: vrtići, škole, obitelji (Popović, 2008 prema Zenzerović Šloser, Jurman, 2014:10). Sukob je pojam koji označava situaciju u kojoj se sukobljavaju najmanje dva ili više različitih mišljenja/ gledišta o situaciji, zbivanju, osjećajima, načinu rješavanja nekog problema, nesuglasnosti ciljeva i mogućih načina njihovih ostvarenja i sl. (Munivrana, Pijaca Plavšić, Pavlović, Perak, 2017:16). Sukob se dijeli na intrinzični ili intraindividualni koji imamo sa samim sobom i ekstrinzični ili interindividualni za koji su potrebna najmanje dva pojedinca (Munivrana, Pijaca Plavšić, Pavlović, Perak, 2017). Sukob među vršnjacima može se definirati kao oblik socijalne razmjene u kojoj dolazi do otvorenog i uzajamnog suprostavljanja zbog nespojivih ciljeva, mišljenja, stavova, potreba, pristupa vrijednosti ili problema u komunikaciji, a u kombinaciji s pokušajima kontrole (Fisher, 2000; Petrović, 2009 prema Bilić, 2018:32). Sukobljavanje je uobičajena i učestala pojava među djecom i adolescentima s obzirom da oni s vršnjacima provode već dio svoga su njihovi međusobni odnosi često emotivni što dovodi do nastajanja sukoba u njihovim odnosima (Petrović, 2010). Sukobi među vršnjacima često su u fokusu od velike značajnosti među odraslima na način da ih jedni poistovjećuju s nasiljem, a drugi trivijaliziraju i podcjenjuju (Bilić, 2018). Karakteristika za mlađu djecu jest da su sukobi povezani s beznačajnim svakodnevnim stvarima kao što su posuđivanje školskog pribora, nepoštivanje pravila igre, natjecanjima među djecom dok je u adolescenciji sukob najčešći zbog natjecanja u znanju, sposobnostima,

pripadnosti različitim subkulturnim i navijačkim skupinama, različitih glazbenih ukusa i sl. (Petrović, 2010).

Dva usko povezana pojma su pojmovi **zlostavljanje i nasilje**. Potrebno je razlikovati nasilje među vršnjacima od napada, odnosno, uobičajenog sukoba, a postoji nekoliko ključnih elemenata koji su u osnovi nasilja među vršnjacima (Coloroso 2004, Green 2000; Miller-Perrin i Perrin 2007; Olweus 1998, Weiner i Miller 2006 Bilić, Buljan Flander, Hrpka, 2012: 266)

- namjera da se povrijedi, ozlijedi ili nanese fizička, socijalna i emocionalna šteta
- nije provocirano od strane žrtve,
- neravnopravnost moći odnosno snage u odnosu između žrtve i počinitelja nasilja. Stvarni i/ili percipirani nesrazmjer snaga može se pojaviti u situacijama ako je učenik (žrtva) zaista fizički slabiji od učenika (počinitelja nasilja), ako žrtva sebe doživljava fizički ili mentalno slabijom te ako postoji brojčani nerazmjer između žrtve i zlostavljača,
- događa se barem jednom tjedno, odnosno postoji prijetnja daljnjim nasiljem,
- kada nasilje eskalira, u djece žrtava se pojavljuje strah, koji omogućava počinitelju da nastavi zlostavljanje vjerujući da neće biti prijavljen. (Bilić, Buljan Flander, Hrpka, 2012:266). Coloroso (2004) još navodi da kada nasilnik žrtvu dovede do stanja „prestravljenosti“, on se može ponašati slobodno te se ne treba plašiti da će biti okrivljen ili da će doći do odmazde od strane žrtve.

Vršnjačko nasilje se definira kao namjerno, neprijateljsko, ponavljano ili trajno djelovanje od strane jednog učenika, nejednake stvarne ili percipirane fizičke snage, odnosno psihološke ili socijalne moći, zbog čega dijete trpi tjelesnu i/ili emocionalnu štetu, a nemoćno je da se odupre i obrani (Olweus, 1998; Bilić i sur., 2012; Bilić, 2018:36).

Bilić i Karlović (2015:12-13) navode neke znakove koji upozoravaju na nasilničko ponašanje s obzirom na dob. Tako se kod male djece i djece predškolske dobi pojavljuju sljedeći znakovi: napadaji bijesa koji traju dulje od 15 minuta i nitko ih ne može smiriti te na kraju rezultiraju popuštanjem; ispadi agresije koji su često bez razloga; impulzivnost, neustrašivost, energičnost; konstantno odbijanje pravila i poslušnosti odraslima; nevezanost za roditelje; na nepoznatom mjestu ne traže roditelje i ne odlaze do njih; često gledaju nasilje na televiziji te uživaju u nasilnim temama ili su zlobni prema vršnjacima. Kao znakove

nasilničkog ponašanja kod školaraca autorice navode sljedeće: imaju lošu pažnju i koncentraciju; često ometaju školske aktivnosti; imaju loš uspjeh u školi; često upadaju u tučnjave s drugom djecom; na razočaranja, kritike i zadirivanje reaguju iznimnom ljutnjom, krivnjom i osvetom; često gledaju nasilne filmove i igraju nasilne igrice; imaju malo prijatelja te su često neprihvaćeni zbog svojeg ponašanja; sklapaju prijateljstva s drugom djecom koja su poznata po agresivnosti i nesposlušnosti; konstantno se suprostavljaju odraslima; zadirkuju i draže životinje; osjećaju se frustrirano; djeluju kao da ne suosjećaju s drugima. Znakovi nasilničkog ponašanja u adolescenata prema autoricama su sljedeći: ne poštuju autoritete; nedostaje im suosjećanja za osjećaje i prava drugih; probleme rješavaju nasilnim ponašanjem; postižu loš školski uspjeh i izostaju iz škole bez razloga; isključuju ih iz škole: uzimaju alkohol i droge; sudjeluju u tučnjavama, krađama i uništavanju javnog vlasništva.

3.2. OBLICI NASILJA MEĐU VRŠNJACIMA

Nasilje i zlostavljanje počinju još u predškolskoj dobi, a sve su izraženiji s prelaskom u više razrede osnovne škole, a učestalost im opada tijekom srednje škole (Puharić, Baričević, 2014). Bilić (2018:39-45) izdvaja dvije temeljne vrste nasilja među vršnjacima: klasično i elektroničko nasilje. Klasično nasilje uključuje: fizičko, verbalno, relacijsko, spolno, ekonomsko i kulturno nasilje. Elektroničko nasilje (engl. *cyberbullying*) nastaje zahvaljujući pojavi moderne komunikacijske tehnologije (mobitela i interneta), a karakterizira ga korištenje elektroničkog uređaja za ponavljano, intencionalno i neprijateljsko ponašanje prema vršnjacima s ciljem da im se nanese bol, povreda ili šteta. Unatoč korištenju istih kriterija u određivanju klasičnog i elektroničkog nasilja, među njima postoje i neke razlike:

- Namjernost

U klasičnim oblicima vršnjačkog nasilja namjera se ostvaruje uglavnom izravno, osim kada je riječ o relacijskom nasilju, u elektroničkom nasilju uglavnom je riječ o prikrivenim, neizravnim oblicima koji su najčešće anonimni. I u jednoj i u drugoj vrsti nasilja teško je prepoznati i objektivno procijeniti namjeru i precizno je mjeriti.

- Ponavljanje

Ponavljanje u elektroničkom nasilju još uvijek nije jasno definirano. Počinitelj može učestalo napadati žrtvu istim ili različitim uvredljivim porukama i u takvim se situacijama nedvojbeno radi o ponavljanju. Počinitelj također može poslati samo jednu poruku uvredljivog sadržaja, a

žrtva pritom može doživjeti nasilje svaki put kada ponovno pročita poruku ili posjeti određenu stranicu. Velika je šteta za žrtvu ako nasilni sadržaji cirkuliraju i šire ih druge osobe iako je počinitelj izveo samo jedan nasilni čin i time pokrenuo lavinu nasilja.

- Neravnoteža moći

Neravnoteža moći jedan je od kriterija klasičnog nasilja dok je kod elektroničkog ona potpuno irelevantna. Počinitelji mogu imati malo moći u fizičkom svijetu dok im tehnologija i vještine njezina korištenja mogu omogućiti veliku moć u virtualnom svijetu.

- Nemogućnost žrtve da se zaštiti

Ova komponenta u definiranju elektroničkog nasilja ima osobito značenje. U virtualnom svijetu žrtva se daleko teže može obraniti i zaštititi nego u klasičnim oblicima nasilja. Žrtva je neprestano dostupna napadaču koji je zahvaljujući modernoj tehnologiji učestalo može napadati. Za žrtvu nema sigurnog utočišta te je smanjena mogućnost odraslih za pružanje zaštite zbog anonimnosti počinitelja i težeg razotkrivanja njihova djelovanja. Materijali koji se nađu na internetu tamo ostaju prilično dugo, a žrtva može biti dugotrajno izložena nasilju pred potencijalno neograničenom publikom. Ta relativna trajnost informacija na internetu ima snažnije učinke na žrtve i izaziva dugotrajniju socijalnu i emocionalnu štetu nego u slučajevima nasilja koje se događa licem u lice.

- Anonimnost

Dvije stvari koje najviše pridonose pojavi efekta *online* dezinhibicije su upravo činjenice da se počinitelj nasilja može ostati anonimn i nevidljiv, odnosno, kao takav može nekažnjeno kršiti pravila skrivajući se iza elektroničkih uređaja (Suler, 2004 prema Bilić, 2018:44). Anonimnost daje počinitelju važnost i stvara lažan osjećaj hrabrosti kao i uvjerenje da je nepobjediv (Notar, Padgett, Roden, 2013). Bilić (2016) ističe kako je klasično nasilje među vršnjacima vrlo veliki problem u mnogim zemljama. Kao potvrdu navedene tvrdnje, autorica spominje istraživanje Craiga i sur. (2009) koje je provedeno na multinacionalnom uzorku od 202 056 djece u dobi od 11 do 15 godina iz 40 zemalja Europe, Sjeverne Amerike i Izraela, a kojim je utvrđeno da izloženost vršnjačkom nasilju varira i kreće se od 8,6 % do 42,5 % za dječake te od 4,8% do 35,8% za djevojke. Utvrđena je i najniža prevalencija u sjevernoeuropskim zemljama. Autorica uspoređuje te rezultate s rezultatima koje je proveo UNICEF (Pregrad, 2011) u Hrvatskoj koji pokazuju da je najveća izloženost osnovnoškolaca

verbalnom nasilju (80,3 %) te i nekim oblicima fizičkog nasilja (45,4 %) dok se o relacijskom nasilju ne govori.

3.3. FIZIČKO NASILJE

Prema Bilić (2018:63) bilo koji fizički čin s potencijalom ozljede (guranje, udaranje i sl.) koji se koristi namjerno i opetovano od strane jednoga ili više učenika koji su fizički snažniji s ciljem da se demonstrira nadmoć i žrtvi nanese tjelesna bol smatra se fizičkim nasiljem. Olweus (1998) učestalost ponavljanja navedenih postupaka svrstava u vršnjačko nasilje. Dulje se vrijeme pod pojmom nasilje među vršnjacima smatralo upravo fizičko nasilje, odnosno oni oblici čije su posljedice bile vidljive oku, kao primjerice modrice, lomovi i sl. Upravo su ti vidljivi elementi vršnjačkog nasilja zaslužni za njegovo lakše prepoznavanje i promptnije reakcije za pružanje pomoći žrtvama te poduzimanje adekvatnih mjera za počinitelja s ciljem ispravljanja njegova ponašanja (Bilić, 2018). Fizičkom obliku nasilja sklonija su djeca nižih razreda i to najčešće dječaci (Bilić, 2016). Fizičko nasilje raširenije je među mlađom djecom, osobito muškog spola što najčešće uključuje udaranje i tučnjavu (Bilić, 2015). Bilić i sur. (2012) navode kako se s dobi povećava i doza agresivnosti u fizičkim napadima vršnjaka.

3.4. VERBALNO NASILJE

Verbalno je nasilje najrašireniji oblik nasilja među djecom i mladima koji sve više poprima epitet uobičajenog ponašanja i sve se manje tretira kao nešto loše, nepoželjno, nepristojno ili štetno, a mnogi misle da to i nije nasilje. Verbalno nasilje definira se kao zlonamjerna i opetovana uporaba riječi s ciljem da se pokaže moć te drugom djetetu nanese bol i psihička i emocionalna povreda, a što može negativno utjecati na njega. U verbalnom se nasilju koriste riječi koje mogu boljeti, a njegove posljedice utječu na psihičko funkcioniranje te oštećuju emocionalne i socijalne kapacitete žrtve te se stoga svrstava u skupinu psihičkog ili emocionalnog nasilja (Bilić, 2018:66-67). Vrijeđanje se smatra osnovnim oblikom verbalnog nasilja (Popadić 2009), a ono uključuje postupke kojima se želi obezvrijediti, poniziti, osramotiti nekoga od vršnjaka. Najčešće riječi koje vršnjaci koriste u tu svrhu jesu: idiot, kreten, budala, imbecil, nesposobnjaković, majmun, konj, krava i sl., a te su riječi najčešće popraćene vikom i ružnim grimasama što pojačava sadržaj izgovorenog. Vikanje i deranje također spadaju u oblike vršnjačkog nasilja kao i serijsko sramoćenje, izrugivanje i ismijavanje. U oblike verbalnog nasilja spada i nazivanje pogrđnim imenima, davanje ružnih nadimaka i pogrđno oslovljavanje koje mogu biti povezane s dobrim i lošim uspjehom djece,

ali i s fizičkim izgledom, etničkom pripadnošću ili mjestom rođenja. Prijetnje fizičkim nasiljem, koje ne moraju biti fizički izrečene, Popadić (2009) ubraja u verbalno nasilje jer su verbalno izvršene iako su bliže fizičkom nasilje. Bilić (2018) navodi da je u svakodnevnu komunikaciju ušlo i govorenje prostota ili psovki kroz koje djeca iskazuju svoja emocionalna stanja, gnjev, mržnju, a nerijetko uz uvrede sadrže i prijetnje te napominje da se verbalno nasilje može svrstati i zlonamjerno kritiziranje u kojem vršnjaci na neprimjeren način iznose mišljenje na račun žrtve kao osobe, na način da kritiziraju njezin rad i uspjeh, njezine osobine i osobina njezine obitelji. Nekada se smatralo da su verbalnom obliku nasilja sklonije djevojčice, ali istraživanja su pokazala da jednak broj djevojčica i dječaka sudjeluje u verbalnom obliku nasilja (Bilić, 2013, Bilić, 2016). Verbalno nasilje raširenije je među mlađom djecom, osobito djecom muškog spola (Bilić, 2015).

3.5. SEKSUALNO NASILJE

Seksualno nasilje namanje je zastupljeno u literaturi. Prema Hill i Kearn (2011) najčešći počinitelji seksualnog nasilja, osobito seksualnog uznemiravanja, su upravo vršnjaci. Seksualno nasilje među vršnjacima izraženije je u srednjoj školi, a jedan od razloga što se o njemu premalo govori jest taj što ga se tumači kao uobičajeno ponašanje adolescenata i naziva ga se koketiranjem, načinom iskazivanja interesa, zavođenja i sl., a jedan od razloga jest i taj što se pod seksualnim nasiljem i zlostavljanjem podrazumijevaju samo najteži oblici, odnosno silovanje (Bilić, 2018). Prema Bilić i sur., (2012:143), a u skladu s definicijom seksualnog nasilja koju je dala Američka akademija dječje i adolescentske psihijatrije, seksualno zlostavljanje među vršnjacima definira se kao bilo kakav seksualni čin između dvije maloljetne osobe ako jedna ima moć nad drugom, kao i prisiljavanje i uvjeravanje djeteta na sudjelovanje u drugim seksualnim aktivnostima s kontaktom ili bez kontakta. Bilić i sur. (2012:144) navode tri čimbenika koja razlikuju zlostavljajuće od nezlostavljajućeg seksualnog ponašanja: razlika u moći, razlika u znanju i razlika u zadovoljenju. **Razlika u moći** treba se temeljiti samo na fizičkoj snazi iako se ovdje ne radi samo o fizičkoj prisili već i o nagovaranju, podmićivanju, lažnim obećanjima i sl. **Razlike u znanju** mogu imati djeca koja su od žrtve starija pet i više godina, ali i razvojno naprednija, kao i ona koja su više zainteresiranija za tu temu. **Razlika u zadovoljenju** važan je kriterij koji upozorava da se zlostavljanjem smatra i odnos između djece budući da zlostavljač to čini radi osobnog, a ne obostranog zadovoljenja. Seksualno uznemiravanje ili napastvovanje karakterizirano je kao neželjeno, ponavljano ponašanje seksualne prirode koje može uključivati neželjene dodire, kontakte, neprimjerno dodirivanje intimnih dijelova tijela, ljubljenje, grljenje, zahtjeve za

seksualnim odnosima te druge verbalne, neverbalne i fizičke oblike ponašanja koji žrtvu dovode u neugodan ili ponižavajući položaj i izazivaju osjećaj srama (Mamula, 2007). Bilić (2018:72-73) seksualno uznemiravanje kategorizira u dvije skupine:

- a) **Nekontaktne uznemirujuće aktivnosti seksualne prirode** što uključuje neželjene verbalne seksualne primjedbe i prijedloge, komentare, viceve i sl. Takve primjedbe često su popraćene i slikovitim vulgarnim gestama, ali i buljenjem, namigivanjem, davanjem raznih znakova. Vicevi su često opsceni, a šale uvredljive i diskriminirajuće. U školama nisu rijetkost ni pisane primjedbe slična sadržaja upućene određenom djetetu i ostavljene na vidljivim, često neprimjerenim mjestima ili vulgarni grafiti na školskim vanjskim i unutarnjim površinama. Ovdje spadaju i pokazivanje slika i pornografskih materijala ili njihovo namjerno ostavljanje pod klupom ili u torbama žrtve. Također, među uznemirujućim nekontaktnim aktivnostima jesu i pozivi i ponude pružanja određene pomoći (npr. u učenju) s traženjem seksualnih usluga u zamjenu. Coloroso (2004) verbalni oblik nasilja smatra najčešćim oblikom seksualnog nasilja.
- b) **Prisilne kontaktne aktivnosti** uključuju štipanje za vrijeme nastave, fizičko sputavanje, potezanje, diranje za grudi, grljenje, pokušaji ljubljenja i slični načini doticanja na neželjen način u školskoj se praksi često primjećuju i toleriraju kao uobičajeni oblici razvojnog ponašanja među adolescentima.

Mamula (2007:7) navodi da je seksualno zlostavljanje mladih osoba neželjeno ponašanje iznuđeno primjenom sile ili prijetnjama i ucjenama, a uključuje korištenje prisile na seksualni odnos, pokušaj silovanja ili silovanje te odnos s osobom koja nije bila pod utjecajem alkohola ili drugih sredstava ovisnosti, kao i korištenja mladih osoba za pornografiju ili prostituciju. Bilić (2018) seksualne napade i silovanje svrstava u ekstremne oblike seksualnog nasilja, a Mamula (2007) iznosi različite motive počinitelja silovanja pa tako neki počinitelji to rade zbog seksualne ugone, neki iz bijesa koji je potaknut mržnjom, neki pak zbog želje za dokazivanjem moći. Najgori i najekstremniji oblik silovanja jest sadističko silovanje koje je pomno planirano, ritualno i žrtve izlaže velikim patnjama. Jedan od razloga slabe istraženosti seksualnih napada i silovanja među vršnjacima jest što mnogi ljudi, posebice djevojke, ne prijavljuju silovanje koje su doživjeli, a kao razlozi prešućivanja najčešće se navode strah od stigmatizacije, strah od počinitelja, strah od reakcije obitelji i prijatelja, strah od policije i vođenja dugotrajnog procesa (Bilić, 2018:75). Brojne su negativne posljedice seksualnog

uznemiravanja i seksualnog nasilja, a kao posljedice se najčešće javljaju: izražen strah, neprimjerene reakcije, problem sa spavanjem, noćne more, a u slučajevima grubih napada i silovanja javljaju se: depresija, anksioznost, suicidalne misli i pokušaji suicida (Bilić, 2018).

3.6. RELACIJSKO NASILJE

Relacijsko nasilje raste s dobi, a iako se smatralo da je raširenije među djevojčicama, novija istraživanja pokazuju da se i dječaci sve više uključuju u ovu vrstu nasilja (Bilić, 2015). Bilić (2016:2) relacijsko vršnjačko nasilje (engl. *relational bullying*) definira kao namjerno neprijateljsko i ponavljano djelovanje jednog ili više učenika, koje karakterizira sofisticirana, suptilna manipulacija s ciljem uništavanja bliskih odnosa (prijateljskih, intimnih), osjećaja prihvaćanja i pripadnosti te nanošenja štete ugledu, socijalnom statusu i dobrobiti žrtve.

Orpinas i Horne (2004) relacijsko nasilje definiraju kao emocionalnu manipulaciju vršnjačkim odnosima koji imaju za svrhu uništavanje prijateljskih veza te nanošenje štete ugledu i statusu žrtve što na koncu dovodi do odbacivanja žrtve ili njezinog isključivanja iz grupe vršnjaka. Young, Boye i Nelson (2006) tvrde da postoje dva oblika relacijske agresije: reaktivna i instrumentalna. Na osnovu literature, Bilić (2018:79-85) sistematizira oblike relacijskog nasilja na:

- a) **Neizravne oblike relacijskog nasilja** koji uključuju: ogovaranje, ignoriranje i socijalno isključivanje, klevetanje, podmuklo nasilje s maskom dobrohotnosti.

Ogovaranje, širenje tračeva, laži, glasina i klevetanje raširen je oblik relacijskog nasilja, a fokusira se na osobnost izgled, obitelj, podrijetlo, socijalni status, etničku, vjersku pripadnost i sl., često se tolerira i doživljava kao uobičajeno ponašanje. Ignoriranje i socijalno isključivanje često je u školama i vrlo bolno za žrtvu. Počinitelji često ulažu puno truda da motiviraju druge da žrtvu ignoriraju i isključe iz svog kruga prijatelja. Odbijanje komunikacije čest je oblik koji ima za cilj nanijeti žrtvi bol. To je zapravo oblik ignoriranja iako se u nekim istraživanjima pojavljuje kao posebna varijabla. Klevetanje je čest oblik nasilja među vršnjacima, a žrtva se gotovo i ne spominje, nego se samo insinuiraju, aludira i daje do znanja o kome se radi, a ima za cilj sramoćenje žrtve. Počinitelji se predstavljaju kao prijatelji žrtve, koriste se lažnim argumentima koji se vrlo uvjerljivo prezentiraju kao racionalni te izgledaju kao uobičajena komunikacija. Ostali vršnjaci tako lakše povjeruju u neistine jer ih izgovara netko tko poznaje žrtvu i tko je s njom u dobrim odnosima, a obrazloženje zvuči uvjerljivo pa je zlu namjeru teško otkriti. Spletkarenje, stvaranje intriga

jest stara, poznata tehnika u kojoj se kombiniraju raznovrsni postupci od neistina i laži, zlonamjernih interpretacija postupka do isključivanja, s ciljem da se naškodi žrtvi, a ponajprije je usmjereno na uništavanje njezine slike o sebi, ugrožavanje njezina dostojanstva i samopoštovanja, a potom i ugleda u skupini kojoj pripada.

b) **Izravni oblici relacijskog nasilja** su:

- ❖ Otvoreno postavljanje uvjeta za prijateljstvo koje uključuje nekoliko formi: otvoreno postavljanje uvjeta i ograničenja za prijateljstvo, otvoreno odbijanje prijateljstva, prijetnje prekidom prijateljstva.
- ❖ Ignoriranje- Djeca često ignoriraju osobu kojoj žele pokazati da su ljuti na njega i to na način da stavljaju ruke na uši, okreću mu leđa i sl., a događa se da cijele skupine djece ignoriraju nekog vršnjaka ignorirajući njegove zahtjeve za zajedničkom igrom.
- ❖ Poticanje druge djece da nanose bol žrtvi- Karakterizira ga učestalo i otvoreno poticanje druge djece da izbace žrtvu iz skupine, iz zajedničke igre ili neke druge radne ili školske aktivnosti, a najčešća su objašnjenja da žrtva ne daje sve od sebe, da zbog nje gube ili ne napreduju, da ometa ili usporava rad i sl.

Odrastanjem djeca sve manje koriste izravne oblike relacijskog nasilja jer postupno shvaćaju da je takav otvoreni oblik iskazivanja neprijateljstva prilično neprihvatljiv te da za njega mogu dobiti opomene, kazne i sl. pa sve više koriste prikrivene oblike nasilja.

- c) **Neverbalni oblici relacijskog nasilja**- navedeni modaliteti relacijskog nasilja često su popraćeni neverbalnim fizičkim znakovima (kolutanjem očima, kreveljenjem, pokazivanjem jezika i sl.), a najčešće se događaju iza leđa žrtve, a za cilj imaju izazivanje podsmjeha i negativnog stava prema žrtvi kako bi je se povrijedilo.

Bilić (2016) ističe kako se relacijsko nasilje češće događa među djevojčicama, a to objašnjava odgojnim utjecajima prema kojima djevojčice ne pokazuju agresivne namjere već ih prikazuju na prikrivene načine.

3.7. MATERIJANO ILI EKONOMSKO NASILJE

O ovom obliku vršnjačkog nasilja vrlo je malo provedenih istraživanja te se javlja nužnost za njegovim uključivanjem u daljnja istraživanja. Materijalno ili ekonomsko nasilje obično uključuje uništavanje stvari, krađu nekih predmeta ili vrijednosti te iznuđivanje novaca, a

starija školska djeca često posežu i za uništavanjem i otuđivanjem školskog pribora (Bilić, 2018).

3.8. SAMO-ZLOSTAVLJANJE

European Schoolnet (2015) spominje i samo-zlostavljanje, pri čemu žrtve same sebi šalju uznemirujuće poruke, poruke pune mržnje i/ili štetne poruke te upozorava na porast ovog oblika nasilja. Radi se o fenomenu koji je karakterističan za računalne mreže, a očituje se anonimnim objavljivanjem pitanja, a zatim javnim odgovaranjem na ta pitanja na društvenim mrežama. Te objave mogu biti zlonamjerne, okrutne, a katkad potiču i na samoozljeđivanje i samoubojstvo. Stručnjaci i istraživači takvo su ponašanje nazvali „samo-zlostavljanjem” ili „digitalnim samoozljeđivanjem”, ali pojmovi još nisu klinički potvrđeni. Ovaj fenomen još uvijek nije dovoljno istražen. Istraživačica Danah Boyd navodi tri moguća razloga takvog ponašanja: traženje pomoći, ostavljanje dojma, poticanje komplimenata od strane drugih osoba. Elizabeth Englander (2012) naziva ovaj fenomen „Digital Munchausen“ zbog sličnosti s psihijatrijskim poremećajem naziva munchausenov sindrom, kojeg karakterizira pacijentovo samoozljeđivanje radi izazivanja pažnje, simpatije i divljenja drugih ljudi njehovoj sposobnosti nošenja s problemima, odnosno njegovim žrtvovanjem. Englander kao moguće razloge pojave ovog fenomena kod adolescenata navodi tri razloga: traženje pomoći, želju za popularnošću, odnosno, želju da se prikažu kao „cool“ osobe i intenciju za dobivanjem komplimenata od što više osoba. Autorica ističe kako je nužno podizanje svijesti učiteljima i ostalim sudionicima odgojno- obrazovnog procesa koji većinom nisu upoznati s ovom problematikom, a ukoliko su se i susretali s njome, smatraju je zanemarivom. Pater, Minat (2017:1503) imaju drugačiji pogled na digitalno samo- zlostavljanje te ga definiraju kao online komunikaciju ili aktivnost koja vodi, podržava ili pogoršava nesuicidalnu, već namjernu povredu ili narušavanje fizičke dobrobiti pojedinca. Kao primjere navode: grupe koje podržavaju poremećaje prehane kao primjerice pre-ana i pro- mia, stranice koje anoreksiju i bulimiju promoviraju kao normalne i poželjne te grupe koje podržavaju samoozljeđivanje koji dijele savjete najboljih primjera i alata za samoozljeđivanje.

3.9. KULTURALNO NASILJE

Bilić (2018) navodi kako etnicitet kao mogući čimbenik rizika za vršnjačko nasilje, u istraživanjima dobiva manje pozornosti u odnosu na druge varijable. Različite studije pokazale su da postoje odstupanja u učestalosti vršnjačkog nasilja s obzirom na etničko podrijetlo i kulturu (Attar-Schwarz, 2009). Neke studije koje su provedene u SAD-u,

pokazale su da se učestalost fizičkog, verbalnog, relacijskog i seksualnog nasilja mijenja s obzirom na etničku pozadinu (AAUW, 1993, 2001, Nansel i sur., 2001; Attar-Schwarz, 2009). Collins i sur. (2006 prema Rodriguez-Hidalgo, Ortega Ruiz, Zych, 2014) su u svojoj studiji došli do zaključka da rasističko dodjeljivanje imena i vrijeđanje nije povezano samo s fizičkim i etničkim različitostima kao što je boja kože, već i s kulturnim karakteristikama povezanim s vjerskim uvjerenjima, običajima i tradicijom. Studija koju su proveli Verkuyten i Thijs (2002, 2006; McKenney i sur., 2006; Rodriguez-Hidalgo, Ortega Ruiz, Zych, 2014) pokazala je drugačiju formu etničko- kulturne viktimizacije: direktno socijalno isključivanje s eksplicitnim navođenjem na rasizam i/ ili ksenofobičnu motivaciju. Monks i sur. (2008 prema Rodriguez-Hidalgo, Ortega Ruiz, Zych, 2014) usporedili su prevalenciju tri različita tipa viktimizacije kao što su direktno verbalno (vrijeđanje, nazivanje pogrđnim imenima i prijetnje), direktno relacijsko (direktno socijalno isključivanje) i indirektno relacijsko nasilje (širenje glasina i laži). Kulturalno nasilje različito je percipirano od strane autora. McKenney, Pepler, Craig, Conolly (2006) spominju etničku viktimizaciju (engl. *ethnic victimization*), odnosno izloženost vršnjačkom nasilju zbog etničke pripadnosti koja uključuje izravne uvrede i neprimjerene izraze na račun jezika, kulture, običaja, odijevanja i sl. Monks i sur. (2008 prema Rodriguez-Hidalgo, Ortega Ruiz, Zych, 2014) istraživali su učestalost između tri tipa etničke viktimizacije: direktnu verbalnu etničko- kulturnu, direktnu relacijsku etničko- kulturnu i indirektnu relacijsku etničko- kulturnu viktimizaciju te su došli do zaključka da učenici etničko- kulturnih manjina trpe evidentno više nasilja u odnosu na većinu ostalih vršnjaka. Kulturalno nasilje podrazumijeva učestalo vrijeđanje i namjerno diskriminiranje na nacionalnoj, kulturnoj, vjerskoj, regionalnoj ili rasnoj osnovi (Bilić, Buljan Flander, Hrpka, 2012). Najčešće se djeca imigranata, koja dolaze u drugu sredinu, nalaze u procjepu između zadržavanja izvorne kulture, identiteta, vrijednosti i običaja koje njihove obitelji nastoje zadržati te potrebe da se prilagode novim uvjetima, odnosno da budu prihvaćeni od strane vršnjaka (McKenney, Pepler, Craig, Conolly, 2006). Takva situacija, smatra Bilić (2018), dovodi do međugeneracijske kulturne disonance u obitelji s jedne strane i doživljavanja neugodnosti od strane vršnjaka s druge strane, te dolazi do nastanka frustracija i problema u jednoj i drugoj sredini.

3.10. ELEKTRONIČKO NASILJE- CYBERBULLING

Elektroničko nasilje u novije se vrijeme posebno ističe kao zasebna vrsta nasilja. Za elektroničko nasilje postoje mnogi nazivi kao npr.: *cyberbullying*, nasilje preko interneta, virtualno nasilje, elektronički *bullying*, a ono podrazumijeva uporabu informacijske i

komunikacijske tehnologije poput elektroničke pošte, sinkronih pričalica, mobitela, tekstualnih poruka, internetskih stranica ili blogova kako s ciljem promoviranja namjernog i štetnog ponašanja od strane pojedinaca ili skupine s namjerom da se naštetiti drugoj osobi (Haber, Haber, 2007, Walker, Sockman, Koehn, 2011:32, Ciboci, 2014:14). Zlonamjerna i opetovana upotreba komunikacijske tehnologije od strane pojedinaca ili skupina s ciljem da se naštetiti žrtvi koja ne može izbjeći nasilje, niti se samostalno zaštititi, naziva se elektroničkim ili *online nasiljem* (Smith i sur.,2008; Tokunaga, 2010; Jones, 2014 prema Kekez, Bilić, 2015:48). Elektroničko nasilje ili engl. *cyberbullying* predstavlja uzastopno i namjerno nanošenje štete pojedincu ili grupi osoba putem interneta, mobitela i drugih elektroničkih uređaja (Šeničnjak, Štahan, Meštrović, 2018:36). Nacional Crime Prevention Council elektroničko nasilje definira kao pojavu u slučaju kada mladi koriste internet, mobilne i druge uređaje za slanje ili objavljivanje tekstova ili slika namijenjenih vrijeđanju ili sramoćenju druge osobe (www.ncpc.org/cyberbullying).

Elektroničko nasilje specifično je iz razloga što se odvija u virtualnom svijetu, zbog čega se često ispituje odvojeno od vršnjačkog nasilja licem-u-lice. Radi se o namjernom nasilnom ponašanju od strane grupe ili pojedinca koje se odvija preko elektroničkih oblika komunikacije, ponavlja se i traje određeno vrijeme, a žrtva se ne može lako obraniti (Smith i sur., 2008 prema Sušac, Ajduković, Rimac, 2016). Kekez i Bilić (2015) ističu kako je ekspanzivni rast digitalne tehnologije uz brojne prednosti donio mnoge novine u težini i dinamici iskazivanja neprijateljstava prema vršnjacima. Unatoč medijskoj pažnji izazvanoj nizom tragičnih slučajeva samoubojstava djece i mladih koji su bili izloženi nekoj vrsti elektroničkog nasilja, vrlo se malo zna o prirodi nasilja na internetu, a Dooley i sur., (2009) (prema Hrenar, Bedić, Mudrovčić, Josić, 2014:28) tvrde da je to, barem djelomično, posljedica nedostatke teorijske konceptualne jasnoće i ispitivanja sličnosti i razlika između elektroničkog nasilja i nasilja „licem u lice“.

Prema Matijeвиću (2016) moderna tehnologija koja uključuje mobitele, pametne telefone i internet dovela je do proširivanja relacijskog nasilja iz realnog u virtualni svijet. Stručnjaci razlikuju dvije vrste internetskog nasilja: izravan napad i napad preko posrednika (Buljan Flander i sur., 2007 prema Matijeвиć, 2016). Pod izravnim se napadom podrazumijeva situacija kada maloljetna ili odrasla osoba: šalje poruke s uznemirujućim sadržajem mobitelom, e- poštom ili na chatu; ukrade ili promijeni lozinku za e- poštu ili nadimak na chatu; objavljuje privatne podatke ili neistine na chatu, blogu ili internetskoj stranici; šalje uznemirujuće slike putem e- pošte ili MMS poruka na mobitelu; postavlja internetske ankete

o žrtvi; šalje viruse na e- poštu ili mobitel; šalje pornografiju ili neželjene poruke na e- poštu ili mobitel; lažno se predstavlja kao drugo dijete. Nasilje preko posrednika događa se kad počinitelj napada žrtvu preko treće osobe, koja toga najčešće nije svjesna (Matijević, 2016:297).

Wilard definira elektroničko nasilje kao slanje i objavljivanje povređujućih tekstova ili slika posredstvom interneta ili drugih digitalnih komunikacijskih sredstava (Wilard, 2004, Ciboci, Kanižaj, 2011 prema Zenzerović Šloser, Jurman 2014:17). Međuvršnjačko nasilje putem interneta uključuje poticanje grupne mržnje, napade na privatnost, uznemiravanje, uhođenje, vrijeđanje, nesavjestan pristup štetnim sadržajima te širenje nasilnih i uvredljivih komentara. Može uključivati slanje okrutnih, zlobnih, katkad i prijetećih poruka, kao i kreiranje internetskih stranica koje sadrže priče, crteže, slike i šale na račun vršnjaka. Takvo se nasilje, nadalje, odnosi i na slanje fotografija svojih kolega te traženje ostalih da ih procijenjuju po određenim karakteristikama, odnosno da glasaju za osobu koja je, primjerice, najružnija, najnepopularnija i najdeblja u školi. Nasilje među vršnjacima sve se češće odnosi na nekoliko oblika komunikacije, uključujući zvuk, slike, animacije i fotografije. Jedna od glavnih karakteristika elektroničkog nasilja jest anonimnost. Nedostatak socijalnih i kontekstualnih naznaka, kao što su govor tijela i ton glasa, može imati mnoštvo učinaka: nema opipljive, afektivne povratne informacije o tome je li ponašanje preko interneta prouzročilo štetu drugome. Anonimnost počiniteljima nasilja preko interneta daje osjećaj da nekažnjeno mogu ne poštovati socijalne norme i ograničenja, što rezultira već navedenim ponašanjem (Buljan Flander, 2006:12). Unatoč mogućnosti skrivanja iza različitih profila i anonimnosti, činjenica jest da svako spajanje na internet ostaje zabilježeno te je stoga i svakog počinitelja elektroničkog nasilja moguće otkriti preko njegove IP adrese (Ciboci, 2014).

U literaturi nailazimo na sljedeće klasifikacijske oblike i klasifikacije elektroničkog nasilja: a) **prema vrsti medija i medijskim modalitetima** koji se koriste u počinjenju nasilja (e-mail, blogovi, forumi, internetske stranice, društvene mreže) ili b) **s obzirom na vrstu djelovanja**, a upravo su navedeni oblici najučestaliji kod djece i mladih (Wilard, 2007; Li, 2006; Beran i Li, 2007; Bilić, 2013, Bilić, 2016:258-259):

- Vrijeđanje porukama (engl. *flaming*)- vrsta nasilničkog ponašanja slanjem vulgarnih i uvredljivih tekstualnih poruka e- poštom, a često se naziva i *flame war* ili rat (ovanje) uvredljivim porukama.

- On- line ili elektroničko uznemiravanje (engl. *online harassment*)- opetovano slanje poruka s uvredljivim sadržajem kako bi se uznemirilo i vrijeđalo drugoga.
- Elektroničko uhođenje i zastrašivanje (engl. *cyberstalking*)- vrsta je ponavljano intenzivnog uznemiravanja koje uključuje zastrašivanje i prijetnje, čak i fizičke ozljede kako bi se trajno izazvao strah.
- Elektroničko klevetanje (engl. *cyberdenigration*) i dezinformiranje (engl. *misinformation*)- odnosi se na širenje neistinitih informacija, ogovaranja, glasina ili izmijenjenih fotografija koje osobu mogu učiniti neprivlačnom, ružnom ili sl. putem poruka, e- poštom ili internetskih stranica što žrtvi može prouzročiti veliku bol patnju.
- Elektroničko razotkrivanje (engl. *outing*) i podvale (engl. *trickery*) odnose se na neprijateljsko otkrivanje tajni i neugodnih podataka, fotografija i privatnih informacija te njihovo objavljivanje na internetu.
- Isključivanje/ ostracizam (engl. *exclusion*)- namjerno isključivanje iz on- line grupa te odbacivanje ili brisanje s popisa prijatelja.
- Krađa identiteta (engl. *impersonation*)- krađa zaporki ili lažno predstavljanje, a zatim slanje poruka i fotografija da se osoba dovede u opasnost ili da se naštetiti njezinu ugledu.
- Videosnimanje napada (engl. *happyslapping*)- slanje videosnimki napada relativno je noviji oblik elektroničkog nasilja koji se javlja kad počinitelj napada, ismijava ili izvrgava ruglu nekog vršnjaka slanjem videosnimki ili njihovim objavljivanjem na internetu.
- Sekstiranje (engl. *sexting*)- slanje poruka sa seksualno eksplicitnim sadržajem ili slanja djelomično obnaženih ili seksualiziranih fotografija.
- Fraping- nasilni upad „prijatelja“ na nečije mrežne stranice i odašiljanje poruka neprimjerenog sadržaja drugima, kao da to čine vlasnici profila, a izvedenica je od riječi Facebook i silovanje.

Ciboci (2014) ističe kako je veliki problem elektroničkog nasilja i neograničena publika. Ako je riječ o stranici ili grupi tzv. otvorenog tipa, grupu mržnje na društvenim mrežama može vidjeti više od milijardu ljudi. Osim toga, internet je omogućio i brzi prijenos informacija velikom broju ljudi, što znači da se fotografije ili snimke u sekundi mogu poslati milijardama ljudi gdje god se nalazili i to putem e- maila, blogova i društvenih mreža (Kernaghan, Elwood, 2013:2). Razloge u sve češćoj pojavi elektroničkog nasilja možemo tražiti i u

činjenici da djeca, zbog izostanka vizualnog prikaza, nisu svjesna boli koju takvim ponašanjem uzrokuju drugoj djeci (Accoridino, Accoridino, 2011:16) te kod elektroničkog nasilja napadači ne mogu vidjeti kako se osjećaju njihove žrtve i zbog toga nisu svjesni štete koju svojim ponašanjem mogu napraviti (Ciboci, 2014). Tokunaga (2010) iznosi procjene prevalencije elektroničkog nasilja koja se kreće od 20 do 40 % a i svakodnevno se proširuju i mijenjaju njegovi oblici. Bilić (2015:132) tvrdi kako je elektroničko nasilje u početku bilo očitovano kroz uporabu e- poruka, širenja neistina i dezinformacija na blogovima i forumima, a danas su sve češće krađe digitalnog identiteta, sekstiranje, videosnimanje napada te nasilje na društvenim mrežama.

4. VRŠNJAČKO NASILJE S OBZIROM NA ULOGE

Sušac, Ajduković i Rimac (2016) navode kako mnoga istraživanja rade razliku među djecom koja su na različite načine uključena u vršnjačko nasilje, odnosno koja imaju različite uloge u vršnjačkom nasilju, a kao razlog tome navode dublje istraživanje i bolje razumijevanje uzroka i posljedica uključenosti u vršnjačko nasilje. Glavne skupine koje se istražuju jesu žrtve i počinitelji nasilja te djeca koja su istovremeno i žrtve i počinitelji nasilja, a oni se literaturi često nazivaju i reaktivne žrtve, reaktivni počinitelji, provokativne žrtve te nasilnici žrtve. Autori napominju da se kao posebna skupina ponekad izdvajaju i promatrači, odnosno svjedoci nasilja, no istraživanja koja obuhvaćaju njihove osobine i posljedice svjedočenja vršnjačkom nasilju za njih su još uvijek vrlo rijetka. U slučajevima istraživanja vršnjačkog nasilja uobičajena je praksa podjela djece u četiri kategorije: počinitelji, žrtve, počinitelji žrtve i neuključeni (Velki i Kuterovac Jagodić, 2014). Zbog postojanja brojnih razlika među navedenim skupinama, jasna podjela nužna je za njihovo detaljnije proučavanje, a dodatna je prednost što se korištenjem ovakvog pristupa mogu dobiti i procjene broja djece koja su na različite načine uključena u vršnjačko nasilje (Sušac, Ajduković, Rimac, 2016). Kako navode Kekez i Bilić (2015), kada se govori o vršnjačkom nasilju, najčešće se ističu žrtve i počinitelji nasilja, a često se zanemaruje činjenica da je nasilje skupni fenomen te je veliki broj djece sudionika koja u nasilju sudjeluje tako da aktivno ili pasivno podržava počinitelje ili žrtve, a najveći dio uključen je kao tzv. tiha publika koja sve indiferentno promatra pružajući na taj način podršku počiniteljima nasilja.

4.1. ŽRTVE

Bilić i sur. (2012) ističu kako je većina istraživanja vršnjačkog nasilja usmjerena na djecu koja iskazuju nasilno ponašanje, dok se manje pozornosti usmjerava na žrtve, njihove

karakteristike te posljedice koje nasilje ima na njih. Različita su tumačenja brojnih autora po pitanju uloga djece u vršnjačkom nasilju.

Prema Kekez i Bilić (2015:49), žrtve se najčešće opisuju kao pasivne, submisivne, zabrinute, mirne, tjeskobne, nesigurne, osjetljivije od svojih vršnjaka, od kojih se po nečemu razlikuju (izgledom, načinom govora, pripadnosti, socijalnim statusom i sl.) te se percipiraju kao nepopularne, neprivlačne i bezvrijedne te imaju nisko samopoštovanje (Olweus, 1998; Bilić, 2013; Gini, 2004; Kekez i Bilić, 2015).

Bilić (2018) spominje posebnu znanstvenu disciplinu koja se općenito bavi pitanjima vezanim za žrtve nasilja, a naziva se viktimologija. Kao posebnu disciplinu ističe pedagošku viktimologiju, budući da u školama postoji velik broj djece koja su žrtve vršnjačkog nasilja ili nekog oblika diskriminacije. Autorica razlikuje dva tipa žrtava vršnjačkog nasilja: pasivne žrtve i počinitelje- žrtve. Pasivne žrtve su djeca i mladi koji su učestalo izloženi nasilju svojih vršnjaka. Takve žrtve ne započinju sukobe i ne reagiraju protunapadom te se nisu u stanju sami obraniti, već trpe nasilje ili se povlače.

Djeca izložena klasičnom obliku nasilja imaju neke zajedničke osobine: najčešće su fizički slabija, krhkija, nježnije tjelesne građe i nisu sposobna sama se zaštititi od nasilja i zlostavljanja. U većem su riziku djeca s tjelesnim oštećenjima i fizičkim manama kao npr. govornim ili motoričkim. Djeca koja su od strane vršnjaka percipirana kao drugačija, u većem su riziku da postanu žrtve vršnjačkog nasilja, a zanimljiva je činjenica da su i u elektroničkom nasilju najčešće žrtve djeca koja se prema počiniteljima fizički razlikuju, po nečemu ističu, odudaraju od počiniteljima prihvatljivog izgleda, što znači da se najčešće fokusiraju na fizičke nedostatke ili specifične oznake ili posebnosti (npr. niski, mršavi, debeli, neobična frizura i sl.) Bilić, 2018).

Bilić i Karlović (2015:14) navode kako su žrtve najčešće: nova djeca u razredu, nadarena djeca, mirna i ljubazna djeca, djeca koja imaju dobar odnos s učiteljem, djeca nižeg socijalno - ekonomskog statusa, djeca iz druge etničke skupine, hendikepirana djeca/ djeca s posebnim potrebama, djeca razvedenih roditelja, djeca žrtva obiteljskog nasilja.

Vrselja i sur. (2008) osvrnuli su se na osobine ličnosti i načine reagiranja koje po njima bolje objašnjavaju ulogu žrtve dok Akiba (2010) navodi kako učenici koji sebe percipiraju kao ranjive i osjetljive imaju predispozicije da postanu žrtve nasilja. Prema Bradshaw i sur. (2013) jedan od glavnih ciljeva počinitelja nasilja jest da se uništi samopoštovanje žrtve što je

potvrđeno i rezultatima brojnih istraživanja (Brajša- Žganec i sur., 2009; Patchin i Hinduja, 2010; Kowaski i Limber, 2013; Brito i Oliviera, 2013; Fanti i Henrich, 2014; Brewer i Kerslake, 2015 prema Bilić, 2018).

Kod žrtava vršnjačkog nasilja uočena je i veća razina anksioznosti i depresije u odnosu na vršnjake koji nisu viktimizirani, a zajedničke su i žrtvama klasičnog, relacijskog i elektroničkog nasilja, a koji mogu biti posljedica izloženosti nasilju, ali i povod da se nasilje izvrši (Bilić, 2018).

Brajša- Žganec i sur. (2009) smatraju kako se socijalne vještine koje pridonose boljim odnosima s vršnjacima, mogu smatrati zaštitnim čimbenicima od vršnjačkog nasilja, a Bilić (2018) nadodaje da su nerazvijene socijalne vještine mogući rizični čimbenici viktimizacije, a slabije kontaktiranje s vršnjacima otežava njihov razvoj (Bilić, 2018).

4.2. POČINITELJI- ŽRTVE

Karakteristika počinitelja- žrtvi jest što oni doživljavaju nasilje, ali se i ponašaju nasilno prema vršnjacima. Različita istraživanja (Kowalski i Limber, 2007; Solberg i sur., 2007, Kekez i Bilić 2015:49), ukazuju na preklapanje uloga žrtve i počinitelja, odnosno da djeca koja dožive nasilje i nisu u mogućnosti suprostaviti se i obraniti, primjerice jer su fizički slabiji, nastoje se osvetiti počinitelju, vratiti mu istom mjerom. U realnom svijetu, to mogu biti različiti oblici neizravnog nasilja, a za to su osobito pogodni elektronički mediji. Žrtve lako prelaze u ulogu nasilnika, a oni se zbog svog agresivnog ponašanja prema drugima, najčešće sami dovedu u poziciju žrtve. One se opisuju kao naprasite, nemirne, lako se uzbude, pogrešno tumače namjere drugih i osvećuju se kad su napadnuti (Batsche i Knoff, 1994; Rieffe i sur., 2012, Bilić, 2018:333). Želja za osvetom vršnjacima koji su ih povrijedili, a koji su fizički snažniji ili na neki drugi način moćniji od njih, čini ih agresivnima i nasilnima, ali ti pokušaji osvete često završe neuspjehom. Od pasivnih žrtava razlikuje ih njihovo izazivačko i provokativno ponašanje (Bilić, 2018). Istraživanja pokazuju kako su nasilnici-žrtve najugroženija skupina, koja ima najveći rizik (u usporedbi s počiniteljima ili žrtvama, a naročito s učenicima neuključenima u vršnjačko nasilje) za razvoj različitih psihosocijalnih i zdravstvenih problema, kao što su socijalna izolacija, depresivnost, anksioznost, psihosomatski simptomi te poremećaji hranjenja (Frisén i Bjarnelind, 2010; Kaltiala-Heino i sur., 2000; Menesini i sur., 2009; Stein, Dukes i Warren, 2007, Rajhvan Bulat, Ajduković, 2012).

4.3. POČINITELJI NASILJA

Počinitelji nasilja jesu djeca koja iniciraju nasilje te namjerno i sustavno negativno djeluju na skupinu, ali najčešće na jednu žrtvu koja je relativno bespomoćna (Olweus, 1998), teže dominaciji te najčešće agresivno odgovaraju, a namjere s im slične i u virtualnom svijetu pa najčešće kombiniraju tehnike i klasičnog i elektroničkog nasilja (Kekez i Bilić, 2015). Danas se sve više kao razloge njihova ponašanja navode deficiti u moralnom razvoju što ih potiče da djeluju iz osobnih interesa (osjećaj važnosti, nadmoćnosti, kontrolu ili istaknuta pozicija u razredu) bez uvažavanja i poštivanja prava i dobrobiti svojih vršnjaka (Kekez i Bilić, 2015:49). Dvije su podvrste počinitelja koje se pronalaze u literature (Wei i Chen, 2012 prema Bilić, 2018). Prvu skupinu karakterizira neprijateljska, reaktivna agresivnost - ona kojoj je cilj nanijeti žrtvi bol ili štetu, a javlja se najčešće kao reakcija na neke vanjske podražaje, događaje ili postupke. Počinitelji koji pripadaju drugoj skupini djeluju svjesno, planirano odnosno instrumentalno, a glavne su im namjere ostvarenje cilja ili iskazivanje dominacije i moći nad slabijima (Essau i Conradt, 2009, Bilić, 2018). Bilić (2018) dijeli počinitelje nasilja na počinitelje izravnih oblika nasilja, počinitelje relacijskog nasilja i počinitelje elektroničkog nasilja te ih razlikuje prema njihovim osobinama:

- Počinitelji izravnih oblika nasilja

Olweus (1998) kao glavnu osobinu takvih nasilnika navodi njihovu agresivnost prema vršnjacima kao i prema drugim ljudima u obitelji (braći i sestrama), školi (nastavnicima). Osim agresivnosti, karakterizira ih fizička snaga, spretnost, samouvjerenost, nagla ćud, razdražljivost i impulzivnost. Oni imaju jaku potrebu za dominacijom te dominaciju koriste kako bi stekli i održali dominantne pozicije u skupini. Prema Bilić i sur. (2012) agresivno i nasilno ponašanje može se identificirati već u predškolskoj dobi te oni postaju dugoročni obrasci te se na nasilno ponašanje gleda kao na značajan prediktor i u odrasloj dobi.

- Počinitelji relacijskog nasilja

Počinitelje relacijskog nasilja karakterizira promišljeno i prikriveno djelovanje, zloupotrebljavanje vlastitih vještina, manipuliranje odnosima uz upotrebu različitih sofisticiranih tehnika, a sve s namjerom da postignu određeni cilj ili ostvare dobit (Peeters i sur., 2010, Wei i Chen, 2012, Bilić, 2018).

Bilić (2018:312) navodi kako se u novijim raspravama o individualnim osobinama relacijskih nasilnika sve češće spominje i *tamna trijada*. Tamnu trijadu karakteriziraju tri nepoželjne

osobine ličnosti koje se dovode u vezu s počinjenjem relacijskog nasilja, a to su makijavelizam, narcisoidnost i subkličička psihopatija. Osobe koje imaju izraženu crtu makijavelizma karakterizira sklonost korištenja negativnih interpersonalnih taktika i obmana kojima je cilj ostvarivanje osobne koristi, ponajprije moći, a svoje akcije dugoročno planiraju i rukovode se motom da cilj opravdava sredstva (Mitov i sur., 2016). Narcisoidnost jest izražena sklonost ka preuveličavanju vlastite vrijednosti umanjivanjem vrijednosti drugih ljudi (Morf, Rhodewalt, 2001, Mitov i sur., 2016). Psihopatija, kao crta ličnosti određuju tri stvari: arogantancija i obmanjujući interpersonalni stil, manjak afektivnog doživljavanja i impulzivan i neodgovoran stil ponašanja (Ali, Amorim, Chamorro-Premuzic, 2009; Blonigen et al., 2005 prema Mitov i sur., 2016:8).

- Počinitelji elektroničkog nasilja

Karakteristično je za sve počinitelje elektroničkog nasilja to što iznimno mnogo vremena provode koristeći se digitalnim uređajima, osobito internetom, što se smatra važnim čimbenikom rizika za nasilno ponašanje (Li, 2007; Ybarra i Mitchell, 2007; Juvonen i Gross, 2008; Bilić, 2018), a odlikuje ih i dobro snalaženje u digitalnom svijetu i spretnost u korištenju digitalne tehnologije (Willard, 2007; Girzig i Machachova, 2015, Bilić, 2018). Počinitelji elektroničkog nasilja su, prema istraživanjima, djeca koja imaju niže samopoštovanje. Djeca koja su sklona nasilju u realnom i virtualnom svijetu pokazuju i nisku razinu morala te nedostatak krivnje.

Coloroso (2003:38-39) navodi sedam vrsta nasilnika:

- *Samouvjereni nasilnik*- karakteriziraju ga visoka doza egocentričnosti, napuhano samopoštovanje, osjećaj zasluge, sklonost nasilju i nedostatak empatije. Osjeća se dobro samo kada ima osjećaj superiornosti nad drugima, a često mu se i vršnjaci i nastavnici dive zbog snažne ličnosti.
- *Socijalni nasilnik*- koristi se tračevima, verbalnim uvredama i izbjegavanjima kako bi svoje mete sustavno izolirao i isključio ih iz socijalnih aktivnosti. Ima nisko samopoštovanje, ali uspješno ga skriva ispod maske pretjeranog samopouzdanja i šarma.
- *Potpuno oboružani nasilnik*-miran je i naizgled nezainteresiran. Nije sklon pokazivanju osjećaja te se prema svojoj meti ponaša zlo i osvetoljubivo, dok odrasle obmanjuje svojim šarmom.

- *Hiperaktivni nasilnik*- ima problema sa savladavanjem gradiva i slabo razvijene socijalne vještine te samim time i problema u tumačenju socijalnih znakova te često nevine postupke drugih interpretira kao neprijateljske na što reagira agresijom.
- *Nasilnik žrva*- istovremeno je i meta i nasilnik te zlobno napada one koje su povrijedili te manje i nasilne mete.
- *Grupa nasilnika*- skupina vršnjaka koja zajednički rade nešto žrtvi koju žele isključiti, a što se ne bi usudili samostalno izvesti.
- *Banda nasilnika*- ne povezuje je prijateljstvo već strateški savez u svrhu postizanja moći, kontrole, dominacije, podjarmljivanja i osvajanja teritorija.

4.4. BRANITELJI

Branitelji (engl. *defenders*) se ponašaju prosocijano, žele pomoći žrtvi i zaustaviti nasilje (Porter i Smith- Adcock, 2011 prema Kekez i Bilić 2015), a što se povezuje s višim razinama empatije (Porter i Smith- Adcock, 2011 prema Kekez i Bilić, 2015), antinasilnim stavovima, izraženim osjećajima za socijalnu pravdu i sposobnostima prepoznavanja moralnih problema (Thornberg i Jungert, 2013; Kekez i Bilić, 2015). Uloga branitelja definirana je kao skup prosocijalnih, pomažućih, altruističnih oblika ponašanja kojima je cilj okončati sukob, odnosno pokušati pronaći rješenje, umanjiti problem nasilja ili ga zaustaviti (Porter, Smith-Adcock, 2011; Pozzoli i sur., 2012 prema Bilić, 2018:336). Iako nasilje kod većine djece ne nailazi na odobravanje, malo se djece odlučuje aktivno zauzeti za žrtvu kako bi je obranili.

Bilić (2018) razlikuje dvije vrste branitelja, one koji se aktivno zauzimaju za žrtve te moguće branitelje koji suosjećaju sa žrtvom, ali se aktivno ne angažiraju u pružanju pomoći žrtvi te tri tipa ponašanja branitelja: a) pomaganje žrtvi koje uključuje pružanje utjehe žrtvi nasilja; b) traženje pomoći drugih osoba na koje se djeca teže odlučuju zbog bojazni da ne budu percipirani kao “cinkaroši”; c) fizičko ili verbalno suprostavljanje počiniteljima nasilja.

Zanimljive rezultate pokazuje istraživanje Olenik-Shemesh i sur. (2015) gdje je 35,6% ispitanika navelo da je u virtualnom svijetu pružilo pomoć žrtvama, a tek ih je 9% obavijestilo odrasle osobe (Olenik- Shemesh i sur., 2015 prema Bilić, 2018). Rezultati istraživanja Suchy i Tomasino (2015) pokazali su da mlađi učenici češće staju u obranu žrtava nasilja u odnosu na starije učenike koji većinom ostaju pasivni po tom pitanju.

Branitelji u odnosu na promatrače imaju više povjerenja u svoju samoučinkovitost, odnosno smatraju da su sposobni riješiti problem (Gini i sur., 2008 prema Kekez i Bilić 2015:50). Iako

oni imaju visoki status u razredu, doživljavaju manju neposrednu potporu od svojih vršnjaka nego nasilnici od svojih pomoćnika (Salmivalli i sur., 1996 prema Kekez i Bilić 2015:50) pa je to možda jedan od razloga zašto je mali broj učenika u ulozi branitelja.

Kako navodi Bilić (2018), različiti autori izdvajaju neke osobine branitelja koji ih razlikuju od ostalih uloga koje djeca odabiru u situacijama vršnjačkog nasilja, a to su empatija, samoučinkovitost, osjećaj osobne odgovornosti, moralnost, tolerancija, stavovi prema nasilju i sl. Gini i sur. (2008) utvrdili su su u svom istraživanju da i pasivni promatrači imaju empatiju, ali ne služe se njome u zaštiti žrtava što ukazuje na činjenicu da viša razine empatije nije dovoljan faktor aktivne obrane, već su nužne i druge socijalno- kognitivne sposobnosti (Gini i sur., 2008 prema Bilić, 2018).

Učenici koji imaju visoku razinu osobne odgovornosti vjerojatnije će za intervencije birati ulogu branitelja, a u protivnome, nedostatak osobne odgovornosti dovest će do pasivnosti u situacijama vršnjačkog nasilja (Bilić, 2018).

4.5. AKTIVNI I PASIVNI POMOĆNICI

Aktivni pomoćnici (engl. *assistents*) ne iniciraju nasilje i po tome se razlikuju od počinitelja, ali ga mogu pojačati. Oni slijede nasilnika, pomažu mu ili ga otvoreno podržavaju, tuku, udaraju, vrijeđaju žrtvu i sl. Za razliku od aktivnih pomoćnika, **pasivni pomoćnici**, iako fizički ne pomažu, primjerice, udarati žrtvu, odobravaju i verbalno podržavaju ono što počinitelji rade i u tome uživaju, smiju se, navijaju i na taj način potiču počinitelje nasilja i daju im pozitivne povratne informacije o uspjehu njegovih aktivnosti (Salmivalli i sur., 2011 prema Kekez i Bilić, 2015). Takvi su učenici najčešće nesigurni i plašljivi (Olweus, 1998) te iz tog razloga aktivno ne sudjeluju u nasilju. Njihovo ponašanje djelomično je motivirano potrebom za prihvaćanjem i visokim statusom ili snažnim položajem u popularnoj ili dominantnoj vršnjačkoj skupini (Salmivalli, 2010 prema Kekez i Bilić, 2015:50). U virtualnom svijetu, za razliku od inicijatora nasilja, njihovi sljedbenici ili online pomoćnici ne sudjeluju u izravnom vrijeđanju žrtve, ali sudjeluju u prosljeđivanju nepoželjnih poruka, fotografija ili snimki, dopisivanju komentara, dakle u poticanju još okrutnijeg ponašanja, ali u praksi i počinitelji i njihovi sljedbenici nanose bol žrtvi.

4.6. NEANGAŽIRANI PROMATRAČI

Bilić i sur. (2012) smatraju da je nasilje među vršnjacima grupni proces te su osim počinitelja i žrtve na nekoj razini uključeni i drugi vršnjaci. Upravo neangažirani promatrači (engl.

bystanders) čine najbrojniju skupinu djece koja sa sigurne fizičke i digitalne udaljenosti indiferentno promatra nasilje (Kekez i Bilić, 2015:50). Izraz promatrač sugerira da su oni emocionalno odvojeni od onoga što se događa, samo ravnodušno promatraju nasilje, ne angažiraju se ni na strani pomoćnika ni na strani žrtava Iako većina promatrača smatra da je nasilje neprihvatljivo, poziciju promatrača biraju jer smatraju da je u njihovom najboljem interesu, da se na taj način neće nikome zamjeriti i doživjet će manje neugodnosti te će ostati mirni (Bilić, 2018:348-349).

Pregrad (2010:10) smatra kako ponekad može biti opasno priskočiti u pomoć i zadržavati nekoga tko je nasilan prema drugima, ali predlaže neke konstruktivne korake koje dijete može poduzeti u vezi s nasiljem i njegovim učinkom, a to su:

- Izraziti neslaganje - tako da kaže: “Nismo se tako dogovorili i to nije u skladu s našim vrijednostima!” ili da se odbije zabavljati gledanjem nasilja. Čak je i otići s mjesta događaja bolje nego stajati i promatrati ga.
- Obavijestiti odrasle kad se takav slučaj dogodi. To nije tužakanje. Djeca koja su nasilna i koja trpe trebaju pomoć odraslih da to zaustave.
- Pomoći u rješavanju sukoba kada se on pojavi. Sukobi nekad mogu prerasti u zlostavljanje. Neke škole poučavaju djecu nenasilnom rješavanju sukoba. U tom slučaju ohrabrite djecu da primijene ono što su naučili.
- Ponuditi utjehu i podršku djetetu koje je trpjelo zlostavljanje, primjerice tako da mu priđu i kažu da to nije zaslužilo i da im je žao, tako da sjednu pored njega ili ga pozovu u igru ili da se zajedno vraćaju kući.
- Mirno razgovarati s djetetom koje je sklono zlostavljanju dan - dva nakon što se situacija smiri i ukazivati na to da takvo postupanje nije u redu, da na taj način možda pridobiva divljenje drugih, ali gubi prisnost i iskrenost, razgovor o tome što ga tjera da bude nasilno - naprosto prijateljski razgovor.

4.7. NEANGAŽIRANI (PASIVNI) PROMATRAČI- RAZLOZI PASIVNOSTI

Kao mogući razlozi njihovog pasivnog ponašanja i neinterveniranja navode se: trivijalizacije situacije, egoistični motive, pluralističko neznanje, strah od socijalnog vrednovanja, difuzije odgovornosti, pomicanja odgovornosti na višu razinu i moralno odstupanje (Kekez i Bilić, 2015:50).

Bilić (2018:353-355) pobliže objašnjava prethodno navedene motive pasivnog ponašanja promatrača vršnjačkog nasilja:

- Trivijalizacija situacije- interpretacija situacije jedan je od mogućih razloga zbog kojih djeca biraju ulogu promatrača i priklanjaju se većini. Prema teoriji simboličkog interakcionizma koja ističe sposobnost ljudskih bića da interpretiraju i definiraju uzajamne akcije (Afrić, 1988:2) te sukladno tome, ako učenici određenu situaciju nasilja među vršnjacima interpretiraju kao običnu, bezopasnu ili nevažnu, smatrat će da nemaju potrebe pomagati.
- Egoistični motivi - djeca u prvi plan stavljaju osobnu dobrobit i interese, a ignoriraju što se događa s njihovim kolegama, a očekivanje negativnih ishoda može ih odvratiti od intervencija čak i u trenucima kada bi mogli učinkovito pomoći. Mnogi ne žele pomoći da ih se ne poveže s “gubitnicima” što može naštetiti njihovoj ulozi u razredu.
- Nesigurnost što treba učiniti - javlja se kod djela promatrača. Oni najprije pokušavaju shvatiti što se događa, oklijevaju, a zatim pozornost usmjeravaju na reakcije svojih vršnjaka. Ako ni drugi ništa ne poduzimaju, socijalna usporedba ih vodi na pogrešan zaključak da tu situaciju interpretiraju kao bezopasnu.
- Difuzija odgovornosti- promatrači vršnjačkog nasilja slabije pomažu žrtvama kad postoje drugi promatrači te se u takvim situacijama odgovornost dijeli s drugim vršnjacima, a rezultat toga je manja vjerojatnost da će pojedinac intervenirati.
- Pomicanje odgovornosti na višu razinu- neki učenici ne reaguju na nasilje jer smatraju da nisu odgovorni za nasilje pa nije njihov posao ni da ga sprečavaju. Smatraju da je to posao i odgovornost nastavnika. Među učenicima je rašireno mišljenje da nasilje među vršnjacima trebaju rješavati samo nastavnici.

Čak i u virtualnom svijetu najviše je promatrača koji ne smatraju da je to njihov problem, a upravo bi im anonimnost mogla pomoći da to čine bez straha i mogućnosti odmazde (Jones, 2014 prema Kekez i Bilić, 2015). Promatrači imaju moć da učinkovit zaustave nasilje i pomognu žrtvi, ali svojim ponašanjem češće pomažu počiniteljima (Bilić, 2018). Promatrači svojim ponašanjem osnažuju počinitelje nasilja te u trenucima kada svjedoče nasilju, iako šute, počinitelji njihovo ponašanje tumače kao tihu podršku ili odobravanje i svojim nereagiranjem omogućavaju počiniteljima da se neometano tako nastave ponašati (Padget, Notar, Roden, 2013: 34).

Što se osobina promatrača tiče, istraživanja potvrđuju da promatrači imaju niže razine socijalne učinkovitosti. Promatrači imaju manje samopouzdanja i nižu socijalnu učinkovitost što rezultira povlačenjem promatrača i izostanka reakcije na nasilje. Nedostatak povjerenja u vlastite sposobnosti i nedostatak vještina rješavanja problema što rezultira njihovim izbjegavanjem te ih upravo te karakteristike razlikuju od branitelja što Bilić (2018) navodi kao smjernicu u izradi preventivnih programa.

Neki autori kao uzroke navode školu, društvo, medije pa tako ističu da ozračje u školi može pospješiti pojavu nasilnog ponašanja. Nedostatak bliskosti, osjećaja prihvaćenosti svih učenika te međusobnog poštovanja između nastavnika i učenika i obrnuto može biti rizičan faktor nasilja u školi kao i ignoriranje nasilja od strane odraslih u školi i loš nadzor na cjelokupnom području škole (hodnici, toaleti, igralište, sportska dvorana) (Zenzerović Šloser i Jurman, 2014:16).

Društvo ima utjecaj na nasilno ponašanje mladih kroz kulturu ponašanja, utjecaja vršnjačkih skupina i medija. Među mladima, ono se odvija unutar vršnjačkih skupina, u vidu iskazivanja pripadnosti određenoj skupini (ponekad subkulturnoj), u vidu sudjelovanja na nekim sportskim (neredi na stadionima) i glazbenim (koncerti određenih glazbenih žanrova i manifestacijama) (Lalić, 1999 prema Zenzerović Šloser i Jurman, 2014:16).

4.8.POSLJEDICE VRŠNJAČKOG NASILJA

Ortega i Mora - Merchan (1999) prema Sesar (2011:500) smatraju kako postoji potreba za identifikacijom stvarnog vršnjačkog nasilja koje se javlja kada dijete ili mlada osoba koja doživljava nasilje osjeća potpunu bespomoćnost te ne može pobjeći od nasilja koje može biti vidljivo kao šala ili kao igra koja nema za posljedicu blagu anksioznost i bespomoćnost. Vršnjačko nasilje može imati ozbiljne posljedice za djecu koja su sudionici nasilnog ponašanja te može dovesti do ozbiljnih emocionalnih, socijalnih i akademskih poteškoća (Lyznicki, McCaffree i Robinowitz, 2004 prema Sesar, Sesar Dodaj, 2013).

Izloženost nasilju može izazvati i neke kratkoročne posljedice (Dake i sur., 2003; Duncan, 1999; Fekes i sur., 2006; prema Thomson Hirchy i Wilkinson, 2010; Foltz-Gray, 1996; Ttofi i Farrington, 2008 prema Bilić, Buljan Flander i Hrpka, 2012:273):

- kronični izostanci iz škole,
- otpor prema odlasku u školu,
- slabiji školski uspjeh,

- pojačani strahovi
- slabije samopouzdanje i samopoštovanje,
- osjećaj manje vrijednosti
- usamljenost
- povučенost,
- osjećaj napuštenosti,
- pretjerana osjetljivost,
- suicidalne misli
- psihosomatski simptomi (glavobolja, bolovi u trbuhu, bolovi u leđima, vrtoglavica, poteškoće sa spavanjem, jutarnji umor).

Dugoročne posljedice koje izloženost nasilju izaziva su: (Aluede i sur., 2008; Dake i sur., 2003; Kumpulainen, Rasanen i Puura, 2001; Olweus, 1993; Weinr i Miller, 2006 prema Bilić Buljan Flander, Hrpka 2012:274)

- doživljaj sebe kao drugačije osobe od ostalih u društvu,
- anksioznost,
- depresija,
- niže samopoštovanje,
- poremećaj u prehrani,
- poremećaj pažnje,
- osjećaj nemoći da se zauzme za sebe,
- osjećaj da svijet nije sigurno mjesto,
- naučena bepomoćnost, beznade,
- ljutnja i ogorčenost na svijet,
- ne uspijevaju ostvariti svoj potencijal (kako se nasilje među vršnjacima uglavnom događa u školi, učenici koji su dugotrajno izloženi nasilju vide školsko okruženje kao neprijateljsko, zastrašujuće te kroz veći dio školovanja prolaze osjećajući se anksiozno i nesigurno), a zbog toga često izostaju iz škole, a njihov školski uspjeh je nerijetko slabiji od onoga njihovih vršnjaka.

4.9. NEKI INDIKATORI VRŠNJAČKOG NASILJA

Križan (2018) navodi neke indikatore koji su nužni za detektiranje slučajeva nasilja od strane učitelja i roditelja (Rivers, Duncan, Besag, 2009 prema Križan, 2018:16-18). Znakovi koji pokazuju da je dijete osnovnoškolske dobi doživjelo vršnjačko nasilje, a na koje roditelji

tebaju obratiti pažnju su: učestala tišina, povlačenje iz obiteljskih interakcija, vidljiva tuga, povlačenje od prijatelja i aktivnosti u kojima je prije dijete uživalo, učestaliji izostanci iz škole (žaljenje na glavobolje i bolove u truhu), loš uspjeh u školi (niže ocjene), gubitak apetita, poremećaji spavanja (uključujući mokrenje u krevet), korištenje toaleta samo kod kuće (školski toaleti su mjesta gdje se vršnjačko nasilje može odvijati bez učiteljeva nadzora), poderana odjeća i/ili neobjašnjive posjekotine i modrice, traženje dodatnog novca za užinu ili dodatnog džeparca, informacije iz škole o izgubljenim domaćim zadaćama ili ponašajnim problemima kao što su tučnjave s drugim učenicima.

Znakovi na koje učitelji trebaju obratiti pozornost: izbjegavanje kontakta očiju i vidljiva tuga, pojava nekontroliranih izljeva bijesa ili frustracije, promjene u obrascima ponašanja s prijateljima i aktivnostima za vrijeme odmora, nedostatak angažmana u razrednim ili grupnim aktivnostima u kojima je prethodno dijete bilo aktivno angažirano, učenici ga ismijavaju kad govori, pridavanje manje pažnje školskom i domaćem radu.

Znakovi koji ukazuju da je dijete srednjoškolske dobi možda doživjelo vršnjačko nasilje, a na koje roditelji trebaju obratiti pozornost: neodređene glavobolje, bolovi u truhu, izljevi bijesa, neobjašnjene posjekotine i masnice, poderana i uprljana odjeća, reagira tako da udara ili ustukne, umor (povezan s poremećajima spavanja), gubitak apetita, neobjašnjeno plakanje, nevoljkost za samostalnim hodanjem/ putovanjem do škole, izbjegavanje učenika koje je prije smatralo prijateljima, ostajanje kod kuće na večer ili vikendima, krađa novca, ostajanje dokasna u školi (da bi izbjeglo druge učenike izvan škole), dijete postaje introvertirano, sumorno raspoloženo, ne traži pažnju i/ili izražava sumnju na sebe, pojačana nelagoda kod izražavanje tjelesne privrženosti, lako je ometeno, zaboravljivo (indikacija da je zaokupljeno nečim drugim).

Znakovi na koje učitelji srednjoškolaca trebaju obratiti pozornost, a koji ukazuju da je učenik/ učenica možda doživjelo/ doživjela vršnjačko nasilje: vidljiv umor, zamjetna promjena u ponašanju (tj. iznenadni i neprikladni izljevi bijesa ili frustracije), nedostatak samopouzdanja, socijalna izolacija i nedostatak angažmana, povučenost u razrednim ili grupnim aktivnostima u kojima je učenik/ učenica prethodno bio/ bila aktivno angažiran/ angažirana drugi učenici da/ je ismijavaju dok govori, promjene u ocjenama (u nekim slučajevima se ne radi o silaznom trendu jer učenici možda provode više vremena učeći sami i imaju malo rekreativnih odušaka).

Križan (2018) iznosi kako se može detektirati gotovo jednake znakove kada je riječ o računalnom nasilju iako u slučajevima računalnog nasilja postoje i neki specifični znakovi kao što su: prestanak korištenja računala ili mobitela u slučaju približavanja neke osobe, razdražljivost ili nervoza prilikom korištenja računala ili mobitela, skrivanje radnji na mobitelu ili računalu, provođenje mnogo vremena za računalom ili mobitelom, ljutnja ili nervoza kod ograničavanja vremena provođenja za računalom ili mobitelom ili njihovo potpuno ukidanje (National Crime Prevention Council, 2017; Križan, 2018).

5. NEKE RAZLIKE U OBLICIMA I VRSTAMA NASILJA S OBZIROM NA SPOL I DOB UČENIKA

Sušac, Ajduković i Rimac (2016) navode kako su rodne razlike u uključenosti u vršnjačko nasilje dosta istraživane, no za sada ne postoje jasni zaključci koji su sustavno potvrđivani, posebno kad se radi o doživljavanju vršnjačkog nasilja. Ranija istraživanja su potvrdila teorije iz područja socijalne psihologije koje govore o većoj agresivnosti dječaka u uporedbi s djevojčicama, što je i bilo očekivano od strane istraživača. Rezultati Olweusova istraživanja (1998) upućuju i na činjenicu da ga oni nešto češće i doživljavaju od djevojčica. Pokazalo se i da dječaci češće koriste direktno nasilje, a djevojčice su sklonije relacijskom nasilju te su češće nasilne prema drugim djevojčicama, dok su dječaci nasilni i prema djevojčicama i prema dječacima (Bilić i sur., 2012). Po pitanju spola, neka istraživanja pokazuju da su djevojčice rjeđe nasilne u odnosu na dječake (Nansel i sur., 2001 prema Reić Ercegovac, 2016), ali zato ranije počinju koristiti socijalne oblike nasilja nad drugima za razliku od dječaka (Bjorkqvist i sur., 1992; Crick i sur., 2001 prema Reić Ercegovac, 2016). Pokazalo se da djevojčice češće doživljavaju nasilje i od dječaka i od djevojčica, a dječaci gotovo uvijek doživljavaju nasilje od dječaka (Farrington, 1993; Olweus, 1993 prema Reić Ercegovac, 2016). Istraživanja pokazuju i jasne spolne razlike s obzirom na vrstu nasilnog ponašanja (Reić Ercegovac, 2016:252) Iako je verbalno nasilje najčešći oblik doživljenog nasilja i kod dječaka i kod djevojčica veća je vjerojatnost da će dječaci doživjeti fizičko nasilje od vršnjaka nego djevojčice (Olweus, 1993; Farrington, 1993; Scheithauer i sur., 2006 prema Reić Ercegovac, 2016). Djevojčice češće u odnosu na dječake doživljavaju nasilje u obliku ogovaranja, širenja glasina o njima i slično (Felix i McMahon, 2006; Nansel i sur., 2001 prema Reić Ercegovac, 2016). Ta razlika među spolovima može se, osim socijalizacijskim čimbenicima, pripisati i većoj fizičkoj snazi dječaka te činjenici da dječaci obično imaju šire i difuznije socijalne mreže pa je relacijsko nasilje kod dječaka manje učinkovito (Rivers i Smith, 1994 prema Reić Ercegovac, 2016:252). Neka novija istraživanja potvrdila su i da su

dječaci više uključeni u vršnjačko nasilje i kao žrtve i kao počinitelji (Juvonen, Graham i Schuster, 2003; Undheim i Sund, 2010 prema Sušac, Ajduković i Rimac 2016) iako su brojna istraživanja pokazala da, iako su dječaci češće počinitelji, rodni razlika u doživljavanju nasilja nema (Fekkes, Pijpers i Verloove-Vanhorick, 2005; Scheithauer i sur., 2006 prema Sušac, Ajduković i Rimac 2016). Zanimljive rezultate pokazuje istraživanje Arslan i sur. (2012), a koji upućuju na to da dječaci i djevojčice i podjednako čine nasilje, osim kada se radi o direktnom fizičkom nasilju, koje češće čine dječaci. Kako ističu Sušac, Ajduković i Rimac (2016:201), Marušić i Pavin Ivanec (2008) upozoravaju kako razlike u rezultatima vezanim uz rodne razlike u vršnjačkom nasilju mogu biti i artefakt korištene metodologije te da pri donošenju zaključaka treba postupati posebno oprezno. Činjenica jest da brojna istraživanja koriste intrumente u kojima su slabo zastupljeni suptilniji indirektni oblici nasilja koje češće koriste djevojčice, a moguće je i da su djevojčice na upitničkim mjerama manje spremne priznati činjenje nasilja jer se radi o ponašanjima koja se za njih smatraju manje prihvatljivima nego za dječake (Sušac, Ajduković, Rimac, 2016:202). Rezultati nekih istraživanja ukazuju na to da su dječaci češće počinitelji fizičkoga nasilja, ali da su relacijskim i indirektnim oblicima nasilja podjednako sklona oba roda. Također, dječaci su češće izloženi direktnim oblicima nasilja, dok su djevojčice češće izložene indirektnim oblicima zlostavljanja (Borg, 1999 prema Krulić, Velki, Takšić, 2017). Unatoč rezultatima koji ne ukazuju na jednoznačnost, očito je da dob i rod imaju važnu ulogu u detekciji i prevenciji vršnjačkoga nasilja (Krulić, Velki, Takšić, 2017). U istraživanju o učestalosti doživljavanja različitih oblika nasilnog ponašanja učenika viših razreda osnovne škole, Reić Ercegović (2016) dobila je slične rezultate kao i Vlah i Pergar (2014), a rezultati pokazuju da je između 40% i 80% učenika (ovisno o vrsti nasilnih ponašanja) barem jednom doživjelo neki oblik vršnjačkog nasilja pri čemu je najzastupljenije verbalno nasilje (Nansel i sur., 2001; Olweus, 1993; Velki i Vrdoljak, 2013). Slijedi ga tjelesno nasilje, dok se najrjeđe zastupljenim pokazao oblik elektronskog nasilja pri čemu ga gotovo 55% sudionika nije nikada doživjelo.

6. POVEZANOST IZMEĐU OBITELJSKIH PRILIKA I NASILNIČKOG PONAŠANJA

Može se reći da gotovo sva djeca odrastaju unutar obitelji, a upravo je obitelj prva okolina u kojoj djeca stječu iskustvo odnosa s drugima, ali bi trebala biti i primarni izvor podrške i učenja. Obitelj je prva i najvažnija „škola života“ u kojoj dijete stječe prva znanja, umijeća i navike (Rosić, Zloković, 2002:34). Obitelj igra veliku ulogu u razvoju kako nasilnika tako i

žrtava međuvršnjačkoga nasilja (Velki, 2012). Uloga roditelja u životu djeteta ima poseban značaj za njegov razvoj, emocionalnu sigurnost, socijalnu kompetentnost, intelektualno postignuće kao i na odnos koji će jednoga dana imati sa svojom djecom (Zloković, 2014:47). Bilić i Karlović (2015) navode kako su za zdrav razvoj djeteta važna iskustva koja stječe u obitelji, a nedostatak pažnje i topline, izloženost i svjedočenje nasilnom ponašanju kod kuće te nedostatak nadzora i roditeljske brige predstavljaju plodonosnu podlogu za razvoj nasilnog ponašanja u djece. Dijete koje je izloženo ili svjedoči agresivnom i nasilnom ponašanju roditelja, koje uključuje fizičku i verbalnu agresiju prema djetetu ili između roditelja kao i fizičko kažnjavanje od strane roditelja, od ranih dana je naučeno da je prihvatljivo uz pomoć ljutnje, nasilja i zastrašivanja ostvariti zacrtani cilj. Takvo će dijete koristiti slične metode u interakciji sa svojim vršnjacima. Upravo intenzivno kažnjavanje i restriktivne odgojne mjere pokazali su se kao čimbenici rizika za agresivno ponašanje djece već u razdoblju ranog djetinjstva (Eron i sur., 1963.; Pettit, Dodge i Brown, 1988 prema Valić, Brajša- Žganec, 2018:118). Rezultati istraživanja potvrđuju da osobe koje su u djetinjstvu bile kažnjavane, manifestiraju agresiju prema vršnjacima u kasnijoj dobi te da primjena tjelesnog kažnjavanja kao načina sprječavanja dječje agresivnosti nije poželjno budući da povećava agresivno ponašanje za čak 50% te upravo tjelesno kažnjavanje povećava problem dječje agresivnosti (Bilić, Buljan-Flander i Hrpka, 2012).

Velki (2012) naglašava kako su mnoge teorije koje proučavaju funkcioniranje obitelji nastojale objasniti na koji način obitelj utječe na pojavu nasilnog ponašanja kod djece. Teorija privrženosti (Bowlby, 1969) pretpostavlja razvoj unutarnjega radnog modela odnosa u djeteta, a odnos djeteta i roditelja/ skrbnika razvija se s obzirom na kvalitetu rane interakcije između roditelja/ skrbnika i djeteta. Dijete iz toga prvog odnosa stvara mentalnu reprezentaciju svog odnosa s drugima te svoja prva iskustva prenosi i na sljedeće odnose tijekom života i ponaša se u skladu sa svojim očekivanjima (Velki, 2012:30). Karakteristika ovog modela jest uvjetovanost očekivanja koja osoba kasnije ima u odnosu na samog sebe i na druge (Velki, 2012). Teorija obiteljskih sustava (Klever, 2005; Prest i Protinsky, 1993 prema Velki, 2012:31) temelji na tri pretpostavke: 1) obrasci odnosa su naučeni unutar obitelji i prenose se kroz generacije; 2) trenutno individualno i obiteljsko ponašanje je rezultat tih naučenih obrazaca odnosa i 3) obiteljski sustav je homeostatičan, što znači da promjene u jednom djelu sustava utječu na cijeli sustav. Ukoliko je pojavnost konflikata u različitim obiteljskim podsustavima veća, veća je i vjerojatnost da će se i dijete nasilno ponašati. Prema socijalnog učenja Bandurinoj teoriji socijalnog učenja, djeca uče

modeliranjem ponašanja drugih te potkrepljivanjem tih ponašanja, stoga, ako je dijete izloženo stalnim konfliktima, svađama i nasilju u obitelji, ono uči da je to prikladan način ponašanja te ga prenosi u druge životne situacije, a potkrepljivanje takvog ponašanja od strane članova obitelji djetetu daje na znanje da nasilnim i agresivnim ponašanjem može ostvariti svaki cilj koji želi (Velki, 2012). Druge teorije, poput teorije privrženosti, teorije obiteljskih sustava i teorije prisile upućuju na to da će djeca koja su tijekom odrastanja bila izložena nasilju, biti pod povećanim rizikom za razvoj negativnih obrazaca ponašanja u socijalnim odnosima (Lereya, Samara i Wolke, 2013; Velki, 2012 prema Sušac, Ajduković, Rimac, 2016: 202).

Teorija prisile (Patterson, 1982 prema Velki, 2012) ističe kako roditelji nesvjesno potkrepljuju djetetova agresivna i nasilna ponašanja koja potom strogo kažnjavaju koristeći prisilu te ga na taj način uče da agresijom i prisilom može doći do cilja. Velki (2012) smatra da navedene teorije uzimaju u obzir samo neke aspekte obiteljskoga života i funkcioniranja te ne pridaju dovoljnu važnost ostalim kontekstualnim čimbenicima koji su se pokazali kao značajni za razumijevanje problematike nasilnoga ponašanja među djecom te ističe integrativne teorije kao sveobuhvatnije po pitanju problematike nasilja budući da uzimaju u obzir veći broj čimbenika koji pridonose pojavi nasilnoga i agresivnog ponašanja, ističući Brofenbrennerov ekološki model kao primjer.

U istraživanju o izloženosti obiteljskom nasilju koje su proveli Calvete i Orue (2013), dobiveni rezultati idu u prilog teoriji intergeneracijskog prijenosa nasilnog ponašanja, odnosno, izloženost obiteljskom nasilju dovodi do agresivnog ponašanja kod adolescenata.. Razlog tome je opravdavanje nasilja te osjećaj grandioznosti. Opravdavanje nasilja povezano je s prihvaćanjem nasilja, odnosno, njegovim opravdavanjem te je osoba nad kojom se vrši nasilje to i zaslužila, a osjećaj grandioznosti povezan je s narcizmom te uvjerenjem o superiornosti.

Počinitelji žrtve dolaze iz obitelji u kojima ima najviše štetnih utjecaja, uključujući i nasilna i zlostavljajuća ponašanja roditelja (Smokowski i Holland Kopasz, 2005 prema Sušac, Ajduković, Rimac, 2016:202).

Djeca su često istodobno izložena različitim vrstama vršnjačkog nasilja koje se najčešće kombinira s različitim oblicima nasilnog postupanja koje doživljavaju u svojoj okolini pa Finkelhor (2009) prema Bilić (2016:260) u tom slučaju govori o višestrukome nasilju koje podrazumijeva različite vrste nasilja, a ne samo višestruke epizode iste vrste nasilja.

Finkelhor i sur. (2009) razvili su i testirali konceptualni model koji određuje četiri različite staze ili puta koje međudjelovanjem rezultiraju višestrukim nasiljem među djecom. Polazište su tzv. opasne obitelji u kojima su djeca izložena nasilju i sukobima. Rizičnim se također smatraju i tzv. poremećene obitelji koje imaju financijske teškoće i probleme sa zapošljavanjem, zlorabom droga, alkohola i sl. zbog čega dovoljno ne nadzire dijete i ne zadovoljavaju njegove emocionalne potrebe. Sljedeći čimbenik jest opasna okolina koja rezultira emocionalnim problemima kod djece što povećava rizično ponašanje kod djece i utječe na njihove socijalne odnose s vršnjacima što ih čini podložnima da postanu žrtve višestrukog nasilja.

Učenici koji imaju ulogu nasilnika u vršnjačkom nasilju najčešće dolaze iz obitelji kojima nedostaje socijalne interakcije (Kim, Catalano, Haggerty, Abbott, 2011 prema Klarin, Matešić, 2014), a roditelji koriste autoritativan odgojni stil (Baldry Farington, 1998 prema Klarin, Matešić, 2014).

7. UTJECAJ MEDIJA NA VRŠNJAČKO NASILJE

U posljednjih dvadesetak godina događa se informatičko komunikacijska revolucija koja je u živote mladih i odraslih unijela mnogo novih, atraktivnih i učinkovitih medija (Matijević, 2016:291). O utjecajima nasilja u tradicionalnim medijima (časopisima, radiju, filmovima i televiziji) provedena su brojna empirijska istraživanja u kojima je utvrđena povećana vjerojatnost za agresivno ponašanje (Bushman i Huesmann, 2006, Anderson i sur., 2010 prema Bilić, 2016:243), a i iz eksperimentalnih studija je uočljivo da je nasilje u televizijskim emisijama uzročno povezano s agresivnim ponašanjem djece te da postoji opasnost da postane trajni obrazac ponašanja (Bushman i sur., 2008 prema Bilić, 2016).

Utjecaj medija na pojavu nasilnog ponašanja uvijek je bio pod povećalom znanstvene zajednice. Neki podaci govore da su novi mediji, a prije svega TV, novi odgajatelji današnjih generacija djece (Ciboci, Kanižaj, 2011). Djeca zasićena sa živim slikama u medijima koji veličaju nasilje kao legitimno rješenje za problem, ne uče mirne načine rješavanja sukoba (Coloroso, 2004:137). Osim crtanim filmovima, videospotovima, dramskim filmovima, u novinama, djeca su izložena nasilnim sadržajima i putem interaktivnog medija- interneta, a tu spadaju i videoigre a kao rezultat takve izloženosti jest sve veća pojava elektroničkog nasilja u današnje vrijeme (Zenzerović Šloser, Jurman, 2014).

7.1.UTJECAJ TELEVIZIJSKIH PROGRAMA NA POJAVU NASILJA MEĐU DJECOM

Sigman (2010:99-100) navodi kako su u studiji objavljenoj u magazinu Američke liječničke udruge koja se bavila učestalošću ubojstava, silovanja i nanošenja tjelesnih povreda otkrili da se pojavom televizije u SAD-u i Kanadi broj ubojstava utrostručio. Nakon što bi u domaćinstvima SAD-a, Kanade, Engleske i Wales-a televizor postao sastavni dio domaćinstva, s odmakom od 10-15 godina nasilni kriminal bi se udvostručio. Autor studije o rezultatima je govorio na konferenciji Američke liječničke udruge i kao rješenje ponudio izbacivanje televizora iz domova, međutim, njegova promišljnja i savjeti bili su opstruirani od strane medija. Na Sveučilištu Columbia 70- tih godina je provedeno istraživanje u kojem su televizor donijeli u jedno udaljeno selo u Kanadi što je rezultiralo povećanjem sukoba među djecom za 160 posto dok u obližnjim gradićima koji nisu imali televizore, a koristili su se kao kontrolne grupe u istraživanju, nije bio zabilježen drastičan porast nasilja (Sigman, 2010:100). Profesor Jeffrey Johnson sa sveučilišta Columbia je tijekom 17 godina pratio 707 obitelji, počevši od 1975. godine. 2002. godine svoja je saznanja objavio u časopisu Science u kojem je objasnio kako djeca koja su od 14. do 16. godine starosti svaki dan gledala televiziju od jednog do tri sata, imaju za 60 posto veću vjerojatnost da će sudjelovati u napadu ili tučnjavi kad odrastu, za razliku od one djece koja su manje gledala televiziju dok su ona djeca koja su televiziju gledala tri ili više sati dnevno, imali su za pet puta veću vjerojatnost da će se kao odrasli ponašati nasilno ili agresivno (Sigman, 2010:101).

Sigman (2010) ističe kako je vrijeme provedeno pred televizorom u dobi od četiri godine starosti u zavisnoj vezi s nasilnim ponašanjem u dobi od šeste do jedanaeste godine. Uvećavanje kognitivne stimulacije i ograničavanje vremena provedenog pred televizorom u ranim godinama djetetova razvoja, autor vidi kao mogućnost kojom bi se smanjio rizik za kasnijim nasilnim ponašanjem djeteta. Medicinski fakultet Sveučilišta Standford proveo je istraživanje u kojem su uspoređivani devetogodišnji učenici iz dvije različite slične škole u čijim su kućanstvima televizori bili namješteni tako da bi se isključili nakon određenog vremena što bi ga dijete pogledao. Rezultati su pokazali da su se ista djeca znatno manje upuštala u sukobe i nasilno se ponašala, a zanimljivo je da se u istraživanjima nisu koristile televizijske emisije nasilnog sadržaja, već su uključivala sve sadržaje koji su se mogli naći na televizijskom programu (Sigman, 2010).

Znanstvenici u Engleskoj ispitivali su učinak indirektnog nasilja na ekranu. Fokus njihova istraživanja bio je na manipulaciji drugima prikazanoj na ekranima, tračanje i širenje glasina s ciljem da se naudi drugim osobama. Rezultati su pokazali visoku razinu indirektna agresije na čak 92 programa popularna među britanskim adolescentima u odnosu na fizičku i verbalnu agresiju. Budući da su indirektni nasilnici na televiziji bili obično ženski likovi, koji su bili privlačni, nagrađivani, realistični, opravdanih postupaka, pronađena je veza između indirektno agresivnih djevojaka i češćeg gledanja indirektna agresije na televiziji (Sigman, 2010).

Sigman (2010) navodi kako su znanstvenici u jednom istraživanju uz pomoć magnetske rezonance snimali moždanu aktivnost i pratili reakciju određenih dijelova mozga na krvave scene iz filma Rocky IV te su ustanovili kako je gledanje spomenutog filma kod sve djece aktiviralo dio mozga za koji se smatra da sadrži dugotrajno pamćenje traumatičnih iskustava gdje primjerice žrtve silovanja pohranjuju svoja sjećanja na napad kao i ratni veterani s PTSP-om svoja negativna iskustva u ratu. U drugom istraživanju u kojem je naglasak bio na promatranju rada mozga, znanstvenici su uspoređivali rad mozga neagresivnih adolescenata i adolescenata kojima je dijagnosticiran disruptivni poremećaj u ponašanju izloživši obje grupe gledanju umjereno nasilnih prizora. Rezultati su pokazali da su neagresivni pojedinci imali više aktivnosti u odnosu na one s disruptivnim poremećajem u ponašanju u prednjem moždanom režnju koji je odgovoran za donošenje odluka, ponašanje i kontrolu nagona, pažnju i različite druge izvršne funkcije.

7.2. UTJECAJ RAČUNALNIH IGARA NA POJAVU NASILJA MEĐU DJECOM

Karakteristika brojnih računalnih igara i videoigara jest velika količina agresije (Bilić, Gjukić, Kirinić, 2010:201). Roditelje najviše brine hoće li njihova djeca imitirati ponašanja iz igara i prenijeti ih u stvarnost. Uočeno je da djeca uživljavajući se u igru u svom ponašanju kopiraju likove iz igara u kretnjama, izrazima i karakteru, dajući svojim prijateljima njihova imena te se nasilno ponašanje razvija ponavljanjem (Freedman, 2001 prema Bilić, Gjukić, Kirinić, 2010:201). Zabrinjava činjenica da se nasilje nagrađuje bodovima, a preko igara moguće je razviti neosjetljivost na nasilje i sklonost opravdavanju realnog nasilja. Sve to utječe na razvoj stavova da su nasilna ponašanja i rješenja prikladna i efikasna, a to potiče djecu i na njihovu primjenu u socijalnom okruženju. Agresivnosti doprinose pritisak i napetost koji su potencirani igricama, što dovodi do promijenjenih stavova o vrijednostima i

normama i životu općenito. Najčešće se to manifestira kroz zanemarivanje osjećaja i prava drugih te agresivno i nasilno ponašanje prema vršnjacima, zbog čega oni igrača nerijetko odbacuju (Bilić, Gjukić, Kirinić, 2010:201). Osim na pojavu agresivnosti i nasilja, računalne igre i videoigre utječu i na društveni život djece i mladih koji ih igraju jer ih otuđuju od njihovih vršnjaka i roditelja (Bilić, Gjukić, Kirinić, 2010).

8. TEORIJSKI PRISTUPI VRŠNJAČKOM NASILJU

Uzroke i čimbenike koji dovedu do agresivnosti i nasilja među ljudima, nastojale su objasniti različite teorije. Provedeno je mnoštvo pokusa s ciljem istraživanja čimbenika i uvjeta koji povećavaju ili ograničavaju razmjere ljudske agresivnosti (Mummendey, 2001:262). Kako navodi Bilić (2018) u definiranju vršnjačkog nasilja naglašena je crta agresivnosti te se i u njegovom objašnjavanju najčešće koriste teorije agresivnosti. Prvotno su agresivno i nasilno ponašanje nastojale objasniti tzv. instiktivističke teorije, budući da se u sklopu psihologije instinkte smatralo polazištem bilo kojeg sklopa ponašanja uključujući i socijalno ponašanje (Žužul, 1989). S vremenom su instiktivističke teorije zamijenile biheviorističke, osim navedenih stajališta pojavilo se i treće stajalište koje predstavlja integraciju koncepta nagona i učenja- hipoteza frustracija- agresija (Mummendey, 2001).

8.1. INSTIKTIVISTIČKE TEORIJE

Freudova teorija agresivnosti prva je među instiktivističkim teorijama koja je začetku imala tumačenje da su sve osnovne manifestacije ljudskog ponašanja rezultat seksualnog instinkta. U počecima nastajanja teorije, Freud je agresivnost smatrao zanemarivom, dok s vremenom ona zauzima vrlo važno mjesto u njegovoj teoriji. Freudova teorija smatra se determinističkom i suviše mračnom i pesimističnom. Psihoanalitičke teorije nakon Freuda ne prihvaćaju njegov koncept instinkta smrti, iako i dalje inzistiraju na biološki determiniranom instinktu koji je se smatra motivatorom agresivnog ponašanja (Žužul, 1989).

Prema Frommovoju teoriji agresivnosti postoje benigna (normalna obrambena reakcija nužna za opstanak jedinke i vrste) i maligna agresija (izaziva je želja za razaranjem i uništavanjem), a agresivnim ponašanjem smatra svako ponašanje koje ima za cilj nanošenje štete drugoj osobi. Frommova teorija, unatoč tome što inzistira na činjenicama, nije u potpunosti provjerljiva (Žužul, 1989).

Etološke teorije do svojih su zaključaka dolazile prvenstveno promatranjem i eksperimentiranjem na životinjama, a najpoznatija među njema jest teorija Konrada Lorenza

koji ljudsku agresiju smatra instinktom koji crpi snagu iz jednog izvora energije, a vanjske stimulanse ne smatra razlogom pojave agresije. Agresija je urođena dispozicija u ponašanju, koja je nastala prirodnom selekcijom (Mummendey, 2001:262). Lorenzovu teoriju može se ocijeniti kao neadekvatnu zbog metode analogije kojom se koristi, a koja je već godinama zastarijela (Žužul, 1989). Freudova, Frommova i Lorenzova teorija nazivale su se i zajedničkim imenom Teorije nagona (Essau i Conradt, 2009).

8.2. FRUSTRACIJSKA TEORIJA AGRESIVNOSTI (F-A HIPOTEZA)

Ovu teoriju agresivnosti djece postavio je John Dollard sa suradnicima 1939. godine na Sveučilištu Yale. John Dollard i suradnici tvrdili su da agresija nije rezultat djelovanja instinkata, nego ponašanje koje se uvijek javlja kao odgovor na frustracijsku situaciju. (Žužul, 1989). Model se zasniva na dvije osnove: frustraciju uvijek izaziva neki oblik agresije i agresija uvijek biva izazvana nekim oblikom frustracije (Essau i Conradt, 2009:111). Žužul (1989:22) spornim u ovoj teoriji smatra shvaćanje odnosa između frustracije i agresije, odnosno, pretpostavka jednog odnosa između frustracije i agresije, što bi značilo da frustracija uvijek dovodi do agresije, a agresija se javlja jedino kao rezultat frustracije. Upravo zbog tog shvaćanja, ova je teorija bila meta mnogih kritika (Žužul, 1989), a brojna istraživanja su pokazala da frustracija često dovodi do agresivnog odgovora, ali ne uvijek, odnosno iako su učenici često frustrirani zbog ponašanja njihovih vršnjaka, ne reagiraju uvijek nasiljem (Bilić, 2018). Ova je teorija agresivnosti empirijski istraživana te se u istraživanjima nije uspjela utvrditi povezanost između frustracije i agresivnosti (Essau i Conradt, 2009:111). Ova je teorija modificirana 1962. godine od strane Leonarda Berkowitza koji je isticao da frustracija ne izaziva direktno agresivnost te da agresivno ponašanje može biti naučeno (Žužul, 1989). Prema Berkowitzovoj teoriji, agresivno ponašanje nastaje kombinacijom unutarnjih poriva (ljutnja, neprijateljstvo) i vanjskih okidača (podražaji koji upućuju na agresivnost) (Essau i Conradt, 2009:111)

8.3. TEORIJA SOCIJALNO- KOGNITIVNOG UČENJA

Jedna od najpoznatijih teorija socijalnog učenja jest teorija Alberta Bandure (Essau i Conradt, 2009) koji je šezdesetih godina 20. st. u svojem istraživanju dokazao da se agresivno ponašanje može naučiti promatranjem agresivnog ponašanja drugih osoba (Žužul, 1989). Ova teorija naglašava da postoji kontinuirana interakcija između socijalne okoline (fizičko okruženje, obitelj, prijatelji) i osobe, njezinih unutarnjih podražaja (spoznaja, sposobnosti, osjećaja, slabosti i sl.) i ponašanja. Taj proces interakcije, Bandura opisuje kao recipročni

determinizam te je veliku pozornost poklanjao učenju opažanjem kao temeljnom principu učenja, a opažanje se često pojačava potkrepljenjem. Prema tome, djeca mogu učiti **modeliranjem** (model namjerno pokazuje određene oblike ponašanja s ciljem da ih dijete usvoji), **imitacijom** (dijete oponaša model bez razumijevanja ponašanja), **promatranjem i uočavanjem posljedica određenog ponašanja** (vikarijsko učenje). Na taj proces mogu utjecati osobine djeteta, ali i osobine modela. Učinkovitost će ovisiti o tome dobiva li model za svoje ponašanje nagradu ili kaznu. Ovaj model objašnjava da djeca nasilno ponašanje uče putem pomatranja spoznaja koje se tiču podrške za nasilničko ponašanje te uvjerenja o vjerojatnosti pozitivnih naspram negativnih ishoda (Bandura 1978, Vasta i sur., 1998; Bilić, 2018).

Žužul (1989) unatoč činjenici dobre elaboriranosti teorije te velikim brojem eksperimentalnih provjera, u njoj, u njoj pronalazi i neke zamjerke: iako djeca oponašanjem mogu naučiti tehniku agresivnog ponašanja, ne znači nužno i da će postati nasilna te nema distinkcije između različitih vrsta agresivnosti.

8.4. TEORIJA SOCIJALNE PRERADE INFORMACIJA

Začetnik ove teorije jest Kenneth Dodge (1980, 1986, Žužul, 1989), a zajedno sa svojim suradnikom Crickom, pokušao je objasniti ponašanje agresivnih dječaka (Essau i Conradt, 2009:108). Prema ovoj teoriji, način na koji djeca obrađuju socijalne informacije izravno utječe na njihovo ponašanje u okolini. Podražaji iz okoline zaslužni su za ponašanje pojedinca u određenoj socijalnoj situaciji. Konkretno ponašanje će se dogoditi kao rezultat kognitivne elaboracije socijalnih znakova, ciljeva koje pojedinac nastoji ostvariti te shema ponašanja koje pojedinac ima trajno pohranjene u memoriji (Žužul, 1989). Na odluku o izboru odgovora važan utjecaj imaju prethodna iskustva, osobine ličnosti i sl. U ovom modelu se polazi od tvrdnje da mentalno stanje djeteta te njegova prethodna socijalna iskustva (posebice štetna) kao i njegovo poznavanje socijalnih pravila, mogu utjecati na faze obrade informacija koje su u teoriji opisane (Essau i Conradt, 2009:108). Prema ovoj teoriji agresivna su djeca sklona pripisivanju neprijateljskih namjera drugim, posebice kada su situacije u kojima se nađu nedefinirane, nejasne te višeznačne. Najčešće ta djeca svoje vršnjake i ostale osobe s kojima su u kontaktu vide kao neprijatelje koji će ih napasti ili na neki način te zbog toga mogu uzvratiti napadom (Bilić, 2018).

Zanemarivanje motivacije i utjecaja emocija koje se smatraju važnima uza koje se smatra interpretaciji socijalnih znakova i realizaciji ponašanja, stvari su koje se osporavaju ovoj

teoriji (Bilić, 2018). Žužul (1989) ističe da je ova teorija ograničenog dometa i odnosi se samo na medijacijske procese te se analizom socijalno- informacijskog procesa može donekle objasniti put odvijanja agresivne reakcije, ali ne i razlog zbog kojeg dolazi do agresivnog ponašanja (Žužul, 1989) te ne daje objašnjenje za ponašanje druge djece koja su također uključena u vršnjačko nasilje (Essau i Conradt, 2009).

8.5. MODEL ANTISOCIJALNIH SKLONOSTI

Essau i Conradt (2009:116-118) opisuju i teoriju agresivnosti pod nazivom „Model antisocijalnih sklonosti“. U središtu modela stoji sklop „antisocijalnih sklonosti“ koji sadrže razvojne trendove koji pridonose objašnjenju antisocijalnog ponašanja određenih osoba/ djece. Prema modelu, veća je vjerojatnost da će djeca i mladi s antisocijalnim sklonostima u ranijoj dobi pokazivati tjelesno agresivno ponašanje, koje će biti vidljivo i u tinejdžerskim godinama i ranijoj odrasloj dobi. Nekoliko je čimbenika koji utječu na antisocijalne sklonosti:

- Čimbenici temperamenta- obuhvaćaju prkosni temperament kao npr. svadljivost, izazivačko ponašanje, namjerno izazivanje ljutnje u drugih; tupo ponašanje bez emocija i nizak stupanj izbjegavanja štete.
- Neurokognitivni čimbenici- obuhvaćaju visok stupanj impulzivnosti/hiperaktivnosti i nižu verbalnu inteligenciju. Djeca boljih verbalnih sposobnosti lakše se snalaze u socijalnim ophođenjima.
- Roditeljski čimbenici- obuhvaćaju krute i nedosljedne mjere discipliniranja te slab nadzor i upućivanje djece.
- Čimbenici okruženja- utjecaj vršnjaka na razvoj antisocijalnog ponašanja različit je na različitim razvojnim razinama. Prema istraživanjima, druženje antisocijalne djece s antisocijalnim vršnjacima u razdoblju osnovne škole, ne povećava rizik da će to činiti i u budućnosti, za razliku od druženja s antisocijalnim vršnjacima u mladenačkoj dobi za koje dokazano postoji veći rizik.

8.6. TEORIJA EKOLOŠKIH SUSTAVA- KONCEPCIJSKI OKVIR VRŠNJAČKOG NASILJA

Urie Brofenbrenner, krajem sedamdesetih godina 20. st., stvorio je ekološki pristup za istraživanje razvoja djece u socijalnom okruženju ističući da razvoj pojedinca prolazi kroz nekoliko razina. Brofenbrenner (1997:27) navodi kako se ponašanje razvija kao funkcija međudjelovanja osobe i sredine, a posebna je pozornost smjerena na njihovu interakciju, odnosno, sredina ima važnu ulogu u razumijevanju ponašanja. Ekološki okvir koncipiran je

kao niz koncentričnih krugova, a u središtu je dijete sa svojim individualnim karakteristikama (ontološka razina). Stoga, u razvoju djeteta važnu ulogu imaju unutarnji, individualni čimbenici odnosno psihološke i socijalne osobine kao što su navike, iskustva, vještine i znanje, a ne određuju i prirodu djetetovih interakcija s drugima. Djetetov je razvoj rezultat dinamične interakcije različitih razina ekosustava (mikrosustava, mezosustava, egzosustava, makrosustava i kronosustava). **Mikrosustav** predstavlja neposredno okružje u kojem ljudi mogu lako stupiti u interakciju licem u lice, a Brofenbrenner ga definira kao obrazac aktivnosti, uloga, i interpresonalnih odnosa doživljenh od strane osobe u razvoju u datom okruženju s određenim fizičkim i materijalnim karakteristikama (Brofenbrenner, 1997:33). Mikrosustav uključuje strukture s kojima dijete ima izravan kontakt (obitelj, vršnjaci, škola) (Espelage, 2015 prema Bilić, 2018). Osnovna je jedinica mikrosustava dijada majka- dijete, a potom se stvara odnos i s ostalim smrtnicima.

Mezosustav je druga razina ekološkog modela, a obuhvaća međusobne interakcije u mikrosustavu. Prema Brofenbrenneru (1997:36), mezosustav sačinjavaju odnosi između dva ili više okruženja u kojima osoba koja se razvija sudjeluje, kao što su odnosi između kuće, škole i grupe vršnjaka.

Egzosustav Brofenbrenner (1997:36) definira kao jedno ili više okruženja koja ne uključuju osobu u razvoju kao aktivnog sudionika, ali u kojem dolazi do zbivanja koja utječu na nju ili na koju ona utječe. To se može odnositi na radno mjesto roditelja, razred koji pohađa stariji brat ili sestra, mrežu obiteljskih prijatelja, aktivnosti lokalne zajednice i sl.

Makrosustav označava dosljednost u oblicima i sadržajima spomenutih sustava koji postoje ili bi mogli postojati na razini supkulture ili kulture kao cjeline (Brofenbrenner 1997:36) što bi značilo da makrosustav obuhvaća elemente najširega socijalnog konteksta, kulturu u kojoj dijete živi, eksplicitne formalne oblike (zakon, propise i sl.) te implicitne oblike (vjerovanja, stavove, norme, vrijednosti) (Popović, Ćitić, 2010 prema Bilić, 2018).

Kronosustav uključuje dosljednost ili promjene- povijesne (ekonomske krize, ratove) ili životne događaje i promjene u obitelji (Hong i Espalage, 2012 prema Bilić, 2018:53), odnosno kronosustav obuhvaća promjene u okolini koje se događaju s vremenom (Keresteš, 2002:43).

Teorija ekoloških sustava često je korištena u objašnjavanju klasičnih oblika vršnjačkog nasilja, a zbog potrebe za obuhvaćanjem problema elektroničkog vršnjačkog nasilja koji je u

sve većem porastu zbog dostupnosti tehnologije, la Cross i sur. (2015 prema Bilić, 2018) Brofenbrennerovoj su shemi dodali i mrežno okruženje ističući kako se taj kontekst u današnje vrijeme ne smije zanemariti.

Pretpostavka jest da vršnjačko nasilje proizlazi iz složenih interakcija različitih čimbenika unutar djetetova ekološkog konteksta, odnosno, ne postoji jednostavno objašnjenje za vršnjačko nasilje već je ono složeni fenomen na koji utječe više različitih čimbenika koji su u složenom međuodnosu (Bilić, 2018).

9. DOKUMENTI I PROGRAMI ZAŠTITE OD VRŠNJAČKOG NASILJA U SVIJETU

U mnogim se dokumentima ističe važnost zaštite djece i mladih od bilo kakvog oblika nasilja uključujući i vršnjačko nasilje. Jedan od najpoznatijih međunarodnih dokumenata jest *Konvencija o pravima djeteta* u kojoj je naglašeno djetetovo pravo na život, opstanak i razvoj, što bi uključivalo zaštitu od nasilja. Tako se u članku 19. navodi da države stranke moraju poduzeti „sve potrebne zakonodavne, upravne, socijalne i prosvjetne mjere da zaštite dijete od svakog oblika tjelesnog ili duševnog nasilja, povreda ili zloporaba, zanemarivanja ili zapuštenosti, zlostavljanja ili iskorištavanja, uključujući spolno zlostavljanje, dok o njemu brine roditelj(i), zakonski skrbnik(ci) ili neka druga odgovorna osoba kojoj je je skrb djeteta povjerena (Križan, 2018:8). *Konvencija o pravima osoba s invaliditetom* posebno ističe te od država potpisnica traži poduzimanje odgovarajućih mjera u sprečavanju nasilja nad osobama s invaliditetom, odnosno učenika s teškoćama (Nacrt Akcijskog plana za prevenciju nasilja u školama (2019). *Strategija Vijeća Europe* (2016.-2021.) nasilje vidi kao jedan od sadašnjih i budućih izazova za ostvarenje dječjih prava te se stoga život bez nasilja za svu djecu definira kao jedno od prioritetnih područja za razdoblje od 2016. do 2021. godine (Križan, 2018:8). *Rezolucija 1803* (2011) Parlamentarne skupštine Vijeća Europe o obrazovanju protiv nasilja u školi sadrži neke smjernice za suzbijanje vršnjačkog nasilja u školama:

- ✓ Pravni okvir i administrativna praksa gdje se navodi da disciplinski standardi u školama moraju zabraniti nasilno ponašanje među učenicima te da sankcije moraju biti proporcionalne ozbiljnosti prijestupa. Ističe se i postojanje prikladnog mehanizma za prijavu nasilja te nužnost da svaki čin nasilja bude zabilježen, istražen i prema potrebi prijavljen drugim službama. Sve te administrativne procedure moraju poštivati pravo roditelja na informiranost te pravo žrtve na zaštitu privatnosti. Ravnatelji škola trebali bi biti odgovorni za implementaciju navedenih obveza.

- ✓ Podizanje, svjesnost i trening- u školama bi se trebala promovirati kultura demokracije i ljudskih prava te podizati svjesnost o sprečavanju nasilja. Učitelji i ostalo osoblje trebali bi proći obvezni trening da bi bolje razumijeli različite oblike nasilja (tjelesno, psihološko, verbalno i ponašajno), a takav bi trening trebao biti prilagođen specifičnim potrebama i odgovornosti nastavnika.
- ✓ Preventivne i podržavajuće mjere- u školama bi trebao uvesti stroge sigurnosne mjere, a podučavanjem bi se trebalo ciljati na uzroke nasilja. Škole bi trebale zaposliti posebne povjerljive savjetovatelje koji bi pomagali žrtvama i počiniteljima nasilja, a u svakoj zajednici morao bi postojati stručni specijalizirani tim koji bi savjetovao škole koje imaju osobite teškoće.
- ✓ Uključivanje učenika i njihovih obitelji- škole bi trebale razviti praktične projekte i izvannastavne aktivnosti s preventivnim sadržajima, organizirati programe za roditelje i surađivati s nevladinim organizacijama koje imaju specifična znanja u ovom području.
- ✓ Nadzor i procjena- nacionalne vlasti trebale bi statistički pratiti pojavnost nasilja u školama i rezultate uspješnosti različitih preventivnih mjera i poticati suradnju među školama na nacionalnom i europskom nivou (Križan, 2018:9).

U svijetu su u tijeku su brojni programi, projekti i inicijative s ciljem smanjivanja vršnjačkog nasilja, a temelje se u većoj ili manjoj mjeri na rezultatima istraživanja. Mnogi programi temelje se na Olweusovu modelu za sprječavanje vršnjačkog nasilja kojemu je cilj stvoriti sigurnu i pozitivnu školsku klimu, poboljšati odnose među vršnjacima te povećati svijest o vršnjačkom nasilju i smanjiti mogućnosti i nagrade za takvo ponašanje (Olweus, 1994). Jedan do programa jest i program **KiVa** (Salmivalli, Lagerspetz, Björkqvist, Österman i Kaukiainen, 1996) kojemu je cilj promijeniti norme povezane s vršnjačkim nasiljem te smanjiti broj zlostavljača i žrtvi vršnjačkog nasilja. Neki programi vode se pedagogijom rješavanja sukoba te promicanjem preuzimanja odgovornosti za dječje ponašanje dok drugi koriste model restorativne pravde u kojem se primjenjuju tehnike pomirbe (Ahmed i Braithwaite, 2006.). Program **ENABLE** skraćenica je od engleskog naziva *European Network Against Bullying in Learning and Leisure Environments*. Program je nastao 2014. godine od strane šest organizacija iz Belgije, Hrvatske Danske, Grčke i Ujedinjenog Kraljevstva uz potporu i financiranje Europske komisije. Zajednički cilj bio im je razvijanje novih i učenje novih socijalnih i emocionalnih vještina za rješavanje nasilništva i kulturno prilagođavanje tih modela za implementaciju u barem pet zemalja različitog govornog

područja (Richardson, Milovidov, Blamire, 2017). U novije vrijeme razvijen je pristup za promociju vještina koji se naziva **SEL** (društveno i emocionalno učenje, eng. Social and Emotional Learning) (European Schoolnet, 2015:20).

ENABLE uključuje SEL¹ pokret i nastoji primijeniti SEL teoriju i praksu u svom programu i razvoju nastavnih jedinica. ENABLE je usmjeren na razvoj društvenih i emocionalnih vještina, potiče učenike, roditelje i učitelje na poboljšanje odnosa u skupinama unutar školskog eko-sustava. ENABLE podržava shemu vršnjačke podrške, koja započinje procjenom potreba djece. Kroz shemu vršnjačke podrške, ENABLE trenira, obrazuje i osnažuje mlade da postanu pružatelji podrške svojim vršnjacima koji zatim aktivno sudjeluju na prevenciji vršnjačkog nasilja u školi i slobodnom vremena (European Schoolnet, 2015:30).

S ciljem sprečavanja vršnjačkog nasilja u Europskoj Uniji nastali su programi: **Daphne I, Daphne II, Daphne III i Comenius**. Cilj programa Daphne I bio je pridonijeti zaštiti djece, mladih i žena od svih vrsta nasilja (uključujući spolno iskorištavanje i nasilje) provođenjem mjera za prevenciju nasilja, davanjem potpore žrtvama nasilja te povećavanjem svijesti radi sprječavanja izloženosti nasilju u budućnosti. Daphne II druga je faza programa Daphne I kojoj je cilj spriječiti i boriti se protiv svih vrsta nasilja nad djecom, mladima i ženama provođenjem preventivnih mjera i davanjem podrške žrtvama. Program ujedno nastoji pomoći organizacijama koje djeluju na tom polju te potaknuti međusobnu suradnju takvih organizacija. Program Daphne III također nastoji spriječiti i boriti se protiv svih vrsta nasilja, a osobito protiv onog fizičke, seksualne ili psihološke prirode usmjerenog protiv djece, mladih i žena. Cilj je programa i zaštititi rizične žrtve i skupine te potaknuti visoku razinu zaštite fizičkog i psihičkog zdravlja, dobrobit i društvenu koheziju diljem Europske unije. U sklopu programa Daphne valja istaknuti nekoliko projekata. „**Europska mreža protiv vršnjačkog nasilja**”, primjerice, nastoji razviti mrežu za koordinirano djelovanje protiv vršnjačkog nasilja na razini cijele Europe. Projekt se provodi uz izravno sudjelovanje 17 partnera iz 12 država članica Europske unije te predstavlja 62% europskog stanovništva. Program „**Nije me strah**“ ima za cilj odrediti najbolje europske strategije za sprječavanje vršnjačkog nasilja i prevenciju. Cilj je projekta uključiti učitelje strukovnih škola, ravnatelje,

¹ U središtu SEL programa prevencije razni su čimbenici rizika i zaštitni čimbenici da bi se smanjili višestruki oblici nasilja te potaknula prilagodljiva ponašanja. Nastavne jedinice se provode u učionici i izvan nje, kao i tijekom izvanškolskih aktivnosti i kod kuće. Učitelji prolaze kontinuirana usavršavanja za društveno i emocionalno učenje, a obitelji i škole surađuju na promicanju društvenog, emocionalnog i akademskog uspjeha djece http://enable.eun.org/c/document_library/get_file?uuid=1dc9200a-7b5d-48d5-ba35-927b58fdd7d0&groupId=4467490, str.26

učenike, roditelje, savjetnike i donositelje politika povezanih s obrazovanjem u zajedničko razmatranje problematike nasilja u školama. Cilj je nekih projekata iz programa Comenius spriječiti vršnjačko nasilje u školama i riješiti taj problem, a tako i primjerice projekta „**Vršnjačko nasilje adolescenata: načini prevencije i rješavanja u školama**” čiji je cilj analizirati učinke vršnjačkog nasilja u školama u Grčkoj i na Cipru te istražiti načine učinkovite komunikacije između adolescenata, roditelja i učitelja. Projekt obuhvaća istraživanja u koja su uključeni i učitelji i učenici te zajedničke obrazovne aktivnosti, seminare, radionice i predavanja (European Schoolnet, 2015:21).

10. VRŠNJAČKO NASILJE U HRVATSKIM ŠKOLAMA- STANJE, PROTOKOLI, ISTRAŽIVANJA, PREVENCIJA

Vlah i Perger (2014) obrasce ponašanja promatraju u odnosu na školska klima ili okruženje koju smatraju jednom od parametara koji utječu na pojavu vršnjačkog nasilja. Školska klima obilježava pojedinu odgojno-obrazovnu sredinu i predstavlja skup unutarnjih obilježja po kojima se škole međusobno razlikuju te utječe na ponašanje svih njezinih članova (Domović, 2003 prema Vlah i Perger, 2014:4). Školsku klimu čine organizacija odgojno-obrazovnog rada u školi, mogućnost sudjelovanja u aktivnostima, jasna pravila koja se odnose na disciplinu i njihovo dosljedno provođenje, kohezija među nastavnicima, jasni ciljevi poučavanja, kvaliteta izvođenja nastave te iskustvo i očekivanja nastavnika (Smontara, 2008 prema Vlah i Perger, 2014:4). Relja (2006 prema Vlah i Perger, 2014:4) školsku klimu promatra kroz nekoliko razina: 1. ekologiju školskoga okoliša i organizacijska obilježja, 2. kvalitetne i učeniku prilagođene nastavne planove i programe i kroz 3. kvalitetu međuljudskih odnosa koja je ujedno najvažnija razina školske klime. Najvažniju ulogu u ostvarivanju i zadržavanju kvalitetnog međuljudskog odnosa s učenicima ima upravo nastavnik. Oni učenici koji svoje nastavnike doživljavaju kao prijateljski nastrojene, brižne osobe koje se prema njima odnose s uvažavanjem, češće razvijaju osjećaj pripadnosti školi što im pomaže u jačanju pozitivnih odnosa s ostalim učenicima (Eccles i Roeser, 2006, Smontara, 2008 prema Vlah i Perger, 2014). Razvidno je se da se pretpostavke za kvalitetan međuljudski odnos u školi odnose podjednako na odnos učenik – nastavnik tako i na odnos učenik–učenik (Vlah i Perger, 2014:4). U RH još uvijek ne postoji poseban zakonski dokument o zaštiti djece koja su doživjela neki oblik vršnjakog nasilja, ona su regulirana drugim zakonskim aktima.

10.1. STANJE

U *Nacionalnoj strategiji za prava djece u RH* za razdoblje od 2014.-2020. godine koje je donijela Vlada RH 2014. godine, fokus je na unaprijeđenju i osiguravanju usluga prilagođenih djeci u obrazovanju, pravosuđu, zdravstvu, socijalnoj skrbi, sportu i kulturi, na eliminaciju svih oblika nasilja nad djecom te osiguranje prava djece u ranjivim situacijama, kao i aktivno sudjelovanje djece. U strategiji se ističe drugačiji pristup u definiranju indikatora postignuća u odredbi zakona i propisa u smislu smanjenja broja slučajeva nasilja u školi (Nacrt Akcijskog plana za prevenciju nasilja u školama, 2019).

Strategija obrazovanja, znanosti i tehnologije (NN 124/14) sustav odgoja i obrazovanja određuje kao koherentnu cjelinu te ih obvezuje da preveniraju i sprečavaju neprihvatljive oblike ponašanja te savjetuju i pomažu učenicima u problemima s kojima se suočavaju. (Nacrt Akcijskog plana za prevenciju nasilja u školama, 2019).

Kako navodi Križan (2018:10) *Zakonom odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi* (NN 8708, 86/09, 92/10, 105/10, 90/11, 5/12, 16/12, 86/12, 126/12, 94/13, 152/14, 07/17) prema članku 70. definirana je i zaštita prava učenika te je propisano da su učitelji, nastavnici, stručni suradnici i ostali radnici u školskim ustanovama dužni poduzimati mjere zaštite prava učenika i u slučaju kršenja tih prava, promptno izvijestiti ravnatelja ustanove o svakom kršenju tih prava dok je dužnost ravnatelja obavještanje centa za socijalnu skrb ili drugog nadležnog tijela. Među kršenjem prava učenika ubrojani su i svi oblici tjelesnog ili duševnog nasilja, spolna zloraba, zanemarivanje ili nehajno postupanje, zlostavljanje ili izrabljivanje učenika. Nadalje se *Pravilnikom o načinu postupanja odgojno- obrazovnih radnika školskih ustanova* u poduzimanju mjera zaštite prava učenika te prijave kršenja prava nadležnim tijelima (NN 132/13) definira da se zaštita prava učenika i sprečavanje nasilja među učenicima (čl.3) gdje se ističe da u slučaju nasilja, odgojno- obrazovni djelatnici i ravnatelj trebaju postupiti u skladu s *Protokolom o postupanju u slučaju nasilja među djecom i mladima* (čl.5). U slučajevima vršnjačkog nasilja odgojno- obrazovni djelatnici dužni su organizirati razgovor, radionice ili savjetovanja za učenike radi njihova pomirenja, stvaranja prijateljskog ozračja, razvoja tolerancije, poštovanja različitosti te primjene nenasilne komunikacije (čl.13). Svaka škola dužna je informirati učenike i roditelje o posljedicama neprimjerene komunikacije na društvenim mrežama, a u *Pravilniku o kriterijima za izricanje*

pedagoških mjera (NN 94/15, 3/17) klasificirana su neprihvatljiva ponašanja sukladno svojoj težini.

Analizirajući izvješća pravobraniteljice za djecu, uočen je porast prijava za vršnjačko nasilje kroz razdoblje od pet godina:

2014. godine od ukupno 50 prijava, 39 se odnosilo na nasilje među djecom, od toga 35 na nasilje među djecom u školi, četiri na nasilje među djecom u dječjem vrtiću. Najveći broj povreda prava djece na zaštitu od svakog oblika nasilja dogodio se u školama (45), dok je u dječjim vrtićima bilo pet takvih slučajeva. Najveći broj prijava bio je na području Grada Zagreba, potom Splitsko-dalmatinske te Zagrebačke županije. Ukupno 93 djece bilo je žrtva nekog oblika nasilja u odgojno-obrazovnim ustanovama. Nadalje u izvješću stoji kako kroz prijave koje se odnose na zaštitu određenog djeteta nije moguće utvrditi točan broj djece obuhvaćene nasiljem jer nasilje doživljava ili u njemu sudjeluje grupa djece ili cijeli razred te ova brojka ne odražava stvarno stanje (Izvješće pravobraniteljice, 2014).

U 2015. godini ured pravobraniteljice primio je ukupno 68 prijava na neki oblik nasilja u odgojno- obrazovnoj ustanovi. Deset prijava nasilja odnosilo se na dječji vrtić, a 58 na škole. Od ukupno 68 prijava, 48 se odnosilo na nasilje među djecom, 45 u školi, a tri u dječjem vrtiću. Najveći broj prijava odnosio se na Grad Zagreb, potom Splitsko- dalmatinsku i Primorsko-goransku županiju (Izvješće pravobraniteljice, 2015).

U izvješću iz 2016. godine stoji da od ukupno 79 pojedinačnih prijava povreda prava djece odnosilo se na nasilje u odgojno-obrazovnim ustanovama, što je za 10 prijava više u odnosu na prethodnu godinu. Uzevši u obzir tzv. „tamne brojke“ i činjenicu da se svi slučajevi nasilja ne prijavljuju pravobraniteljici za djecu, dovodi do izazivanja zabrinutosti i ukazuje na ozbiljnu i trajnu prisutnost problema i potrebu intenzivnijeg angaemana cjelokupnog društva, stoji u izvješću. Od ukupno 79 prijava, 60 se odnosilo na nasilje među djecom, od toga 54 na nasilje među djecom u školi, šest na nasilje među djecom u dječjem vrtiću. Najveći broj prijava bio je na području Grada Zagreba, potom Zagrebačke županije (Izvješće pravobraniteljice, 2016)

2017. godine zaprimljene su 64 prijave koje se odnose na sve oblike nasilja među djecom u osnovnoj i srednjoj školi te pet prijava za razvojno odstupajuće nasilno ponašanje djece u dječjem vrtiću. Povećan broj prijava u 2017. te neposredna komunikacija s djecom i

roditeljima ukazuju na nedovoljno učinkovite mjere odgojno-obrazovnog sustava u nošenju s ovom pojavom (Izvješće pravobraniteljice, 2017).

U 2018. godini zaprimljeno je 68 prijava koje se odnose na nasilje u odgojno-obrazovnim ustanovama, od kojih se dvije odnose na vrtić, a 66 na osnovnu i srednju školu s time da je u 57 prijava riječ je o vršnjačkome nasilju. Kako se navodi u izvješću, ukupan broj prijava za četvrtinu je manji u odnosu na prethodnu godinu no pojačan je interes medija i javnosti za pojedine događaje te se stječe dojam porasta i veće složenosti pojave nasilja (Izvješće pravobraniteljice, 2018).

U izvješće pravobraniteljice za djecu iz 2018. godine navodi se kako imaju dosta prijava vršnjačkog nasilja od strane roditelja koje zapravo ukazuju na vršnjačke sukobe, a ne na vršnjačko nasilje, a pojedine prijave roditelja ukazuju na potrebu za pretjeranom zaštitom svoga djeteta od bilo koje nelagode te na njihovo upletanje u prirodnu dinamiku odnosa među djecom u kojoj samostalno rješavanje sukoba ima svoju razvojnu vrijednost. Stoga je nužno educirati roditelje o razvojnim osobitostima i potrebama djece škola bi mogla odgovoriti na mnoge nedoumice i brige roditelja te spriječiti ili ublažiti njihovu tjeskobu te vrstu univerzalno- preventivnih aktivnosti za sv djecu i roditelje implementirati u preventivnu strategiju škole. U izvješću se također navodi kako prijave ukazuju na nesnalaženja škola u rješavanu problema vršnjačkog nasilja a uočeno je i da se ovom problemu pristupa „interventno“ i jednokratno te da izostaje kvalitetna procjena potreba svakog pojedinog djeteta. Rijetke su škole koje nastavljaju s planskim i strukturiranim individualnim i grupnim stručnim intervencijama s djecom sudionicima nasilja. kronična bolest, socijalno podrijetlo, imovno stanje, nacionalna pripadnost i drugo (Izvješće pravobraniteljice, 2018).

10.2. PROTOKOL

U *Protokolu o postupanju u slučaju nasilja među djecom i mladima*, donesenog od strane Ministarstva obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti, a koji je temeljen na sadržaju i obvezama propisanim *Programom aktivnosti za sprečavanje nasilja među mladima i djecom* koji je donijela Vlada Republike Hrvatske 2004. godine između ostalog govori se o obvezama nadležnih državnih tijela i drugih čimbenika u slučaju pojave vršnjačkog nasilja. Tako je prema *Protokolu* obveza odgojno- obrazovne ustanove nužno u slučaju prijave ili dojava nasilja među djecom imenovati stručnu osobu za koordiniranje aktivnostima vezanih uz problematiku nasilja u odgojno- obrazovnoj ustanovi, a dužnosti te osobe: da poduzme sve mjere potrebne za zaustavljanje i prekid aktualnog nasilnog postupanja prema djetetu i prema

potrebi zatraži pomoć drugih djelatnika ili policije; u slučaju povrede djeteta koja zahtjeva liječničku intervenciju ili pregled, treba pozvati hitnu liječničku pomoć ili osigurati stručnu popratu liječniku; izvjestiti i obavijestiti roditelje ili zakonske skrbnike o poznatim činjenicama i okolnostima nasilnog ponašanja te o aktivnostima koje će se poduzeti; odmah obaviti razgovor sa djetetom- žrtvom nasilja ili u slučajevima kada je postojala liječnička intervencija, kada liječnik odobri; obavijestiti roditelje ili zakonske zastupnike djeteta- žrtve o mogućim oblicima stručne i savjetodavne pomoći u odgojno- obrazovnoj ustanovi i izvan nje; obaviti razgovor s osobama koje imaju spoznaju o učinjenom nasilju kako bi se utvrdile sve okolnosti nasilja; ako za to postoji potreba, osigurati pomoć djeci- svjedocima nasilja; obaviti razgovor s počiniteljem nasilja uz nazočnost stručne osobe i ukazati djetetu na neprihvatljivost i štetnost takvog ponašanja te u slučaju sumnje na zanemarivanje ili veća kaznena djela, obavijestiti i ostale nadležne institucije; obavijestiti roditelje djeteta koje je počinilo nasilje i uponati ih s događajem te neprihvatljivošću i štetnošću takvog ponašanja i uključiti ih u savjetovanje ili stručnu pomoć i obvezi odgojne institucije da slučaj prijavi ostalim institucijama (centru za socijalnu skrb, policiju...); vođenje službenih bilješki i evidencije o događaju, vodeći računa o zaštiti podataka. Kada dođe do prijave nasilja ili dojave o nasilju među djecom od strane odgojno-obrazovne ustanove, domova za skrb o djeci, policije, državnog odvjetništva, djeteta, njegovog roditelja, zakonskog zastupnika ili neke treće osobe, u centru za socijalnu skrb imenuje se stručna osoba za koordiniranje aktivnosti vezanih uz problematiku nasilja među djecom i mladima ili osoba koja je u slučaju njezine odsutnosti zamjenjuje, a ona je dužna: nakon dobivene prijave žurno ispitati slučaj te pribaviti podatke o svim segmentima nasilnog događaja te podatke o obiteljskim i drugim prilikama djeteta- počinitelja nasilja; što žurnije pozvati roditelje ili zakonske zastupnike djeteta- počinitelja nasilja te obaviti s njima razgovor kako bi stekao uvid o obiteljskim prilikama te izreći primjerene mjere obiteljsko-pravne zaštite kako bi se zaštitila djetetova prava; podnijeti prijave roditelja i zakonskih zastupnika u slučaju sumnje na zlostavljanje i zanemarivanje djeteta; upoznati roditelje ili zastupnike s nadležnostima centra; preporučiti roditeljima ili zastupnicima uključivanje u savjetovanje ili stručnu pomoć te ih nadzirati u tom procesu; redoviti nadzor obitelji djeteta; voditi evidenciju za svaku prijavu vodeći računa o zaštiti podataka. Protokol također navodi i obveze stručne osobe u policijskoj postaji koja je u slučaju prijave ili dojave o nasilju među djecom, dužna žurno uputiti specijaliziranog policijskog službenika za maloljetničku delinkvenciju, a iznimno drugog policijskog službenika, radi poduzimanja nužnih i neodgodivih mjera i radnji te pribaviti podatke potrebne za razjašnjavanje slučaja i utvrditi eventualno postojanje elemenata kažnjive radnje i

identificirati počinitelja; policijski djelatnici postupaju sukladno propisima svoje nadležnosti ukoliko se utvdi osnovana sumnja na prekršaj ili kazneno djelo; provođenje kriminalističke obrade maloljetnika za pratnju roditelja ili zakonskih zastupnika ili iznimno djelatnika službe socijalne skrbi u slučaju odsutnosti roditelja i zakonskih zastupnika; provesti žurne istražne radnje; obavijestiti nadležni centar za socijalnu skrb nakon zaprimljene prijave ili dojave; vođenje odgovarajuće evidencije zaštićenih podataka o slučajevima prijave ili obavijesti o nasilju među djecom i mladima (Protokol o postupanju u slučaju nasilja među djecom i mladima, 2004- AZOO).

10.3. ISTRAŽIVANJA

Istraživanja koja su provedena u svijetu (Cook, Williams, Guerra i Kim, 2010 prema Velki, Vrdoljak, 2013) pokazuju da je do 11 godina oko 16% počinitelja nasilja, oko 18% žrtava te oko 7% provokativnih žrtava, a od 12 do 14 godina oko 20% počinitelja nasilja, oko 26% žrtava i oko 10% provokativnih žrtava.

U Hrvatskoj se broj radova i ostalih publikacija u ovom području iz godine u godinu povećava iako se u većini slučajeva radi o preglednim i stručnim radovima te priručnicima i knjigama, a tek je u manjoj mjeri riječ o izvornim znanstvenim člancima nastalim kao rezultat provedenih istraživanja. Objavljena istraživanja većinom su utemeljena na manjim, prigodnim uzorcima te se njihovi nalazi ne mogu generalizirati na svu djecu u Hrvatskoj (Sušac, Ajduković, Rimac, 2016). U tekstovima na hrvatskom jeziku kao sinonimi se koriste pojmovi vršnjačko nasilje, vršnjačko zlostavljanje, nasilničko ponašanje, nasilništvo, nasilje u školi, nasilje među vršnjacima i slično, no radi se o pojmovima koje je potrebno razlikovati kako bi se dobio jasan uvid o ovaj fenomen (Sušac, Ajduković, Rimac, 2016).

U ranijim istraživanjima u Hrvatskoj koja su provedena na osnovnoškolskom uzrastu (Buljan Flander, Ćorić Špoljarić i Durman Marijanović, 2007; Profaca, Puhovski i Luca Mrđen, 2006) rezultati su pokazali da je nasilno oko 8% djece, 19% djece su žrtve te je oko 8% provokativnih žrtava. Nešto novije istraživanje Sušac, Rimac i Ajduković (2012) na nacionalnom uzorku govori o prevalenciji od 2,3% počinitelja nasilja, 14,4% žrtava i 7,7% provokativnih žrtava (5. razred osnovne škole), koja raste s porastom dobi tako da u 7. razredu osnovne škole ima 6,5% počinitelja nasilja, 17,6% žrtava i 16,4% provokativnih žrtava (Velki, Vrdoljak, 2013:102), a slične je rezultate dobila Velki su na uzorku osječke djece osnovnoškolske dobi, pri čemu je dobiveno oko 4% počinitelja nasilja, 30% žrtava i 14% provokativnih žrtava (Velki, 2012a prema Velki Vrdoljak, 2013).

Livazović i Vranješ (2012:71-72) istraživali su zastupljenost različitih oblika vršnjačkog nasilja u školskom kontekstu među učenicima od 4. -8. razreda. Pretpostavka u njihovu istraživanju bila je kako su učenici sedmih razreda ukupno nasilniji od učenika petih razreda, što su rezultati ispitanika potvrdili. Iz rezultata koje su dobili vidljivo je da se prevalencija nasilja s dobi povećava, no variraju njezini oblici. Primjerice, tučnjava i izazivanje iste učestaliji su u nižim razredima, dok su svađe, ogovaranje i širenje laži o drugima, ismijavanje, prijetnje i isključivanje drugih iz društva zapaženiji kod starijih učenika. Rezultati pokazuju kako su stariji osnovnoškolci skloniji socijalno složenijim oblicima nasilja, poput verbalnog i odnosnog vršnjačkog nasilja. Pretpostavka kako se učenici sedmih razreda češće služe elektroničkim nasiljem ili zlostavljanjem svojih vršnjaka nije potvrđena jer rezultati pokazuju vrlo izjednačene sklonosti elektroničkom nasilju ispitivanih skupina. Unicefovo istraživanje iz 2010. godine pokazalo je da 34 % djece u dobi od 10 do 15 godina doživljava neki oblik vršnjačkog nasilja putem novih medija 1-2- puta mjesečno ili češće (Pregrad i suradnici, 2010) dok je istraživanje iz 2013. godine koje je provela Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba i Hrabri telefon pokazalo da je 12,1 % djece doživjelo nasilje na Facebooku, a 9,6 % djece se ponašalo nasilno (Ciboci, 2014). Istraživanje iz 2013. godine koje je provelo Društvo za komunikaciju i medijsku kulturu pokazalo je da je 10 % učenika bilo žrtva elektroničkog nasilja s time da ih je većina bila izložena nasilju nekoliko dana, a neki i čak nekoliko godina (Ciboci, 2014). Istraživanje profesorice Bilić (2015:132-141) u kojem je sudjelovalo 534 učenika sedmih i osmih razreda iz pet hrvatskih županija pokazalo je da su učenici često fizički nasilni prema svojim vršnjacima (31,3,% bilo je nasilno jedanput tijekom školske godine, dok ih je 10,5% učestalo primjenjivalo nasilje nad vršnjacima). Dobiveni rezultati istraživanja slični su istraživanju Craiga i sur. (2009). Bilić je u istraživanju dobila i zanimljiv podatak da učenici relacijske oblike ponašanja zapravo ne doživljavaju kao nasilje te stoga samo 19,4%učenika navodi da je bilo relacijski nasilno, a njih 5,5% navodi da je to radilo često. 14,2% učenika sudjelovalo je u elektroničkom nasilju koje najčešće i ne doživljavaju nasiljem, a rezultati su slični onima koje je dobio Tokunga (2010). Rezultati istraživanja provedenog u projektu Razvoj modela socijano- pedagoških intervencija u osnovnoj školi koju je provela Agencija za odgoj i obrazovanje (2015.-2018.) pokazali su da u hrvatskim osnovnim školama probleme u ponašanju, među kojima je i nasilno ponašanje, pokazuje 13% učenika (Bouilet i sur., 2008. prema Nacrtu Akcijskog plana za prevenciju nasilja u školama (2019).

Nacrt Akcijskog plana za prevenciju nasilja u školama najnoviji je dokument koji je još otvoren za javnu raspravu, a koji predlaže sljedeće ciljeve:

- Uskladiti i unaprijediti hrvatski zakonodavni okvir za prevenciju nasilja u školama
- Ostvariti sustavno prikupljanje i obradu podataka koji su relevantni za prevenciju nasilja u školama
- Poboljšati kvalitetu i praćenje te povećati broj verificiranih školskih programa za prevenciju nasilja koji se provode u školama
- Osigurati sustavne mjere potpore u prevenciji nasilja u školama učenicima, učiteljima, roditeljima/ skrbnicima
- Osigurati pretpostavke za ostvarenje nulte tolerancije na nasilje u školama
- Provesti medijsku kampanju o nasilju u školama (*Nacrt Akcijskog plana za prevenciju nasilja u školama, 2019*)

10.4. PREVENCIJA

Pojam “prevencija” prvi se put pojavljuje u 15. stoljeću, a razvijen je kako bi se predvidjele mjere opreza i tako izbjegle opasnosti (Oxford English Dictionary, 1971, prema Bašić, 2009). Riječ “prevencija” nastala je od latinskog korijena, a značila je: napraviti neku akciju prije pojave nekog događaja s ciljem isključivanja mogućnosti, odgađanja ili redukcije njihova pojavljivanja u nekoj populaciji ili kod osobe u riziku (Bloom 1996, prema Bašić, 2009). Dvadesetih godina prošlog stoljeća dolazi do pojave tzv. „obilazećih učitelja“ koji se smatraju prethodnicima današnjih školskih stručnih suradnika, a njihova glavna uloga bila je podučavanje učitelja o preventivnim konceptima rada, kao što su razvoj osobnih i socijalnih kvalitetama te pomaganje učiteljima da aktivno mijenjaju školsko okruženje koje će promovirati socijalni i akademski razvoj djece (Bašić, 2009). Prevencija se, povijesno gledano, počela izučavati i praktično primjenjivati kroz određene preventivne programe u području javnog zdravlja, zatim mentalnog zdravlja, a tek kasnije se potreba za njome proširuje na područje obrazovanja, pravosuđa, socijalne skrbi i policije, a najzaslužniju ulogu na kreiranje napora u prevenciji (posebice primarnoj) imao je upravo utjecaj javnog zdravlja (Bašić, 2009). Anić i sur. iznose da je prevencija čin, postupak ili ukupnost radnji koje se poduzimaju da se što spriječi, radnja koja će proizvesti kao posljedicu zaštitu od čega (Anić i sur., 2004 prema Bašić, 2009:93) “Praeventio” od “prae-venio, veni ventum”, “praevenzus”, “praevenire” u latinskom znači-“preteći, pretjecanje, pretjecati, odnosno, predusretanje, prethodna zaštita, sprečavanje, izbjegavanje unaprijed neke pojave događaja (Horvatić,

Cvitanović, 1999 prema Bašić, 2009: 93). Durlak ističe da, sa znanstvenog stajališta, se na prevenciju gleda kao na multidisciplinarnu znanost koja se bavi temeljnim i primijenjenim istraživanjima provedenim u mnogim područjima među kojima su javno zdravstvo, epidemiologija, obrazovanje, medicina, razvoj zajednice, psihologija (Durlak, 1995 prema Bašić, 2009). Kada je u pitanju definiranje prevencije poremećaja u ponašanju djece i mladih, Bašić navodi da ju je moguće svesti i na činitelje bilo koje stručne politike koja će smanjiti broj djece i mladih s poremećajima u ponašanju ili broj onih koji čine kaznena djela (Bašić, 2009:95). Prevencija se donedavno fokusirala prvenstveno na rizične faktore i pokušaje da se njihov utjecaj smanji, danas je preporuka na jačanju čimbenika otpornosti u obiteljima (Stagner i Lansing, 2009 prema Buljan Flander, Hrpka, 2012).

Tri su razine prevencijske piramide: primarna, sekundarna i tercijarna prevencija (Bašić, 2008). Prva razina modela orijentirana je na podupiranje, aktualiziranje i unaprijeđivanje postojećih oblika suradnje škole i obitelji, pod pretpostavkom da je ta suradnja promišljena, organizirana i planirana, stalna aktivnost (Bašić, 2009:116). Ovu razinu karakterizira ulaganje u kvalitetu življenja u postojećim socijalnim zajednicama, ulaganje u mentalno zdravlje, ulaganje u roditeljstvo, ulaganje u unaprijeđivanje zdravlja. Njegove odrednice su: djelovanje i osnaživanje kroz redovitost (stalnost ulaganja), ulaganje za sve i zdravlje za sve, a ostvaruje se kroz različite programe, projekte, ustanove, udruge kao primjerice vrtiće i škole, aktivnosti slobodnog vremena, institucije zabave (Bašić, 1997:29). Drugom razinom modela obuhvaćeni su roditelji djece koja su u predhodnim ispitivanjima ponašanja, psihičkog funkcioniranja i uvjeta života označena kao rizična. Ova je razina prevencije orijentirana na dijete i roditelje, a ciljevi se žele postići kroz suradnju i rad s roditeljima kroz individualni i grupni rad (Bašić, 2009). Njegove odrednice su: djelovanje i osnaživanje kroz specifičnost (relativna kratkoročnost), ulaganje za neke uzorke. Ovu razinu karakteriziraju ulaganja u specifične programe pomoći, ulaganja u prevenciju rizika, obuhvaćanje i osnaživanje rizičnosti, a ostvaruje se kroz programe centara za socijalnu skrb, savjetovaništva za djecu, brak i obitelj, savjetovaništva za različita rizična stanja, centara za mentalno zdravlje i centara za psihološku medicinu (Bašić, 1997:29). Roditelji određeni za treću razinu modela izdvajaju se iz grupe “problematičnih” roditelja i/ili “rizične” djece. To su roditelji ili obitelji čije je funkcioniranje rizično i na određeni način “opasno” za daljnji razvoj djeteta i život obitelji (Bašić, 2009:118). Ovu razinu karakteriziraju ulaganja u specifične programme (tretmane za pojedine izdvojene skupine populacije), ulaganje u prevenciju daljnjeg nepovoljnog toka već izražene “bolesti”, ulaganje u različite rehabilitacijske programe. Njegove odrednice su:

djelovanje i osmišljavanje kroz tretman, rehabilitaciju, ulaganje za rijetke uzorke, a programi se provode u terapijskim zajednicama, psihijatrijskim bolnicama, kaznenim ustanovama, odgojnim domovima i domovima za preodgoj (Bašić, 1997:29).

Prevenција vršnjačkog nasilja zahtjeva suradnju svih školskih kadrova. Percepcija učitelja i školskih pedagoga koji se na nasilje među vršnjacima trebaju odnositi posebnom pažnjom, su možda najbitniji u uvjetima stvaranja škola bez nasilja (Akbaba Altun, Erdur Baker, 2010).

Na temelju rezultata istraživanja koji ukazuju na potrebu preventivnog djelovanja, jer se pokazuje kako su završni razredi osnovne škole faza prvih eksperimentalnih iskustava mladih s različitim aspektima rizičnih i a(nti)socijalnih ponašanja, Livaković i Vranješ (2012:74) ukazuju na potrebu preventivnog i odgojno-formativnog (korektivnog) djelovanja na mlade učenike u pogledu tjelesnog, odnosno verbalnog i odnosnog nasilja kod starijih osnovnoškolaca. Kao važan kontekst preventivnog djelovanja ističu potrebu za medijskim odgojem i obrazovanjem, kojemu je cilj razvijanje i jačanje medijske kompetencije djece i mladih kao kritičko-refleksivne dimenzije iskustava s medijima. Autori preporučuju odgajateljima, učiteljima i roditeljima dosljedno i zajedničko usklađeno djelovanje kroz kontinuirane preventivne aktivnosti, otvorene i iskrene (asertivne) razgovore te savjetovanja, uz što učestalije provođenje vremena s djecom, kao i sudjelovanje u zajedničkim kućanskim, obiteljskim i školskim aktivnostima.

Kako navode Velki i Ozdanovac (2014) upravo zbog višestrukih uzroka nasilnog ponašanja među djecom i preventivni programi te sama intervencija trebaju biti strukturirani od samog djeteta, preko obitelji i škole, do lokalne i šire društvene zajednice.

10.4.1. Preporuka školama u borbi protiv vršnjačkog nasilja

Autorice Zenzerović Šloser i Jurman (2014:215) na u svojoj knjizi *Nasilje ostavlja tragove* zvonu za nenasilje, istaknule su preporuke školama koje su nastale na temelju njihovog dugogodišnjeg iskustva temeljenog na istraživanjima vršnjačkog nasilja koja su provele. Preporuke su sljedeće:

- činite nešto, jer ne reagirati na nasilje zapravo znači podržati ga;
- jedine stvarno vidljive rezultate možemo postići samo ako svi kažemo nasilju NE, zato je tzv. odgovor cijele škole oblik koji zastupaju sva svjetska i naša istraživanja, evaluacije i

preporuke. Aktivnosti manjeg obima mogu dati neke rezultate, ali mogu biti i izvor frustracije ako očekujete velike pomake u ponašanju učenika. U svakom slučaju sve aktivnosti donekle pomažu i stvaraju ozračje i pripremu za buduću strategiju aktiviranja cijele škole;

- svakako uključite aktivno i učenike! Naše istraživanje pokazuje da većina učenika, tzv. promatrači zapravo također trpe i rado bi pomogli u situacijama nasilja, ali se to ne usude sami učiniti. Oni su nam najbolja snaga, ako ih vodimo i damo im podršku, jasan okvir i upute o ponašanju;
- razmislite o nekom od tzv. neoptužujućih pristupa (non-blaming response) djeci koja se ponašaju nasilno, jer pristup koji kao jedini ili glavni odgovor na nasilje ima kaznu zapravo posreduje i podržava logiku da onaj tko je jači ima moć i kontrolu nad drugima, a to je upravo logika onih koji zlostavljaju. Oni to i čine zato da bi uspostavili kontrolu nad nemoćnijima i na taj način se osjećali sigurnije. Kaznom reguliramo trenutačno ponašanje, ali razvojno podržavamo nasilničko ponašanje. Reagirati i zaustaviti nasilje svakako, a nakon toga odgajati nenasilje;
- ljubav, „volimo se“ i „budimo prijatelji“ ne treba suprotstavljati nasilju kao poželjno ponašanje. Ono što treba promicati kao suprotnost nasilju jest poštivanje i uvažavanje integriteta drugih.

Coloroso (2004:194-195) iznosi komponente koje bi škole trebale slijediti, a koje djeluju kao strategije prevencije koje su dobile znanstvenu potvrdu u istraživanjima priznatih stručnjaka:

1. Prikupljanje informacija o nasilništvu u školi izravno od učenika- što zahtjeva povećanje svjesnosti među učenicima, nastavnicima i roditeljima po pitanju nasilja te zahtjeva provođenje anonimnog ispitivanja učenika, nastavnika i roditelja o prirodi i kvaliteti vršnjačkih odnosa u školi i na kraju, nužno je upitati djecu što im je potrebno da bi se osjećali sigurnima.
2. Stvaranje jasnih pravila o nasilništvu u učionici i cijeloj školi-djeca moraju znati što su pravila i kako ih primjenjivati, Oni koji su sudjelovali u nasilništvu trebaju proći kroz tri faze: popravljavanje, pronalaženje rješenja i pomirenje. Trebao bi postojati i plan djelovanja u slučaju da intervencija ne uspije i nasilnik ne promijeni svoje ponašanje. Zajedno s pravilima, škola treba stvoriti snažne socijalne norme protiv nasilništva, programe za prevenciju, identifikaciju i borbu protiv nasilništva.

3. Obučavanje svih odraslih u školi za osjećajno i dosljedno reagiranje na nasilništvo. Djeca žrtve trebaju znati da će imati podršku i zaštitu od strane odraslih, a nastavnici trebaju poučavati o toleranciji i svijesti o različitosti te modelirati pozitivna ponašanja, puna poštovanja.
4. Osiguravanje adekvatnog nadzora odraslih, osobito u manjim strukturiranim prostorima, kao što je igralište te prostorija za marendu i ručak- jedna od najučinkovitijih strategija za postizanje sigurnosti u školi je fizička prisutnost odraslih.
5. Povećanje svijesti i uključenosti roditelja u rad na problemu- važna je uloga roditelja u modeliranju pozitivnih oblika ponašanja i razvijanju samopouzdanja kod djeteta, učenju asertivnosti te borbi protiv nepravde.

10.4.2. Prijedlozi radionica

Radionica br. 1: ŠTO NAS VUČE KA NASILJU²

Tema: Što nas vuče ka nasilju

Ciljevi:

- Razumijeti motive nasilničkog ponašanja (ponižavanja i ontroliranja drugih)
- Osvijestiti osjećaje koji stoje u podlozi nasilničkog ponašanja, ali i osjećaje koji se javljaju u onih koji trpe nasilje
- Razumijeti potrebu između osjećaja/potreba i ponašanja
- Razdvojiti šalu od uvrede
- Smišljati različite načine ponašanja kao odgovor na nasilništvo

Razred: 4.

Voditelj: razrednik, psiholog, pedagog ili socijalni pedagog

Aktivnost 1. *Pisanje lijevom rukom*

Pribor: olovka i papir

² Preuzeto iz priručnika UNICEF-ovog Programa prevencije vršnjačkog nasilja, autorice Jasenke Pregrad

Uputa: Na ovom satu bavit ćemo se temom nasilja na malo drugačiji način nego što je to uobičajeno za školu. Uzmite olovku u lijevu ruku (lijevac u desnu) i napišite svoje ime i prezime.

Razgovor: Kako ste se osjećali? Je li bilo smiješno, teško, zbunjujuće, novo, neugodno ili veselo?

Zaključak: Radili smo ono što dobro znamo, ali je bilo drugačije.

Aktivnost 2: *Pisanje na leđima*

Pribor: papir formata A4, flomaster za svakog učenika, pribadače ili ljepljiva traka

Uputa: U ovoj igri je zabranjeno govoriti. Djeca stoje u krugu i svatko zalijepi onome ispred sebe papir na leđa. Zatim mu napiše ono što mu padne na pamet u vezi s tom osobom. Onda se svi u krugu okrenu za 180 stupnjeva i opet napišu onom ispred sebe neku asocijaciju na leđa. S papirom na leđima krenu polako šetati i zapisivati jedni drugima još pokoju poruku. Zatim sjednu i nitko ne odaje što kome piše na leđima. Papire još ne skidaju.

Razgovor: Kako se sada osjećate? Osjećate li povjerenje ili sumnju u druge? Čega se najviše bojite da vam piše na leđima? Što ne biste voljeli da vam piše?

- ❖ Obašnjavamo da je ovo igra kojom istražujemo kako se ljudi ponašaju i da ono što piše više govori o autorima nego o nositelju cedulja. Zatražimo da skinu cedulju i pogledaju što piše.

Razgovor: Što sada osjećate? Jeste li zadovoljni onim što piše na papiru? Što ste vi najčešće pisali drugima? Govori li to više o vama ili o onome kome ste to napisali na leđa? Kako ste odabrali napisati baš to, a ne nešto drugo?

- ❖ Osvještavamo učenike da su baš oni odabrali takvu poruku, što govori o njihovoj želji i potrebi više nego o osobinama onoga na čija su leđa to napisali. Svako dijete je dobilo nekoliko poruka koje su različite, što znači da je svatko zamijetio ili imao inspiraciju napisati nešto drugo.

Razgovor: Jeste li mislili da ono što pišete može razveseliti ili povrijediti nekoga? Što nas može povrijediti? (ismijavanje, vrijeđanje, nepriznavanje, nepoštivanje). Možemo li se šaliti, a da ne povrijedimo druge? Možemo li se osjećati moćno i dobro, a da tu nema nasilja i da nismo nikoga povrijedili? Trebamo li ponižavati druge da bismo se osjećali moćnijima?

Aktivnost 3: *Napiši kraj priče*

Pribor: ploča, kreda, listići sa pričom 1 i 2 za svaku skupinu učenika

Uputa: Podijelimo djecu u grupe od po 4 člana i oni će zajedno pročitati dvije priče “Stidljiva” i “Kukavica”. Promislit će o kakvim željama, htijenjima i osjećajima je riječ i zajedno smisliti završetak za svaku priču.

- ❖ Svaka grupa svoje odgovore i završetke priče čita ostalima. Voditelj na ploči crta 3 velike elipse i svaku dijeli na pola. Pored gornjih polovica piše želje/htijenja/potrebe, a donjih osjećaji, a iznad Martina, Mirko, Luka. U njih piše odgovore učenika.

Priča 1: “Stidljiva”

Martina je jedva dočekala kraj sata jer se nadala da će na hodniku barem na kratko sresti Vinka. Ali Vinko je stajao sa skupinom dječaka i djevojčica iz svog odjela. Kad je Martina provirila nosom iz učionice, svi su se okrenuli prema njoj pa je pomislila da će propasti u zemlju. Ipak je hrabro izišla i krenula prema zbornici. Vinkova skupina počela se nešto dogovarati, hihotati i pokazivati u pravcu njezinih nogu. Martina se zacrvenila, pogledala svoje noge, ali nije vidjela ništa neobično.

Martinine želje/htijenja (potrebe) _____

Martinini osjećaji _____

Napišite kraj priče:

Priča 2: “Kukavica”

Mirko je nakon škole s dečkima igrao nogomet. Svi su uživali u igri kad je Luka predložio- budući da njegovih roditelja nije bilo kod kuće- genijalnu ideju:” Idemo k meni doma!” Kad su svi već sjeli u dnevni boravak, rekao je: “Vidite onaj krovni prozor? Da vidimo tko se usuđuje popeti van na oluk i spustiti dolje brže. Pobjednik je onaj tko to najbrže učini.” Neki su dečki mislili da je to sjajna ideja, ali mirko nije tako mislio. Rekao je svima glasno: “To je glupo. Ja odlazim kući.” Luka mu se počeo rugati i rekao da je kukavica. Ostali su se odmah pridružili Luki. Mirko je osjećao strah i nelagodu. On je

znao da se ne može spustiti niz oluk, uvijek mu je mučno od visine, osim toga to uopće nije želio raditi. Htio se igrati s dečkima, a ne natjecati protiv svakoga.

Mirkove želje/ htijenja (potrebe)_____

Lukine želje/ htijenja (potrebe)_____

Mirkovi osjećaji_____

Lukini osjećaji_____

Napišite kraj priče:

Zaključak: Ono što nas vuče k nasilju je potreba da budemo moćni i kontroliramo druge. To nam daje osjećaj sigurnosti. Ako nam treba da svoj osjećaj moći i kontrole hranimo tuđim strahom i bespomoćnošću, to znači da smo u dnu svoje duše zapravo nesigurni i nepovjerljivi prema svijetu (Pregrad, 2010:94).

Radionica br.2: KAKO REAGIRAMO NA NASILJE³

Tema: Kako reagiramo na nasilje

Ciljevi:

- Steći uvid u osjećaj onih koji trpe
- Osvjestiti razliku između pobune i mirenja sa zlostavljanjem
- Upoznati vlastiti bijes i što s njim radimo
- Upoznati načine reagiranja onih koji zlostavljaju, koji trpe i koji promatraju u situaciji zlostavljanja
- Otkriti različite mogućnosti reagiranja u situaciji zlostavljanja

Voditelj: razrednik, psiholog, pedagog ili socijalni pedagog

Razred: 4.

Aktivnost 1: Čitanje i razgovor o tekstu Mirko i sedam prigovora

Pribor: tekst iz knjige Mirko i sedam prigovora⁴, ploča, kreda

³ Preuzeto iz priručnika UNICEF-ovog Programa prevencije vršnjačkog nasilja, autorice Jasenke Pregrad

⁴ Rundek, M. (2006). *Mirko i sedam prigovora*. Zagreb: Golden marketing- Tehnička knjiga.

Uputa: Nakon čitanja , upitamo učenike kako se oni osjećaju i što rade (kako reaguju) ka dim netko stalno prigovara i ruga im se. Odgovore pišemo na ploču tako da odgovore koji bismo mogli svesti pod zajednički nazivnik “Pomirim se, povučem se, izbjegavam” pišemo na jednu stranu ploče, a sve druge odgovore koji se mogu svesti pod “Razljutim se, pobunim se “ na drugu stranu. Odgovore pišemo onako kako ih djeca kažu. Možemo potpitanjem potaknuti pojedinog učenika da jasnije opiše svoj doživljaj, osjećaj, reakciju i što ga motivira da tako reagira.

Mirko i sedam prigovora

Kao što ćete vidjeti ovom junaku puno prigovaraju! Upravo u tim prigovorima i ogovaranjima treba ga potražiti! Kao i u životu, ponekad su osobine zbog kojih nas mrze ili podcjenjuju upravo naša vrlina, šansa, svojstva koja nas razlikuju od drugih i određuju kao neponovljivo, jedinstveno i dragocjeno biće! U ovoj priči ima dosta otrovnih bića. Ona nam iz ovog ili onog, najčešće osobnog razloga, da bi pribavili više prostora, zadovoljstva ili moći, svakodnevnom području: ti nisi dobar jer si mali, jer si povučen, jer se ne smješkaš dovoljno, jer imaš crnu ili žutu kožu, koja su navalila tražiti i uveličavati naše, a smanjivati i ne proučavati svoje greške u stvari nam prikriveno poručuju da nemamo pravo na život! Svi koji nas vrijeđaju, ocrnjuju, omalovažavaju, sažalijevaju ili ponižavaju- prikriveno nam poručuju da u oni bolji, važniji, značajniji, da imaju više prava na sreću, poštovanje i dostojanstvo od nas. Ato, dakako nije istina.

Zvao se Mirko i bio je Miran, tih i povučen.

Otrovna bića prigovarala su Mirku razne stvari, ali najčešće je to bilo ovih sedam prigovora:

Mirko zašto si tako mali?

A Mirko je bio stvarno mal i nije znao zašto.

Mirko, opet si tako spor!

(živni, pokreni se, napravi nešto, odluči, poduzmi, stalno se vučeš i odmaraš, opet kasniš, lijen si, nesposoban, komotan!)

E moj Mirko, kakav si ti mekušac!

Postoje neki koji svoja srca jako paze i čuvaju, pa ih pohrane na sigurno, u dobro čuvane trezore ili ih zaogrnu pancir košuljama, kad odlaze u opasne u neizvjesne avanture! Mirko to nikad nije činio. On je svoje otvoreno srce uvijek nosio sa sobom, kao što neki drugi nose kišobran ili slike svoje obitelji. Kud god išao Mirko, i njegovo je srce išlo s njim! Htjelo, ne htjelo! A što radi srce? Ah. Uglavnom glupe, nepotrebne, suvišne stvari, koje se razumom teško mogu objasniti. Srce opravdava, osjeća, sluti, srce oprašta i voli. Bez veze... "Bez veze moj Mirko! Sve ti je to bez veze!"- govorio je Mirkov poznanik svaki put kad ga je vidio."Od toga nema nikakve koristi! Nema koristi, nema novca! Kakav si to? Nepraktičan, glup, nesnalažljiv, a svakome tko se na tebe otrese još kažeš: hvala! Mekušac, to si ti Mirko! Mekušac! Putar, pekmez, marmelada!"

Mirko, zašto si tako povučen?

"Mirko! Ej, Mirko! Mirko, jesi li domaaaa?" Nakon dugog vikanja i lupanja Mirko bi zavikao "Što me ne pustite na miru! Htio bih se odmoriti! Htio bih biti sam sa sobom!" "Što je rekao? Nisam dobro čuo." Rekao je da bi htio biti sam sa sobom!" Sam sa sobom?" "Da. Strašno čudno! Ja mislim da Mirko nije normalan! Totalno je poludio! Pa kako bi bilo tko mogao biti sam sa sobom! Kao da je u društvu! Ne, ne. To je jako čudno! Naš Mirko je poludio!"

Zašto stalno sliniš?

"E moj Mirko, opet sliniš!"- znali su govoriti Mirku. "Što je, opet si prehladen? Pa ne mogu vjerovati. Ti si stalno šmrkav, stalno si bolestan! Slinavac! Balavac! Klinac! Što je, ne želiš odrasti, suočiti se s problemima i životom?- tako su se Mirku rugali, dobacivali mu i nadmeno postavljali dijagnozu! "Što je Mirko, sav si mokar? Jel ti to plačeš?" "Ne"- rekao je Mirko. "Ne plačem. Nešto mi je upalo u oko. Ma ne. Ništa Mirku nije upalo u oko. I stvarno je potpuno mokar. Da. To su suze. Prave pravcate suze. Ako umočite prst u tu vodu u kojoj Mirko pliva kako god zna i umije, ponekad se u njoj davi, a ponekad skliže...dakle, ako umočite prst u tu vodu koju mirko nosi sa sobom i stavite u usta...hm, da. Slano je. Moglo bi bit i more, ali nije, jer ima okus po tuzi.

Mirko, što ti je to na glavi?

Ovdje nije riječ o Mirkovoj frizuri! Nego o čemu? Pa o onim duguljastim izraslinama, ticalima, rogovima, antenama, radarima ili kako već nazivaju to što se Mirku, uz kitnjastu perjanicu, nalazilo na glavi. "Mirko, što ti je to na glavi?" "Antene!- znao je reći Mirko

kad je bio dobre volje, kao primjerice danas. "Mirko, jesi li ti svemirac?" "Jesam!" "Pa od kud dolaziš?" "Pao sam s Marsa! I zato mi je sve čudno i strano i nikako da se prilagodim životu na zemlji!" "O čudan je taj Mirko!"-govorili su Mirku iza leđa. "Čudan i opasan! Folozof i sanjar, dakle....sumljivo lice! Ma, znaš što, nisu to čista posla!" Sa svojom neobičnom satelitskom antenom hvatao je koješta što se vrmalo i kovitlalo u zraku. CNN, MTV, sva tri programa Hrvatske televizije, a često je i sasvim nehotice primao i nečiju tugu, mržnju, bijes, negodovanje. I kad je slutio nešto loše... Mirko bi se, kao što već lijepo piše u prigovoru broj pet- razbolio! Jer je bio, kao što već znamo iz prigovora broj tri- jako nježan i osjetljiv- putar, pekmez, marmelada!

Mirko, zašto si sam?

A Mirko samo šuti jer ne zna zašto je sam. Zašto je mjesec usamljen među zvijezdama, zašto samotno sunce i dalje svijetli i grije?

Mislite li da je Mirku bilo upućeno samo sedam prigovora, silno se varate! Ne samo sedam, već sedamdeset sedam! No, priča je zastala baš na sedmom prigovoru, jer se taj broj već udomaćio u knjigama i uopće u životu!

Nakon što je proživio sedam i tako dalje prigovora, Mirko se potpuno promijenio... Prestao je jesti, pa je prestao i spavati, a zato je prestao i sanjati. Onda je prestao disati kako valja, pa je prestao izlaziti iz kuće. Gledao je tupo, izgubljeno ispred sebe i kao da više ništa nije primjećivao...Onda ga je zaboljelo negdje unutra, možda želudac, prvo malo, a onda sve jače i jače, pa je nakon nekog vremena legao u postelju i nije se više micao iz nje! "Ajme, Mirko na što ličiš!"- rekao je jedan od prigovarača. "Moraš ići liječniku, moj Mirko!" Mirko je htio otići liječniku, ali nije mu se dalo... Bilo mu je svejedno.

Jedan sasvim mali, ali odlučan i odličan liječnik nakon temeljitog pregleda postavio je Mirku dijagnozu. Ona je glasila: intoksikacija multiplex 300% sa peripetijama i komplikacijama. Ili kratko i jasno: Previše crnog! Previše prigovora!

Zaključak: U zaključku valja koristeći odgovore učenika reći da u pravilu reagiramo ili pobunom ili nekom vrstom protunapada ili povlačenjem i trpljenjem, eventualno izbjegavanjem. Kada procjenjujemo da možemo zaustaviti prigovarače i rugalice vjerojatnije je da ćemo se pobuniti, a kad imamo osjećaj da ih ne možemo zaustaviti, das u nasilniji ili grublji od nas, onda ih izbjegavamo koliko možemo i povučemo se i trpimo.

- ❖ Iz primjera koje su djeca dala pokušamo izvući nekoliko onih koji govore o tome da kad smo sami teže zaustavimo prigovarače i rugalice nego kad nas je više spremno suprostaviti se gnjavljenju i nasilnom ponašanju.

Aktivnost 1: *Oblik i boja moje ljutnje*

Pribor: papir, drvene bojice i flomasteri

Uputa: Svatko dobiva list papira in a njemu nacрта obris ljudskog lika. Zagleda se svojim “unutarnjim okom” u tijelo i promotri gdje se sve javlja i nastanjuje njegova ljutnja, koliko različitih ljutnji u sebi poznaje (jer nismo uvijek jednako ljutiti- nekad smo samo malo ljuti, nekad jako, nekad smo više potišteni i povriješeni nego ljuti, a u drugim smo situacijama bijesni toliko da nas bijes obuzme), kakve su boje i kakav oblik poprimajum na što ga sve te ljutnje i bjesovi podsjećaju. Zatim biraju boje i ucrtavaju boju i oblik svojih ljutnji u siluetu. Nakon toga svi pokazuju i razmijene svoje crteže tako da sjednu u parove, pokažu crteže i ispričaju jedni drugima što urade kad se razljute i pobune u školi i kod kuće, a nakon toga daju naslov (ime) svakome crtežu.

Razgovor: Kako reagirate kad ste ljutiti, bijesni i kad se pobunite?

Zaključak: Iz odgovora učenika valja zaključiti da se ljutimo na različite načine i različitom jakošću, neki od nas su češće spremni trpjeti, a drugi odmah reagiraju; nekad se jako naljutimo, spopadne nas bijes, STVARNO se pobunimo- tada ponekad reagiramo krenuvši u protunapad- napadamo one koji nas gnjave, dakle idemo u bitku protiv osobe. To je često “vraćanje istom mjerom”. A nekad reagiramo tako da pokušamo zaustaviti ili spriječiti napadača da nas napadne. Dakle, zato što smo se pobunili protiv toga što nam radi, smišljamo načine kako zaustaviti napadača.

- ❖ Važno je ne postiskivati vlastitu ljutnju i pobunu jer su one znak da smo ugroženi i zato su dragocjene. Kad god je to moguće valja pronaći način da napadača zaustavimo ili spriječimo, jer je to mnogo bolje nego da mu uzvratimo istom mjerom jer tada možemo povrijediti i sebe i drugog. Osim toga, neki napadači i jesu jači od nas.

Aktivnost 2: *Odigravanje situacija zlostavljanja*

Uputa: Traže se dobrovoljci koji će odglumiti situaciju u kojoj će jedan učenik biti nasilan, drugi će pasivno pristajati na nasilje, treći će nijemo gledati, a četvrti će pokušati pomoći

učeniku kojeg napadaju. Kad se jave dobrovoljci (važno je da se djeca sama jave, a ne da budu nagovorena), ostatak učenika se podijeli u 4 skupine. Jedni stanu iza leša napadnutom, drugi nasilnom, treći učeniku koji pomaže, a četvrti učeniku koji promatra. Ove skupine imaju zadatak uživjeti se u ulogu iza koje stoje, uvidjeti kako se osoba u toj ulozi osjeća, i promisliti što bi mogla učiniti. “Glumcima” se predloži situacija u kojoj nasilni kaže napadnutom da poslije škole ne smije pobjeći kući nego mora ići s njim i još drugom dvojicom, nositi im torbe i ispratiti svakog od njih do stubišta.

“Glumci” odglume situaciju, a nakon toga se pita svaku skupinu kako se osjećala i što oni predlažu da se u toj situaciji učini. Nakon što se prikupe prijedlozi mogućih drugačijih reakcija, voditelj poziva predlagača da dođe na mjesto glumca i isproba svoj prijedlog. Isprobamo toliko prijedloga koliko nam se čini primjerenim, te na kraju prokomentiramo s učenicima različita rješenja u svjetlu- što sve možemo učiniti da zaustavimo nasilnog i nasiljem a da pri tom, koliko god je moguće, ne budemo i mi nasilni ili pristanemo na nasilje.

Radionica br.3: ELEKTRONIČKO NASILJE⁵

Cilj: osvijestiti problem elektroničkog nasilja i njegovih posljedica

Razred: 7., 8. ili srednja škola

Voditelj: razrednik, psiholog, pedagog ili socijani pedagog

1. UVODNE AKTIVNOSTI

Sudionici su podijeljeni u manje grupe i imaju sljedeće zadatke:

- Ispričati o svojem iskustvu o elektroničkom nasilju, a u slučaju da ga nisu doživjeli, mogu ispričati situacije elektroničkog nasilja koje su doživjeli njihovi prijatelji ili članovi obitelji
- Sudionici pričaju o situacijama kada su se oni, koreisteći se elektroničkim medijima, nasilno ponašali prema drugima
- Sudionici raspravljaju što im je bilo teže ispričati

2. SREDIŠNJA AKTIVNOST- BAROMETAR

⁵ Preuzeto iz knjige Matijević, M., Bilić, V., Opić, S. (2016:271) Pedagogija za učitelje i nastavnike, od autorice Vesne Bilić

Sudionici se podijele u dvije skupine pri čemu jedna skupina predstavlja maksimalno slaganje, a druga neslaganje s izjavama koje nastavnik čita, piše ili prezentira.

Nastavnik može koristiti sljedeće izjave:

- Vrijeđanje kolega, širenje neistina o njima koristeći se različitim elektroničkim uređajima (tablet, mobitel, internet) nije nasilje nego šala, „zezancija“, „fora“.
- Samo slabići mogu biti pogođeni ružnim komentarima na internetu.
- Širenje neistina ili slanje obnaženih fotografija s pomoću elektroničkih uređaja ne ostavlja nikakve posljedice.

Nakon pročitane izjave, sudionici staju na mjesto koje znači njihovo slaganje ili neslaganje, a zatim svatko od njih ima šansu obrazložiti svoje mišljenje o odabiru strane. Slijedi usporedba iznesenih argumanata i zaključna diskusija

3. ZAVRŠNA AKTIVNOST

Sudionici nastavljaju niz.

Kad bih na internetu pročitao neistine o sebi ili vidio objavljene svoje preuređene fotografije koje nisu istinite ja bih.....

Sistematiziraju se najčešće emocionalne i ponašajne reakcije sudionika na doživljeno nasilje na internetu i prezentiraju svima.

4. VREDNOVANJE

- Je li vam bilo drago/ važno što ste sudjelovali u ovoj radionici?
- Kako ste se osjećali tijekom rada u radionici?
- Možete li na temelju današnjeg rada napisati poruku javnosti, prosvjetnoj politici o važnosti prevencije nasilja?

Radionica br. 4: ULOGE U VRŠNJAČKOM NASILJU⁶

Cilj: promišljanje o različitim ulogama djece u vršnjačkom nasilju i načinima kako svojim ponašanjem utječu na druge te kako ga mogu promijeniti na konstruktivan način.

Razred: 7., 8. ili srednja škola

⁶ Preuzeto iz knjige Matijević, M., Bilić, V., Opić, S. (2016:271) Pedagogija za učitelje i nastavnike, od autorice Vesne Bilić

Voditelj: razrednik, pedagog, socijalni pedagog

1. Uvodne aktivnosti

Varijanta A: Sudionici iznose svoje asocijacije na pojmove nasilje ili nenasilje

Varijanta B: Kad bih se osjećao ugroženo, povrijeđeno, ja bih promijenio....

Varijanta C:

- Kad bi se pred mojim očima događala tučnjava ili kad bih vidio da nekoga napadaju u razredu fizički ili verbalno, ja bih....
- Kad vidim da nekoga neopravdano napadaju preko interneta (forumi društvene mreže i sl.) ili šire neistine o njemu, ja bih....

2. Središnje aktivnosti

Nakon kratkog izlaganja voditelja radionice ili razgovora o različitim oblicima (klasično i elektroničko) i različitim ulogama djece u vršnjačkom nasilju, sudionike dijelimo u pet grupa, a svaka treba na osnovi razgovora, iskustva ili pretraživanja literature napisati koje osobine imaju, koje su njihove pozitivne, a koje negativne strane, što drugi u razredu misle o različitim ulogama u vršnjačkom nasilju. Svaka grupa navodi specifične uloge djece o klasičnom i elektroničkom nasilju.

Grupa A: Žrtve nasilja

Grupa B: Počinitelji

Grupa C: Branitelji žrtava

Grupa D: Oni koji podržavaju počinitelje nasilja

Grupa E: Pasivni promatrači- oni koji samo gledaju i ništa ne poduzimaju.

3. Završna aktivnost

Ispod izloženih plakata svaki sudionik treba napisati poruku određenoj skupini u obliku pohvale onima za koje smatra da se dobro ponašaju ili preporuke onima za koje smatra kako mogu promijenit svoje ponašanje.

4. Vrednovanje

1. Je li vam bilo drago/ važno što ste sudjelovali u ovoj radionici?

2. Kako ste se osjećali tijekom rada u radionici?
3. Možete li na temelju današnjeg rada napisati poruku javnosti, prosvjetnoj politici o važnosti prevencije nasilja?

Radionica broj 5: NASILJE I AGRESIVNO PONAŠANJE⁷

Cilj: Podići osjetljivost i osvještenost učenika za problem nasilja i agresivnog ponašanja

Trajanje: 45 minuta

Materijal: radni listići- po jedan za svaku grupu

1. Aktivnost: Što je nasilno, a što agresivno ponašanje?

UVOD VODITELJA (razrednik, pedagog, psiholog):

Na današnjem satu razgovarat ćemo o temi nasilničkog i agresivnog ponašanja među učenicima. Najprije ćemo se podijeliti u grupe od 4 do 5 članova. Svaka grupa neka pronađe prostor za rad. Na početku ćemo dogovoriti pravila rada u grupi, a to su: sudjeluju svi članovi grupe, nema točnih i netočnih odgovora, glupih ili pametnih, svatko ima pravo reći ono što mu padne na pamet. Sad kad smo ponovili sva pravila u grupi odredite onog tko će zapisivati prijedloge članova grupe i onoga tko će ime grupe na kraju predstaviti to što ste zapisali.

KORACI:

- Svakoj grupi dajemo RL 1 i podsjetimo ih da se trebaju pridržavati pravila rada u grupi.
- Ograničimo vrijeme za rad u ovoj aktivnosti na 5 minuta.
- Pozovemo glasnogovornika prve grupe da pročita što su zapisali. Zadatak ostalih grupa je da slušaju, uspoređuju s onim što su sami zapisali. Kad dođu na red izvijestit će samo o onome što je kod njih drugačije ili novo (tako će pažljivije slušati druge u grupi).
- Na kraju kratko sažmemo učeničke iskaze.

RL1 Zadatak: Zapišite što više riječi koje vam padaju na pamet kad kažemo NASILNO I AGRESIVNO PONAŠANJE.

⁷ Preuzeto iz priručnika UNICEF-ovog Programa prevencije vršnjačkog nasilja, autorice Jasenke Pregrad

2. AKTIVNOST: Razlika između nasilnog /agresivnog ponašanja, zlostavljanja ili šale.

UVOD VODITELJA: Promišljat ćemo po čemu možemo prepoznati je li neko ponašanje šala ili je posrijedi nasilje. O nasilju govorimo kada netko namjerno želi povrijediti drugu osobu, a kada to ponavlja neko dulje vrijeme 2 do 3 puta mjesečno i češće i kad se ta druga osoba ne može sama obraniti ni zaštititi, onda je riječ o zlostavljanju. Šala je kad se svi smijemo i nikoga ništa ne boli (osim usta od smijanja).

KORACI:

- Svakoj grupi dajemo RL2.
- Ograničavam vrijeme za rad.
- Pozovemo glasnogovornika DRUG grupe da pročita što su zapisali. Zapisujemo na ploču. Ostale grupe slušaju i uspoređuju s onim što su sami zapisali. Kada dođu na red, izvijestit će samo o onome što je kod njih bilo drugačije. Jedna grupa neka da primjer za šaljivu situaciju, a druga za situaciju u kojoj je netko bio povrijeđen.
- Puštamo učenike da daju svoje komentare i pitamo ih po čemu su odlučili da je neko ponašanje nasilno, a po čemu da je šala. Vodimo ih tako da prepoznaju je li bilo neke vrste povrede, je li bilo namjere da se povrijedi drugoga i je li se druga osoba mogla sama obraniti.
- Krtako sažimamo učeničke iskaze, a zatim još jednom naglasimo razliku između šale i nasilničkog ponašanja.

RL2

Kad se netko nasilno/agresivno ponaša prema tebi ili ti prema njemu- to boli! Nasilnim/agresivnim ponašanjem povrjeđujemo tijelo, osjećaje ili osobu.

ZADATAK:

- ✓ Pronađite na prvom listiću sva nasilna ponašanja.
- ✓ Promislite: kad bi se netko tako ponašao prema tebi, bi li te: *Povrijedile te riječi? Povrijedilo tvoje tijelo? Izazivalo strah, sram, usamljenost ili neki drugi neugodan osjećaj?*
- ✓ Sada razvrstajte primjere nasilnog ponašanja u sljedeće tri skupine:

1. **Riječima** povrjeđuje drugoga:
 2. Povrjeđuje **tijelo**:
 3. Izaziva strah, sram ili neki drugi **neugodan osjećaj**:
- ✓ Šala je kad se **svi smijemo i nikog ne boli** (osim usta od smijanja). Prisjetite se jedne šaljive situacije u kojoj nitko nije bio povrijeđen i jedne situacije u kojoj je netko bio povrijeđen.

UPAMTITE: Nemamo pravo namjerno povrijediti druge!

Imamo pravo osjećati se sigurno, slobodno, jako i prihvaćeno!

3. AKTIVNOST: Ponašanja koja ne želimo

UVOD VODITELJA: Među ponašanjima koja bi naš razredni odjel učinila groznim mjestom nalaze se mnoga ponašanja koja smo nazvali nasilnim/agresivnim ponašanjem. Složili smo se da takva ponašanja ne bismo željeli imati u svom odjelu. Složili smo se i oko toga da je za sve nas važno da našem razredu nikako ne bude...jer nam oduzima...ili svima nanosi bol. Kratko sažimamo ono što su učenici zaključili u prethodnoj aktivnosti.

KORACI:

- Podijelimo svakoj grupi RL3.
- Pročitamo zadatak naglas i odredimo vrijeme za rad.
- Pozovemo glasnogovornika treće grupe da pročita što su zapisali. Zapisujemo na ploču. Ostali učenici slušaju i uspoređuju s onim što su sami zapisali. Kad dođu na red izvijestit će samo o onome što je kod njih drugačije.
- Prokomentiramo s učenicima kako bi se osjećali u odjelu u kojem bi se učenici ponašali na takav način jedni prema drugima i bi li voljeli da je njihov odjel takav.
- Sažimamo njihove zaključke.
- Vodimo djecu k tome da se svi slože sa 3 do 5 ponašanja (za više razrede do otprilike 8) koja nikako ne bi htjela u svom odjelu. Zapišemo ih tako da se na jednom od sljedećih sati može napraviti plakat s ponašanjima koja ne želimo.

RL3

Zadatak:

- Olujom ideja nabrojite i zapišite što više ponašanja jednih prema drugima zbog kojih bi vaš odjel i škola postali **grozno** mjesto.
- Kako bi se osjećali u takvom odjelu?
- Biste li voljeli biti u tom odjelu ili školi?
-

4. AKTIVNOST: Vrijednosti

- Prelazimo na RL4. Posebno obraćamo pozornost na razloge zbog kojih je važno da se prema drugima ne ponašamo na takav način (što povrjeđujemo ponašanjem ili koje pravo oduzimamo)
- Vodimo djecu k tome da se svi slože sa 3 do 5 ponašanja (za više razrede otprilike 8) koja bi htjela u svom odjelu. Zapišemo ih tako da se na jednom od sljedećih sati može napraviti plakat s vrijednostima do kojih nam je stalo.

RL4

Zadatak:

- Pročitajte sljedeće rečenice, promislite o svojim primjerima koji školu i odjel čine ponekad groznim mjestom za svaku od niže navedenih rečenica.
 - Promislite i zapišite zašto je stvarno važno da se prema drugima ne ponašamo na takav način (npr. jer nam oduzima sigurnost, slobodu, jakost, pravo na zabavu, osjećaj da smo vrijedni, prihvaćeni, izaziva bol u tijelu, osjećajima i sl.)
1. *Da netko često ismijava tvoj izgled, naziva te nadimkom koji ti se ne sviđa ili te boli jer je uvredljiv.*
RAZLOG:
 2. *Da netko često ismijava odjeću koju nosiš.*
RAZLOG:

3. *Da ti grupa djece ne dopušta da sjedneš pokraj njih, iako drugdje nema mjesta.*

RAZLOG:

4. *Da te često ne žele u igri ili te nitko ne zove na rođendane.*

RAZLOG:

5. *Da pogrđnim imenima komentiraju tvoje porijeklo, obitelj, vjeru i nacionalnost.*

RAZLOG:

6. *Da traže od tebe novac ili uzimaju tvoje stvari.*

RAZLOG:

7. *Da te netko tuče ili ti prijete batinama.*

RAZLOG:

8. *Da ti netko dobacuje proste riječi.*

RAZLOG

Radionica br.6: ŠTO JE NASILJE?⁸

Cilj: Istaknuti različite tipove nasilja koji se mogu pojaviti u intimnim odnosima, obiteljima i zajednicama.

Potrebni pribor: Radni papir i markeri, obredna palica za govor, kopije prikaza slučaja iz dodatne građe A i dodatna građa B.

Preporučeno vrijeme: 1 sat i 30 minuta planiranje: Prije početka radionice o nasilju, važno je istražiti lokalno značajne informacije vezane uz nasilje, uključujući postojeće zakone i socijalnu pomoć za one koji koriste i/ili su žrtve nasilja. Također je važno pripremiti se, kako biste mogli uputiti sudionike na odgovarajuće službe, ako netko od njih otkrije da je žrtva nasilja ili zlostavljanja (također pogledajte planiranje sljedeće radionice – „Razumijevanje kruga nasilja“). Prikazi slučaja u dodatnoj građi A oslikavaju različite primjere nasilja, uključujući korištenje fizičkog, seksualnog i emocionalnog nasilja muškaraca nad ženama u intimnim odnosima, korištenje fizičkog nasilja muškaraca nad ženama van konteksta intimnog odnosa, fizičko nasilje između muškaraca, te institucionalno ili nasilje društva nad pojedincima ili grupama ljudi. Ukoliko je potrebno, možete napraviti preinake prikaza slučaja

⁸ Preuzeto iz priručnika UNICEF-ovog Programa prevencije vršnjačkog nasilja, autorice Jasenke Pregrad

ili osmisлити nove, u kojima biste obradili druge tipove nasilja, koji se također javljaju u intimnim odnosima, obiteljima i/ili zajednicama. Preporuča se korištenje obredne palice za govor za radionice. Ipak, facilitator bi trebao odlučiti je li to potrebno ili pogodno. Radni papir sa značenjima nasilja o kojima se raspravlja u dolje navedenom prvom dijelu, također će biti koristan za sljedeću radionicu „Razumijevanje kruga nasilja”.

1. DIO- Definiranje nasilja (30 minuta)

1. Zamolite grupu da sjedne u krug i u tišini razmisli što je za njih nasilje.
2. Koristeći palicu za govor, pozovite svakog sudionika da s grupom podijeli mišljenje što je za njih nasilje. Napišite odgovore na radni papir. Mogući dodatni korak: pozovite sudionike da napišu ili nacrtaju što je za njih nasilje.
3. Razgovarajte sa sudionicima o zajedničkim elementima njihovih odgovora, kao i jedinstvenim stavovima. Pregledajte navedene definicije nasilja te recite sudionicima kako često nema jasne ili jednostavne definicije nasilja. U drugom dijelu vježbe pročitat ćete prikaze slučaja kako biste im pomogli razmisлити o različitim značenjima i vrstama nasilja.
 - Fizičko nasilje: upotreba fizičke sile poput udaranja, šamaranja ili guranja.
 - Emocionalno/psihološko nasilje: najčešće najteže prepoznati kao oblik nasilja. Uključuje ponižavanje, prijetnje, uvrede, pritiske, izraze ljubomore ili posesivnosti poput kontroliranja odluka i aktivnosti.
 - Seksualno nasilje: pritisak ili prisiljavanje osobe na vršenje seksualnih radnji (od ljubljenja do seksa) protiv njihove volje ili izgovaranje seksualnih komentara, koji u osobe izazivaju osjećaje poniženja ili neugode. Nije bitno, je li postojalo prethodno ponašanje koje bi davalo utisak pristanka na seks.

Nasilje se često kategorizira i prema odnosu između žrtve i počinitelja :

- Nasilje protiv sebe, odnosi se na nasilje u kojem su počinitelj i žrtva ista osoba, te se dijeli na samoozljeđivanje i samoubojstvo.
- Interpersonalno nasilje, odnosi se na nasilje između pojedinaca.
- Kolektivno nasilje, odnosi se na nasilje kojeg veća grupa pojedinaca čini, a dijeli se na socijalno, političko i ekonomsko nasilje.

2. DIO: Rasprava o različitim vrstama nasilja (1 sat)

1. Pročitajte svaki prikaz slučaja o nasilju, te koristite palicu za govor za raspravu o pitanjima po svakom prikazu slučaja. 2. Nakon što ste pročitali sve slučajeve, raspravite o sljedećim pitanjima.

Pitanja za raspravu:

1. Koje se vrste nasilja najčešće pojavljuju u intimnim odnosima između muškaraca i žena? Što uzrokuje ovo nasilje? (Primjeri mogu uključivati fizičko, emocionalno i/ili seksualno nasilje koje muškarci koriste nad djevojkama ili suprugama, kao i nasilje koje žene koriste nad svojim momcima ili muževima).
2. Koje se vrste nasilja najčešće pojavljuju u obiteljima? Što uzrokuje ovo nasilje? (Primjeri mogu uključivati roditeljsku upotrebu fizičkog, emocionalnog ili seksualnog nasilja nad djecom ili druge tipove nasilja među članovima obitelji).
3. Koje se vrste nasilja najčešće pojavljuju van intimnih odnosa i obitelj? Što uzrokuje ovo nasilje? (Primjeri mogu uključivati fizičko nasilje među muškarcima, nasilje u bandama ili ratovima, silovanje koje čini nepoznata osoba, te emocionalno nasilje ili stigmom spram pojedinaca ili grupa u zajednici).
4. Postoje li drugi tipovi nasilja vezanih uz spol osobe? Koja je najuobičajenija vrsta nasilja nad ženama? (pogledajte dio dodatne građe B – „Što je rodno uvjetovano nasilje?“) a koja nad muškarcima?
5. Jesu li samo muškarci nasilni ili su i žene nasilne? Koja je najuobičajenija vrsta nasilja koju muškarci koriste nad drugima? Koja je najuobičajenija vrsta nasilja koju žene koriste nad drugima?
6. „Zaslužuje“ li ikad osoba – muškarac ili žena – biti udarena ili žrtva neke vrste nasilja?
7. Koje su posljedice nasilja po pojedince? Po odnose? Po zajednice?
8. Što možete vi i drugi mladići učiniti za zaustavljanje nasilja u vašoj zajednici?

Zaključak:

Na osnovnoj razini, nasilje se može definirati kao upotreba sile (ili prijetnja silom) pojedinca nad drugom osobom. Nasilje se često koristi kao način kontrole druge osobe, odnosno posjedovanja moći nad njom. Nasilje se događa svugdje u svijetu i često potječe

od načina na koji su pojedinci, posebno muškarci, odgajani nositi se s ljutnjom i sukobom. Obično se pretpostavlja kako je nasilje „prirodan“ ili „normalan“ dio muškarca. Međutim, nasilje je naučeno ponašanje, te se stoga može odučiti ili spriječiti. Kao što je bilo ranije raspravljeno, muškarci su često socijalizirani da obuzdavaju svoje osjećaje, stoga je ljutnja nekad jedan od rijetkih društveno prihvatljivih načina iskazivanja osjećaja u muškaraca. Štoviše, muškarci su nekad odgajani s „pravom“ očekivati neke stvari od žena (npr. kućni poslovi ili seks) i pravom koristiti fizičko ili verbalno zlostavljanje, ako žene ne pruže navedeno. Važno je razmisliti kako su krute rodneuloge vezane uz način kako bi muškarci trebali izraziti svoje osjećaje ili se odnositi prema ženama, štetne za muškarce kao pojedince i njihove odnose. U vašim svakodnevnim životima od fundamentalnog je značaja da vi, mladići, razmislite kako se možete javno izjasniti protiv upotrebe nasilja drugih muškaraca.

Dodatna građa A

Prikaz slučaja: Valentino i Anita su mladi par koji je upravo dobio drugo dijete. Prije nego što su se odlučili imati djecu, dogovorili su se da će Anita ostati kod kuće i brinuti o djeci, dok će Valentino raditi i zarađivati novac. Međutim, u posljednje vrijeme Valentino je počeo Aniti davati sve manje novca. U početku, morala je otkazati učenje njemačkog jezika, potom nije imala dovoljno novca za kupovinu odjeće, niti za odlazak na kavu s prijateljicama. Kad bi spomenula novac Valentinu, on bi samo rekao: „Nemamo dovoljno novca. Ti ionako previše tražiš, a ne zarađuješ ništa.“ Kad Anita spomene njegove izlaske skoro svake večeri s prijateljima, odnosno kako bi, za promjenu, jednu večer ona mogla izaći s prijateljicama, on odgovara: „Da, mnogo izlazim, ali se moram odmoriti od posla. Ti provodiš cijeli dan kod kuće, ne radeći ništa.”

Je li ovo vrsta nasilja? Zašto da ili zašto ne? Što bi Anita trebala učiniti? Je li mogao Valentino reagirati drugačije? Što biste vi učinili u ovoj situaciji?

Prikaz slučaja: Grupa prijatelja se druži u parku. Jasna je tiha i introvertirana djevojka, a Ivica je zbog toga zadirkuje. Jasna ne reagira na njegova zadirkivanja, ali Goran, kojem se ona sviđa, odlučuje ju braniti. Govori Ivici da prekine, te ulaze u raspravu. Goran udara Ivicu, nakon čega izbija tučnjava. Što mislite o načinu na koji se Ivica ponaša prema Jasni? Je li to neka vrsta nasilja? Zašto da ili zašto ne? Što mislite o načinu na koji je Goran reagirao? Je li to neka vrsta nasilja? Zašto da ili zašto ne? Što biste vi učinili u situaciji poput ove?

Prikaz slučaja: Krešo je mladi muškarac homoseksualne orijentacije, koji je nedavno javno otkrio svojoj obitelji i prijateljima svoju orijentaciju. Isprva, obitelji je bilo teško to prihvatiti, no na naposljetku su promijenili svoj stav. U školi, međutim, su ga neki klinci počeli nazivati “pederom” i drugim pogrdnim imenima. Također ga dosta maltretiraju, a ponekad čak i pretuku.

Je li ovo jedna vrsta nasilja? Zašto da ili zašto ne? Što Krešo može učiniti? Što njegovi prijatelji mogu učiniti? Što biste vi učinili u situaciji poput ove?

Dodatna građa B

ŠTO JE RODNO UVJETOVANO NASILJE?

U mnogim državama, većina zakona i politika koristi „nasilje u obitelji” ili „nasilje u kući” kako bi ukazala na čin nasilja intimnog partnera nad ženama i djecom, obično muškarca. Međutim, sve se češće koriste nazivi „rodno uvjetovano nasilje“ ili „nasilje nad ženama” kako bi se obuhvatio širok spektar činova nasilja koje intimni partneri, članovi obitelji i drugi pojedinci van obitelji vrše nad ženama. Ovi termini fokusiraju se na činjenicu da su rodna dinamika i rodne norme usko vezane uz upotrebu nasilja nad ženama (Velseboer, 2003.). U suštini, koncept rodno uvjetovanog nasilja pokušava napraviti razliku između nasilja koje je temeljeno na očekivanjima unutar rodnih uloga i/ili spolnog i rodnog identitete druge osobe, od drugih tipova nasilja. Dok se rodno uvjetovano nasilje može primijeniti na žene i muškarce, djevojke i mladiće, naponi za sprječavanje rodno uvjetovanog nasilja u najvećoj mjeri fokusiraju se na zaustavljanje nasilja nad ženama i djevojkama, jer su one te koje su u najvećoj mjeri pogođene ovim nasiljem. Niže je navedena definicija rodno uvjetovanog nasilja i nasilja nad ženama na osnovi Deklaracije o eliminaciji nasilja nad ženama iz 1994. godine, koju je usvojila Generalna skupština Ujedinjenih naroda: ...bilo koji čin koji dovodi do, ili za koji je vjerojatna fizička, seksualna ili psihološka šteta ili patnja žena zato što su žene ili muškaraca zato što su muškarci, uključujući prijetnje takvim činovima, prinudu ili proizvoljno lišavanje slobode, bez obzira pojavljuje li se u domeni javnog ili privatnog života. ...treba biti shvaćeno tako da obuhvati, ali ne se i ograniči na sljedeće:

a. fizičko, seksualno i psihološko nasilje koje se javlja u obitelji, uključujući zlostavljanje, seksualno iskorištavanje, seksualno zlostavljanje djece u kućanstvu, nasilje zasnovano na mirazu, bračno silovanje, sakaćenje ženskih spolnih organa i druge tradicionalne prakse štetne po žene, nesupružničko nasilje i nasilje vezano uz iskorištavanje.

b. fizičko, seksualno i psihološko nasilje koje se javlja u okviru cjelokupne zajednice, uključujući silovanje, seksualno zlostavljanje, seksualno uznemiravanje i zastrašivanje na poslu, u obrazovnim institucijama i na drugim mjestima, trgovinu ženama i prisilnu prostituciju.

c. fizičko, seksualno i psihološko nasilje počinjeno ili zanemareno od strane države ili institucija, kad god se pojavi.

11. ULOGA PEDAGOGA U PREVENCIJI I SPREČAVANJU VRŠNJAČKOG NASILJA

Javornik Krečić, Kovše i Ploj Vrtič (2013) naglašavaju da se škole u zadnje vrijeme bore s porastom vršnjačkog nasilja i nastoje ga reducirati te pedagozi u tome igraju veliku ulogu budući da su oni nerijetko prve osobe kojima se žrtve nasilja obrate za pomoć.

Dužnost školskog pedagoga nije samo sprečavanje nasilja, već i nužnost da pomogne žrtvama nasilja nadvladati njihove osjećaje nemoći i očaja. Cjelokupno školsko okruženje odgovorno je za stvaranje okruženja u kojem pedagozi imaju vodeću ulogu u prihvaćanju i brizi oko tog procesa (Cunningham i Sandhu, 2000; Hernández i Seem, 2004 prema Javornik Krečić, Kovše i Ploj Vrtič, 2013). Znanje u savjetodavnom radu, školskom menadžmentu, konzultacijama i sinkronizacijom svih tih djelatnosti daje pedagozima ulogu djelotvornih provoditelja promjena u školi. Istraživanja su pokazala da podržavajući pedagoški programi imaju utjecaja na školsku klimu. (Gysbers, Hughey, Starr & Lapan, 1992; as cited in Hernández & Seem, 2004 prema Javornik Krečić, Kovše i Ploj Vrtič, 2013).

Prema Bizjak, Igreg, Galić i Fejdetić (2014), neposredan odgojno-obrazovni rad odnosi na praćenje i rad s učenicima s poteškoćama u učenju i ponašanju; pružanje savjetodavne pomoći onoj djeci/učenicima kojima je potrebna pomoć u različitim odgojno-obrazovnim situacijama koje se najčešće odnose na izbjegavanje dolaska na nastavu, bježanje iz škole, dugotrajne izostanke s nastave, neprimjerena i nasilna ponašanja, pomoć u učenju i sl.

Opis rada pedagoga obuhvaća vrlo široko područje djelovanja, a savjetodavni rad spada u neposredan odgojno-obrazovni rad. Savjetodavni rad pedagoga uključuje grupni i individualni savjetodavni rad s učenicima, nastavnicima, roditeljima i drugim subjektima neposredno ili posredno vezanima za odgojno- obrazovnu ustanovu i njezin program rada (Ledić, Staničić, Turk, 2013:22), a savjetodavni rad svakako je jedan od oblika pomoći u slučajevima vršnjačkog nasilja.

Kada je u pitanju savjetodavni rad s učenicima, pedagog se treba pripremiti na što uspješnije i stručnije vođenje razgovora koji u školskoj situaciji poprima pedagoško obilježje (Jurić, 2004:141). No i takva primjena razgovora zahtjeva da pedagog dobro zna kako se on vodi i djeluje na učenika (Jurić, 2004:142). Pedagoški razgovor obilježen je određenim pedagoškim djelovanjem. U razgovoru razlikujemo nekoliko međusobno povezanih faza: priprema razgovora (pedagog); tijek razgovora: uspostavljanje odnosa, razvoj, zaključivanje (učenik i pedagog); analiza, vrednovanje (pedagog) (Jurić, 2004:92). Kod pripreme razgovora, pedagoško djelovanje ne smije biti improvizirano već unaprijed osmišljeno, a prije nego dođe do razgovora između učenika i pedagoga, pedagog treba imati prikupljene neke elementarne podatke koje mu pomažu u vođenju razgovora i koje mu omogućuju formiranje nizova pitanja (Jurić, 2004).

Pedagog treba posebno voditi računa o pravilnom korištenju informacija budući da su mu često potrebne informacije koje su povjerljive te stoga s njima valja postupati vrlo oprezno. Čuvanje povjerljivih podataka povezano je s pedagoškom etikom jer tako zaštićujemo učenike od nepovoljnog utjecaja njihovog javnog iznošenja (Jurić, 2004:152).

Uz razgovor savjetovanja sve se više povezuje pojam nedirektivnost u razgovoru (non-direktiv). Taj pojam potječe od Rogersa. Prema njemu, razgovor se vodi tako da postavljena pitanja vode više shvaćanju sebe (u našem slučaju učenika). Voditelj ima ulogu zrcala u kojem se reflektiraju (od kojeg se odbijaju) govor, ideje, misli, stavovi učenika i na taj se način učenik bolje „vidi“. Razvojem razgovora razvija se i njegovo shvaćanje o sebi što olakšava zaključivanje. Pedagog u takvom vođenju izbjegava čak i davanje savjeta (Jurić 2004:152).

Umijeće vođenja razgovora savjetovanja ponajviše će pridonijeti osobno iskustvo stečeno samim razgovorima u kojima će pedagog osvjedočiti o njihovoj potrebi, razlozima, načinu vođenja i rezultatu. Preporučuje se i uključivanje pedagoga u razne oblike usavršavanja i programe koji se odnose na vještine (Geštalt, Realitetna, Transakcijska i dr.) (Jurić, 2008:153). Savjetodavni rad s roditeljima ubraja se u tradicionalne oblike suradnje pedagoga i roditelja. On se može razvijati individualnim razgovorima, roditeljskim sastancima, pedagoškim radionicama, u obliku savjetodavnog razgovora, u informiranju, davanju prijedloga, razmjeni iskustava. Svrha savjetovanja jest pomoći obiteljima u prevladavanju poteškoća, razumijevanju suodnosa u obiteljima, razvijanju skladnih veza na svim razinama od škole do obitelji (Lukaš, Gazibara, 2010:217).

Kako navode Zloković i Vrcelj (2010:198), mnogi problemi u djece i mladih ljudi čestousljed ignoriranja ili neprimjerene pomoći i zaštite u obitelji, školi ili široj okolini, mogu izazvati različite oblike rizičnih ponašanja. Djeca i mladi podložni su različitim odgojnim utjecajima roditelja, vršnjaka, prijatelja, medija i drugih socijalnih sredina, a kako bi se preveniralo nasilje među vršnjacima u odgojno- obrazovnim ustanovama, nužno je raditi na podizanju svijesti roditelja, odgajatelja, nastavnika i djece o raširenosti problema i potrebi sprečavanja vršnjačkog nasilja, što je zadaća primarne prevencije. Glavnu ulogu u sastavljanju programa, kreiranju radionica, obavljanju razgovora sa svim dionicima, trebao bi imati upravo pedagog. Vrlo važnu stavku ima motivacija roditelja za suradnju i uključenost u preventivni rad, što zahtjeva provođenje formalnih oblika (sastanaka, radionicam igraonica) ili manje formalnih oblika rada (individualni razgovori i zajedničke akcije) koje bi trebalo biti organizirano od strane razrednika, a u suradnji s pedagogom ili nekim drugim stručnim suradnikom. U slučajevima kada je do vršnjačkog nasilja već došlo, nužno je prikloniti se sekundarnoj prevenciji koja je usmjerena na djecu koja pokazuju nasilno ili agresivno ponašanje kao i djecu žrtve kojoj je potrebna podrška u trenucima doživljenog nasilja. U tome ključnu ulogu imaju upravo pedagozi koji trebaju usmjeriti stručnu pozornost i prema počiniteljima nasilja i prema žrtvama nasilja. S roditeljima djece koja su nasilje počinila, najčeće rade pedagozi ili drugi stručni suradnici, a rad s roditeljima djece- počinitelja nasilja, može biti izrazito zahtjevan i složen. I u tercijarnoj prevenciji nasilja u odgojno- obrazovnim ustanovama koja zahtjeva rad s učenicima koji iskazuju najintenzivnije probleme u ponašanju, pedagozi i ostali stručni suradnici glavni su i odgovorni u pružanju individualne pomoći i podrške kako bi neprihvatljive oblike ponašanja pretvorili u prihvatljive (Bilić, Buljan Flander, Hrpka, 2012).

12. ULOGA I KOMPETENCIJE UČITELJA U PREPOZNAVANJU I SPREČAVANJU VRŠNJAČKOG NASILJA

Svakodnevna interakcija s učenicima, učitelje stavlja u specifičnu situaciju u kojoj ranije nego ostali dionici odgojno - obrazovnog rada mogu uočiti nasilje u školi te ga prevenirati i/ili zaustaviti kad ga primijete (Crothers, Kolbert i Barker, 2006 prema Dolački, Ljubin Golub, 2014). Često je izgledno da učitelji ne reagiraju na agresivno i nasilno ponašanje među učenicima koliko bi trebali, a neadekvante reakcije učitelja na nasilno ponašanje mogu obeshrabriti učenike da potraže pomoć od učitelja što potvrđuje činjenicu da je nereagiranje učitelja na nasilje povezano s višom razinom viktimizacije učenika (Marachi, Astor i Benbenishty, 2007 prema Dolački, Ljubin Golub, 2014). Reakcija učitelja na zlostavljanje

ovisi o nizu faktoru kao što su karakteristike samog događaja, individualne karakteristike učitelja kao što su rod, stavovi i uvjerenja, vlastita vršnjačka viktimizacija i empatija sa žrtvom te karakteristike žrtve. Često je percepcija učenika i učitelja o reakcijama učitelja na pojavu nasilja različita (Dolački, Ljubin Golub, 2014).

Analiza studijskih programa učiteljskih studija u Republici Hrvatskoj pokazala je da se vrlo malo pozornosti pridaje obučavanju učitelja za prepoznavanje i djelovanje te prevenciju nasilnog ponašanja među djecom i mladima. Kolegiji koji se studentima nude na fakultetima većinom su izborne prirode, a u daljnjem su tekstu prikazani kolegiji koji se direktno ili indirektno tiču nasilja među vršnjacima

Tako na Učiteljskom fakultetu u Rijeci, na 3. godini studija, studenti mogu izabrati kolegij pod nazivom *Prevenција vršnjačkog nasilja* te kolegij *Učenici s problemima u ponašanju* koji mogu izabrati na 4. godini studija, s time da se u elaboratu ne mogu iščitati ciljevi i zadaće kolegija te kompetencije koje će student steći nakon odslušanog kolegija.⁹

Učiteljski fakultet u Zagrebu kao i njegovi odjeli u Čakovcu i Petrinji, studentima nudi izborni kolegij pod nazivom *Nasilje u školskom kontekstu* koji ima sljedeći sadržaj: međuvršnjačko nasilje oblici, obilježja i rizični čimbenici; klasično nasilje među vršnjacima - fizičko i verbalno; relacijsko; elektroničko vršnjačko nasilje; različite uloge djece u vršnjačkom nasilju (počinitelji, žrtve, aktivni i pasivni pomoćnici počinitelja, branitelji žrtava i promatrači); posljedice vršnjačkog nasilja; utjecaj vršnjačkog nasilja na školske ishode (uspjeh, izostanke, ponašanje); opći pristup učitelja/nastavnika djeci koja su uključena u vršnjačko nasilje (indikator, razgovor, postupanje, pomoć); nasilje nad učiteljima i nastavnicima u školi (nasilje učenika, roditelja, kolega i ravnatelja); nekorektno ponašanje učitelja prema učenicima; nekorektni odnosi među učiteljima (horizontalni i vertikalni mobing); posebni oblici zlostavljanja; prevencija zlostavljanja; intervencije u slučajevima vršnjačkog nasilja; razvoj kolegijalnih i suradničkih odnosa među nastavnicima; suradnja učitelja/nastavnika s drugim stručnjacima (multidisciplinarni pristup); zaštita djece i učitelja - aktualne zakonske odredbe; projekt: Integrirani pristup prevenciji nasilja u školi. Kolegij bi trebao dovesti do sljedećih ishoda učenja: sposobnosti ranog uočavanja problema nasilja u školskom kontekstu, osobito vršnjačkog nasilja; osposobljenosti za identifikaciju posebnih oblika zanemarivanja i zlostavljanja; pripremljenosti za pomaganje zlostavljanoj djeci u postizanju boljeg školskog uspjeha; razvoja kompetencija postupanja sa zanemarenom i

⁹ Preuzeto s <https://www.isvu.hr/javno/hr/vu299/nasprog/2018/nasprog.shtml>

zlostavljanom djecom u školi; pripremljenosti za suradnju s drugim stručnjacima i obiteljima te službeno postupanje (prijava) u slučajevima zlostavljanja.¹⁰ Jedan od obveznih kolegija 3. godini studija jest kolegij *Rane socijalnopedagoške intervencije*, a nakon odslušanog predmeta studenti će moći: definirati predmet i područje interesa socijalne pedagogije - opisati etiološke osnove, fenomenološke oblike i intervencijske aspekte problema u ponašanju (osobito onih koji se manifestiraju u školskom okruženju) - prepoznati faze, elemente i vrste ranih socijalnopedagoških intervencija - navesti standarde i elemente uspješnih socijalnopedagoških intervencija - osmisliti i razraditi program rane socijalnopedagoške intervencije¹¹. Za izborni predmet *Prevenција zlostavljanja i rizičnog ponašanja studenti* bi trebali steći sljedeće ishode: sposobnost razumijevanja simptoma i posljedica tjelesnog, seksualnog, emocionalnog zlostavljanja; upoznatost s osnovnom zakonskom regulativom i senzibilnost za djelovanje u skladu s pravnim normama zaštite djece; sposobnost prepoznavanja znakova vršnjačkog zlostavljanja; razumijevanje uloge stresa i traume u razvoju rizičnih ponašanja; razumijevanje i podržavanje aktivne uloge škole i nastavnika u prevenciji rizičnih ponašanja; upoznatost s načinom provođenja radionica s učenicima.¹² Nakon odslušanog kolegija problemi u ponašanju djece studenti će moći: prepoznati i razlikovati oblike probleme u ponašanju; uočiti čimbenike koji potiču nastanak problema u ponašanju; preventivno djelovati na razini škole; objasniti na određenom slučaju pedagošku anamnezu; surađivati s roditeljima, institucijama, drugim stručnjacima u preventivnim aktivnostima.¹³

Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti u Osijeku - smjer učiteljski studij, studentima modula razvojnog smjera nudi sljedeće izborne kolegije: *Zlostavljana i zanemarena djeca, Nenasilna komunikacija, Psihološke osnove poremećaja u ponašanju (djeca i mladi)*, s time da na Učiteljskim studijima u Slavonskom Brodu koji djeluju pod ingerencijom Fakulteta za odgojne i obrazovne znanosti u Osijeku nema kolegija *Psihološke osnove poremećaja u ponašanju (djeca i mladi)*.

Kolegij pod nazivom *Zlostavljana i zanemarena djeca* kod studenata će dovesti do ishoda da nakon odslušanog kolegija budu u mogućnosti: prepoznati znakove različitih oblika zlostavljanja i zanemarivanja djece (fizičko, emocionalno i seksualno zlostavljanje; fizičko,

¹⁰ Preuzeto s <https://www.ufzg.unizg.hr/wp-content/uploads/2013/12/Izborni-kolegij1.pdf>

¹¹ Preuzeto s <https://www.ufzg.unizg.hr/wp-content/uploads/2013/12/U%c4%8diteljski-studij-s-modulima-Program-903.pdf>

¹² Preuzeto s <https://www.ufzg.unizg.hr/wp-content/uploads/2013/12/Izborni-kolegij1.pdf>

¹³ Preuzeto s <https://www.ufzg.unizg.hr/wp-content/uploads/2013/12/Izborni-kolegij1.pdf>

medicinsko, emocionalno i obrazovno zanemarivanje); objasniti uzroke i posljedice zlostavljana i zanemarivanja djece; prepoznati znakove nasilja među djecom (u školi i putem modernih tehnologija); objasniti rizične i zaštitne čimbenike kod pojave nasilnog ponašanja među djecom; pravilno reagirati ukoliko u razredu imaju zlostavljeno ili zanemareno dijete; pravilno provoditi različite programe intervencija usmjerene smanjenju nasilja među vršnjacima.¹⁴

Sadržaj kolegija *Nenasilna komunikacija* jest usvojiti vještine nenasilne komunikacije: aktivno slušanje, postavljanje otvorenih pitanja, JA govor, sažimanje, parafraziranje, preoblikovanje, primanje i davanje povratnih informacija; ssvijestiti prisutnost i značenje sukoba u svakodnevnom životu; prepoznavanje društvenih sukoba: načini njihovog manifestiranja te uzroka i načina rješavanja; Sukob kao prilika za poboljšavanje odnosa u zajednici – obitelj, škola, društvo; razviti kritičan odnos prema nasilju i iznalaženja alternative nasilju; prepoznati razne oblike nasilja – osvijestiti domete nasilja; razumijevanje sličnosti i različitosti među ljudima – prihvaćanje bogatstva različitosti; rad na predrasudama.¹⁵

Očekivani ishodi kolegija *Psihološke osnove poremećaja u ponašanju* (djece i mladih) jesu: razvijanje općih i specifičnih kompetencija – znanja/vještina: prepoznavanje znakova i simptoma poremećaja u ponašanju; razumijevanje problematike rada s djecom s poremećajima u ponašanju; razumijevanje činitelja i procesa koji uzrokuju poremećaje u ponašanju te razumijevanje metoda i tehnika rada s djecom u odgojno obrazovnim ustanovama; primijena naučenog znanja u konkretnom radu s djecom i roditeljima; razlikovanje normalnog od psihopatološkog razvoja; upoznavanje s najčešćim poremećajima u djetinjstvu i adolescenciji: deficit pažnje/hiperaktivni poremećaj, poremećaji ophođenja, anksiozni poremećaji, depresivnost, poremećaji hranjenja i autizam i uzroci navedenih poremećaja; prepoznavanje simptoma svakog navedenog poremećaja; specifična problematična ponašanja svakog poremećaja u školskom okruženju; uloga stresa u djetinjstvu i adolescenciji; intervencijski programi unutar školskog sustava; uloga učitelja i škole u tretmanu poremećaja u ponašanju te način izvođenja nastave.¹⁶

Učiteljski studiji u Splitu koji djeluju u sklopu Filozofskog fakulteta u Splitu, na 3. godini studija studentima nude izborni kolegij *Zlostavljanje i zanemarivanje djece*. Ciljevi predmeta

¹⁴ Preuzeto s <https://www.foozos.hr/studiji/studijski-programi>

¹⁵ Preuzeto s <https://www.foozos.hr/studiji/studijski-programi>

¹⁶ Preuzeto s <https://www.foozos.hr/studiji/studijski-programi>

su upoznavanje studenata s osnovnim teorijskim okvirima zlostavljanja i zanemarivanja djece; rizičnim i zaštitnim čimbenicima za zlostavljanje i zanemarivanje djece te razvijanje svijesti o važnosti prevencije svih vrsta zlostavljanja i zanemarivanja djece) Nakon odslušanog i položenog predmeta, student će moći: . navesti i definirati vrste i oblike zlostavljanja i zanemarivanja djece; razlikovati zlostavljanje i zanemarivanje djece; .imenovati rizične i zaštitne čimbenike za zlostavljanje i zanemarivanje djece; analizirati značajke primarne, sekundarne i tercijarne prevencije zlostavljanja i zanemarivanja djece; kritički analizirati zakonsku regulativu koja se odnosi na zlostavljanje i zanemarivanje djece u našoj i drugim zemljama; objasniti važnost primjerenog terapijskog rada sa žrtvama i počiniteljima zlostavljanja i zanemarivanja djece; izraditi vlastiti program prevencije zlostavljanja s pozicije učitelja razredne nastave iako nigdje nije posebno naznačeno ulazi li u to i vršnjačko zlostavljanje. ¹⁷Studentima se na izbor nude i kolegiji koje mogu izabrati i s ostalih studija. Između ostalog studenti mogu odabrati kolegij s Odsjeka za pedagogiju pod nazivom *Prevenција poremećaja u ponašanju*, a nakon odslušanog kolegija studenti će moći: pravilno interpretirati temeljne pojmove o prevenciji kao znanosti; analizirati i argumentirano objasniti različite preventivna istraživanja i prakse; osmisliti kvalitetne preventivne programe – biti spremni na ranu detekciju poremećaja u ponašanju, osmisliti i izvesti plan aktivnosti komunikacije s djecom i mladima u riziku; provesti i interpretirati jednostavnije istraživačke zadatke iz područja socijalne pedagogije; kompetentno odabrati preventivne strategije, razine prevencije, modele, programe prevencije u praksi. U kolegiju se nigdje izdvojeno ne spominje vršnjačko nasilje pa je za pretpostaviti da postoji povezanost između problema u ponašanju i nasilničkog ponašanja.¹⁸

Sveučilište u Zadru - Odjel za izobrazbu učitelja i odgojitelja kao i Odjel za nastavničke studije u Gospiću, studentima nudi kolegij pod nazivom *Nasilje nad i među djecom*, a nakon položenog ispita studenti će imati sljedeće kompetencije: interpretirati i klasificirati znanstveno utvrđene oblike nasilja nad i među djecom u svijetu i u zemlji; prepoznati i objasniti rizične čimbenike na individualnoj i društvenoj razini za nastanak pojave; implementirati znanja i vještine prema UNICEF-ovom modelu „Stop nasilju među djecom“; kritički procjenjivati i određivati primjerene metode i sadržaje postupanja na razini primarne

¹⁷ Preuzeto s <http://www.ffst.unist.hr/studiji/uciteljski-studij/>

¹⁸ Preuzeto s http://www.ffst.unist.hr/wp-content/uploads/2018/07/D_Pedagogija.pdf

prevencije te planirati profesionalno utemeljene postupke u skladu sa zakonskom regulativom.¹⁹

Zanimljivo je da Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti u Puli- smjer učiteljski studij studentima ne nudi niti jedan kolegij koji se tiče problematike vršnjačkog nasilja.

Analizom programa učiteljskih studija u Republici Hrvatskoj utvrđeno je da još uvijek ne postoji dovoljan broj kolegija povezanih uz fenomen vršnjačkog nasilja te da je vršnjačko nasilje većinom integrirano u određene kolegije samo kao segment, a ne kao poseban problem. Kolegije studenti mogu odabrati kao izborne na svom ili drugim fakultetima, a malen je broj obveznih kolegija koji se bave nasiljem među vršnjacima. Razvidno je da se fenomenu vršnjačkog nasilja ne posvećuje dovoljno pažnje kako bi se upoznalo buduće učitelje s njegovim oblicima i vrstama te posljedicama te kako bi ih se osposobilo za pravovremene reakcije te prevenciju vršnjačkog nasilja na njihovom budućem radnom mjestu.

¹⁹ Preuzeto s <http://www.unizd.hr/ucitelji-odgojitelji/studijski-programi-za-ucitelje-i-odgojitelje>

13. ZAKLJUČAK

Današnje je društvo sve sklonije nasilju što se odražava i na najmlađe članove društva- djecu. Sve veća dostupnost nasilnim sadržajima putem različitih medija (televizora, kompjutera, interneta) dovela je do sve veće pojave nasilničkog ponašanja među vršnjacima. Odgojni stil pokazao se kao presudan u sprečavanju pojave nasilja među djecom. Djeca - nasilnici u većini slučajeva dolaze iz obitelji u kojima je nasilno rješavanje sukoba svakodnevna pojava. Razvidno je da ljudi prvotno reagiraju na pojavnost fizičkog oblika nasilja jer je on ujedno i najuočljivije, dok se njezini prikriveni oblici često ne prepoznaju i zanemaruju.

Prevenција omogućava pozitivan razvoj ličnosti i socijalnih vještina potrebnih za uspješno snalaženje u današnjem društvu. U preventivne programe potrebno je uključiti sve dionike djetetova života - roditelje, odgajatelje, nastavnike, stručne suradnike, ravnatelje i lokalnu zajednicu. Preventivni programi trebali bi biti potkrepljeni najnovijim istraživanjima koja dokazuju njihovu efektivnost i svrsishodnost.

Nasilje treba sasjeci u korijenu, a to je zadaća cjelokupne zajednice te zahtjeva uključenost i aktivnu provedbu različitih aktivnosti. Negiranjem i zatvaranjem očiju na pojavu nasilja općenito, kao i nasilja među vršnjacima, postajemo i sami sudionici, stajući na stranu onih koji nasilje provode. Kako bi se nasilno ponašanje smanjilo i spriječilo, potrebno je provoditi različite preventivne programe u svim odgojno-obrazovnim ustanovama, krenuvši od primarnih, budući da je dokazano da djeca koja su ispoljavala agresivno i nasilno ponašanje u predškolskoj ustanovi, najčešće ostaju agresivna i nasilna i u školi te su često su sklonija razvijanju devijantnog ponašanja kao i okretanju kriminalnim radnjama u odrasloj dobi. Prevenција omogućava pozitivan razvoj ličnosti i socijalnih vještina potrebnih za uspješno snalaženje u današnjem društvu.

Stalne edukacije učitelja, stručnih suradnika i ravnatelja, uvelike bi pridonijele senzibiliziranju školskih djelatnika, djece, ali i lokalne zajednice za fenomen nasilja. Uključivanje škola u projekte i programe za prevenciju vršnjačkog nasilja trebalo bi biti prioritet svih dionika odgoja i obrazovanja kako bi se opravdala teza kojom se većina škola vodi, a to je da postanu škole nulte tolerancije na sve oblike nasilja, uključujući i vršnjačko nasilje.

14. SAŽETAK

Ovaj diplomski rad bavi se nasiljem među vršnjacima kao posebnim oblikom nasilja. Nasilje kao fenomen postoji od kad postoje i ljudi, a u današnje je vrijeme u znatnom porastu te je zamijećena pojava nasilja u ekstremnijim oblicima. Kada se govori o nasilju, potrebno je razlučiti pojam nasilja od pojma zlostavljanja koje je zapravo ponavljajuće nasilje prema određenoj osobi od strane istih zlostavljača. Nasilje među vršnjacima poseban je oblik nasilja za kojim se zanimanje počelo javljati tek 70 - tih godina 20.stoljeća. Znanstvena istraživanja dovela su do zaključka da se nasilje pojačava putem izloženosti različitim medijima. Posebnu ulogu u današnje vrijeme ima i elektroničko nasilje (engl. *cyberbullying*). Prikazane su vrste i oblici nasilja te nasilja među vršnjacima. Rad donosi pregled teorijskih pristupa u proučavanju vršnjačkog nasilja, kao i uloge učenika u međuvršnjačkom nasilju te indikatore i čimbenike koji pridonose uzrocima međuvršnjačkog nasilja te kratkoročnih i dugoročnih posljedica na žrtve nasilja.

Ključne riječi: *nasilje, zlostavljanje, agresivnost, nasilje među vršnjacima, verbalno i fizičko nasilje, zlostavljač, žrtva, promatrač, bullying, cyberbullying, uzrok, posljedica, teorije agresivnosti/ nasilja, prevencija*

SUMMARY

This master thesis is dealing with violence among the coevals as a particular form of violence. Violence as a phenomenon exists from the beginning of the mankind, and nowadays it is growing and it is becoming much more extreme. When we talk about violence, it is necessary to determine the term violence from the term abuse, which is actually a repeated violence to a specific person by the same abusers. Violence among the coevals is a particular term of violence and it became a subject for surveys in 1970. Scientific researches have come to conclusion that the violence has increased by the influence of a medias. Nowadays, a special part of violence makes also the electronic violence, so-called cyberbullying. It was presented the type and terms of violence among the coevals. The thesis is presenting teoretical aproach in research of a coevals violence, among with the students role in a coevals violence and factors which contributes causes of the coevals violence and short-terms and long-terms consequences to the victims of a violence.

Key words: violence, bullying, agression, peer violence, verbal and physical violence, abuser, bystander, victim, bullying, cyberbullying, cause, consequence, theory of agression/ violence, prevention.

15. LITERATURA

Knjige:

1. Bašić, J. (2009). *Teorije prevencije: prevencija poremećaja u ponašanju i rizičnih ponašanja djece i mladih*, Zagreb: Školska knjiga.
2. Bilić, V. (2003). *Nasilje među djecom*. Zagreb: Ministarstvo prosvjete i športa i Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba.
3. Bilić, V. (2018). *Nove perspektive, izazovi i pristupi nasilju među vršnjacima*. Zagreb: Obrazovni izazovi i Učiteljski fakultet.
4. Bilić, V., Buljan Flander, G., Hrpka, H. (2012): *Nasilje nad djecom i među djecom*, Jastrebarsko: Naklada Slap.
5. Bilić, V., Karlović, A. (2015). *Nasilje među djecom*. Zagreb: Markom graf d.o.o.
6. Bizjak-Igrec, J, Galić, M., Fejdetić, M. (2014). *Pedagoški portfolio: stručni prilozi za rad stručnih suradnika pedagoga u osnovnim i srednjim školama*. Zagreb: Profil.
7. Brofenbrenner (1997). *Ekologija ljudskog mozga*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
8. Coloroso, B. (2004). *Nasilnik, žrtva, promatrač: od vrtića do srednje škole: kako roditelji i učitelji mogu pomoći u prekidanju kruga nasilja*. Zagreb: Bios.
9. Essau., A., Conradt, J. (2009). *Agresivnost u djece i mladeži*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
10. Jurić, V. (2004). *Metodika rada školskog pedagoga*. Zagreb: Školska knjiga.
11. Juul, J. (2018). *Agresivnost! Nov i opasan tabu?* Split: Harfa d.o.o.
12. Keresteš, G. (2002). *Dječje agresivno i prosocijalno ponašanje u kontekstu rata*. Naklada Slap.
13. Klarić, D. (2014). *Prepoznaj i djeluj: Savjetnik za prevenciju ovisnosti i nasilja u djece i mladih*. Zagreb: Školska knjiga.
14. Križan, H. (2018). *Vršnjačko nasilje*. Zagreb: Edukacijsko- rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
15. Ledić, J., Staničić, S., Turk, M. (2013). *Kompetencije školskih pedagoga*. Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci.
16. Matošina Borbaš, S. (2012). *Pristup i rad s djecom s problemima agresivnosti*. Virovitica: Jedan dva d.o.o.
17. Milivojević, Z. (2010). *Emocije: psihoterapija i razumijevanje emocija*. Zagreb: Mladinska knjiga.

18. Munivrana, A., Pijaca Plavšić, E., Pavlović, V., Perak, J. (2017). *Možemo to riješiti!- razumijevanje i upravljanje sukobima*. Zagreb: Forum za slobodu odgoja.
19. Olweus, D. (1998): *Nasilje među djecom u školi: Što znamo i što možemo učiniti*, Zagreb: Školska knjiga.
20. Petermann , F., Petermann, U. (2010). *Trening s agresivnom djecom*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
21. Rosić, V., Zloković, J. (2004). *Prilozi obiteljskoj pedagogiji*. Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci.
22. Rundek, M. (2006). *Mirko i sedam prigovora*. Zagreb: Golden marketing- Tehnička knjiga.
23. Sigman, A. (2010). *Daljinski upravljani*. Velika Mlaka: Ostvarenje d.o.o.
24. Šeničnjak, A., Štahan, M., Meštrović, M. (2018). *(Ne) budi mi (ne) prijatelj*. Vukovar: Udruga za pomoć žrtvama i svjedocima.
25. Uzelac, S., Bujušić, G. (2014). *Osnove socijalne konfliktologije*. Zaprešić: Visoka škola za poslovanje i upravljanje „Baltazar Adam Krčelić“.
26. Zenzerović Šloser, I., Jurman, L.(2014). *Nasilje ostavlja tragove- zvoni za nenasilje!* Zagreb:Centar za mirovne studije.
27. Zloković, J. (2014). *Obiteljski diskurs u kontekstu nasilja maloljetne djece nad roditeljima*. Rijeka: Filozofski fakultet sveučilišta u Rijeci.
28. Zloković, J., Čekolj, N. (2018). *Oснаživanje obitelji za razvoj pozitivnih odnosa*. Rijeka: Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet.
29. Žužul, M. (1989). *Agresivno ponašanje: psihologijska analiza*. Zagreb: Radna zajednica Republičke konferencije Saveza socijalističke omladine Hrvatske.

Poglavlja u knjigama:

1. Bilić, V. (2016). *Agresivni učenici u razredu*. U: Matijević, M., Bilić, V., Opić, S. (ur.). *Pedagogija za učitelje i nastavnike*. Zagreb: Školska knjiga.
2. Bilić, V. (2016). *Nasilje među učenicima*. U: Matijević, M., Bilić, V., Opić, S. (ur.). *Pedagogija za učitelje i nastavnike*. Zagreb: Školska knjiga.
3. Matijević, M. (2016). *Medijski odgoj*. U: Matijević, M., Bilić, V., Opić, S. (ur.). *Pedagogija za učitelje i nastavnike*. Zagreb: Školska knjiga.
4. Mummendey, A. (2001). *Agresivno ponašanje*. U: Hewstone, M., Stroebe, W. (ur.). *Socijalna psihologija*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

Zbornik radova:

1. Bašić, J. (1997). Modeli razina prevencije ugrađeni u funkcionranju projekta „Zdravi grad Poreč. (u zborniku Basanić, N. (ur.). *Zdravi grad- Citta Sana- Poreč- Parenzo*. Poreč: Fond zdravi grad Poreč, str. 27-31.
2. Bilić, V. (2015). Uloga škole i školsk vezanosti u objašnjenju ponašanja učenika. (u zborniku Opić, S., Bilić, V., Jurčić, M.). *Odgoj u školi*. Zagreb: Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, str.119-154.
3. Ciboci, L. (2014). Grupe mržnje na društvenim mrežama- novi oblici nasilja među djecom i mladima. (u zborniku Majdak, M., Vejmelka, L., Radat, K., Vuga, A.). *Konferencija: Nasilje na internetu među i nad djecom i mladima*. Zagreb: Društvo za socijalnu podršku, str.13-26.
4. Dodig- Ćurković K., Ćurković, M. (2013). Vršnjačko nasilje (bullying). (u zborniku Dodig- Ćurković, K. (ur.) i suradnici). *Psihopatologija dječje i adolescentne dobi*. Osijek: Svjetla grada, str.174-186.
5. Jakovljević, M. (2014). Ljudska priroda, patnja i agresivnost iz različitih perspektiva: kreativna i desktruktivna agresivnost. (u zborniku Rudan, V., Marčinko, D. (ur.) i suradnici). *Od nasilja do dijaloga*. Zagreb: Medicinska naklada, str. 34-43.
6. Lebedina Manzoni, M. (2016). Važnost vršnjačkog utjecaja i privrženosti među djecom i mladima u kontekstu razvoja pozitivnih odnosa. (u zborniku Bilić, V., Bašić, S. (ur.). *Odnosi u školi: prilozi za pedagogiju odnosa*. Zagreb: Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
7. Hrenar, D., Bedić, B., Mudrovčić, D., Josić, M. (2014). Povezanost doživljavanja elektroničkog vršnjačkog nasilja i samopoimanja srednjoškolaca. (u zborniku Majdak, M., Vejmelka, L., Radat, K., Vuga, A.). *Konferencija: Nasilje na internetu među i nad djecom i mladima*. Zagreb: Društvo za socijalnu podršku, str.13-26.
8. Šendula- Jengiće, V. (2014). Forenzički aspekti nasilja. (u zborniku Rudan, V., Marčinko, D. (ur.) i suradnici). *Od nasilja do dijaloga*. Zagreb: Medicinska naklada, str. 87-108.
9. Vrselja, I., Sučić, I., Franc, R. (2008). Počinitelji i žrtve vršnjačkog nasilja: Uloga osobina ličnosti i prihvaćenosti među vršnjacima. (u zborniku Kolesarić, V. (ur) i suradnici). *Izlaganje sa skupa Nasilje nad djecom i među djecom* . Osijek: Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku. 151-180. Osijek: Filozofski fakultet. Dostupno <https://www.tic-za-djecu.hr/wp-content/uploads/2018/02/zbornik->

[radova-s-2-skupa-posvecenog-pitanjima-nasilja-Psihologija-i-nasilje-u-suvremenom-drustvu.pdf](#) , pristupljeno 2.7.2019.

Radovi u časopisima:

1. Afrić, V. (1988). Simbolički interakcionizam. *Revija za sociologiju*, vol.19, br. (1-2), str. 1-13.
2. Brajša- Žganec, A., Topić, M.K., Rabotek- Šarić, Z. (2009). Povezanost individualnih karkteritika učenika sa strahom od škole i izloženost nasilju od strane vršnjaka u školskom okruženju. *Društvena istraživanja: Časopis za opća društvena pitanja*, vol.18, br. 4-5, str. 717-738.
3. Calvete, E. i Orue, I. (2013). Cognitive Mechanisms of the Transmission of Violence: Exploring Gender Differences among Adolescents Exposed to Family Violence. *Journal of Family Violence*, vol. 28, br.1, str. 73-84.
4. Černi Obrdalj, E. i sur. (2010). Vrste nasilja među djecom i osjećaj sigurnosti u školama Bosne i Hercegovine. *Društvena istraživanja : Časopis za opća društvena pitanja*, vol. 3, br.107, str. 561-575.
5. Nikčević-Milković, A. i sur. (2013). Nasilje među vršnjacima-postoji li razlika u gradskim, prigradskim i seoskim sredinama? *Journal for Pedagogical Theory and Practice*, vol. 62 br.2-3, str. 1-20.
6. Orpinas, P., Horne, A.M. (2004). A teacher-focused approach to prevent and reduce students' aggressive behavior: The GREAT Teacher Program. *American journal of preventive medicine*, vol.26, br. 2, str. 29-38.
7. Petrović, J. (2010). Karakteristike vršnjačkih konflikata u adolescenciji. *Primenjena psihologija*, vol. 3, br.3, str. 223-237.
8. Suler, J. (2004). The Online Disinhibition Effect. *CyberpPsychology &Behavior*, vol. 7, br. 3, str. 321-326.
9. Tokunaga, R.S. (2010). Following you home from school: A critical review and synthesis of reasearch on cyberbullying victimization. *Computers in Human Behavior*, vol. 26, br.3, str. 277-287.
10. Young, J.S., Nelson, D.A. (2006). Relation aggression: Understanding, identifying and responding in schools. *Psihology in the Schools*, vol.43, br.3, str. 297-312.

Internet izvori:

1. Acoordino, D. B., Acoordino, M. P. (2011). An Exploratory Study of Face- to- Face and Cyberbullying in Sixth Grade Students. *American Secondary Education*, vol. 40, br.1, str. 14-30. Dostupno na: https://www.jstor.org/stable/23100411?seq=1#page_scan_tab_contents pristupljeno 4.7.2019.
2. Akbaba Altun, S., Erdur Baker O. (2010). School Violence: a qualitative case study. *Procedia: Social and Behavioral Sciences*. vol. 2, br.2, 3165-3169. Dostupno na: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042810005239>, pristupljeno 2.7.2019.
3. Akiba, M. (2010). What Predict Fear of School Violence Among US Adolescents. *Teachers College Record*, vol 112, br. 1, 68-102 . Dostupno na: https://www.researchgate.net/profile/Motoko_Akiba/publication/283874002_What_Predicts_Fear_of_School_Violence_Among_US_Adolescents/links/5aa662560f7e9b46380484f9/What-Predicts-Fear-of-School-Violence-Among-US-Adolescents.pdf, pristupljeno 2.7.2019.
4. Babović, M. (2010). Teorijski i istraživački pristupi u proučavanju strukturnog, kulturnog i direktnog nasilja. *Sociologija*, vol 57 , br.2, 331-352. Dostupno na: https://scholar.google.hr/scholar?hl=hr&as_sdt=0%2C5&q=babovi%C4%87++bullying+2015&btnG=, pristupljeno 2.7.2019.
5. Bilić, V., Gjučić, D., Kirinić, G. (2010). Mogući učinci igranja računalnih igrica i videoigara na djecu i adolescente. *Napredak: časopis za pedagojsku i teorijsku praksu*, vol 151, br.2, 195-213. Dostupno na: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=12386, pristupljeno 10.5.2019.
6. Bilić, V. (2016). Sofisticirano manipuliranje vršnjačkim odnosima. Dostupno na: https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:tmGAzpGDF6wJ:https://bib.irb.hr/datoteka/850564.Bili_V_Sofisticirano_manipuliranje_vrnjakim_odnosima.docx+&cd=2&hl=hr&ct=clnk&gl=hr, preuzeto 4.7.2019.
7. CARE International (2011). Priručnik „M“: priručnik za obuku. Banja Luka, BIH: CARE International. Dostupno na <http://www.problemiuponasanju.info/materijali/online-publikacije/1>, pristupljeno 2.6.2019.

8. Ciboci, L., Kanižaj, I. (2011). *Kako je nasilje preko medija ušlo u naše domove*. Dostupno na: https://www.researchgate.net/profile/Igor_Kanizaj/publication/318910460_Kako_je_nasilje_preko_medija_uslo_u_nase_domove/links/59849de30f7e9b6c852f4bcf/Kako-je-nasilje-preko-medija-uslo-u-nase-domove.pdf, pristupljeno 4.7. 2019.
9. Dolački, N., Ljubin Golub, T. (2014). Prepoznavanje i reagiranje budućih učitelja razredne nastave na vršnjačko zlostavljanje. *Napredak: časopis za pedagojsku i teorijsku praksu*, vol. 156, br.1-2, 24-46. Dostupno na: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=245186, pristupljeno 20.6.2019.
10. Đuranović, M., Opić, V. (2013). Mogućnosti prevencije rizičnih ponašanja djece predškolske dobi. *Magistra Iadertina*, vol. 8, br.1, 101-111. Dostupno na: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=245186, pristupljeno 20.6.2019.
11. Englander, E. (2012). Digital self- harm: Frequency, type, motivations, and outcomes. Bridgewater State University. Dostupno na: https://vc.bridgew.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://scholar.google.hr/&httpsredir=1&article=1004&context=marc_reports, pristupljeno 17.7.2019.
12. European Schoolnet (2015). ENABLE program. Dostupno na http://enable.eun.org/c/document_library/get_file?uuid=1dc9200a-7b5d-48d5-ba35-927b58fdd7d0&groupId=4467490, pristupljeno 20.6.2019.
13. Filozofski fakultet u Splitu: Odsjek za pedagogiju: plan i program. Dostupno na: http://www.ffst.unist.hr/wp-content/uploads/2018/07/D_Pedagogija.pdf, pristupljeno 26.6.2019.
14. Hill, C., Kearl, H. (2011). *Crossing the Line: Sexual Harrassment in School*. Washington DC: AAUW. Dostupno na <https://eric.ed.gov/?id=ED525785>, pristupljeno 2.7.2019.
15. Izvješća pravobraniteljice za djecu. Dostupno na <https://dijete.hr/izvjesca/izvjesca-o-radu-pravobranitelja-za-djecu/>, pristupljeno 2.6.2019.
16. Javornik, Krečić, M., Kovše, S., Ploj, Vrtić, M. (2013). The Role and Meaning of School Counseling when dealing with Peer Violence. *Coatian Journal of Education: Hrvatski časopis za odgoj i obrazovanje*, vol.15, br.3, 521-541. Dostupno na https://hrcak.srce.hr/index.php?id_clanak_jezik=155265&show=clanak

17. Jukić, V., Savić, A. (2014). Psihološko- psihijatrijski aspekti nasilja. *Socijalna psihijatrija*, vol. 42, br.2 , 109-113. Dostupno na https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=188601
18. Kekez, A, Bilić, V. (2015). Zašto dobra djeca rade loše stvari: uloga moralnog odstupanja u različitom angažmanu djece u vršnjačkom nasilju. *Život i škola: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja*, vol. 61, br. 2 , 46-64. Dostupno na https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=239027, pristupljeno 8. 4. 2019.
19. Kernaghan, D., Elwood, J. (2013). All the cyber world“s a stage: Framing cyberbullying as a performance. *Cyberpsychology: Journal of psychosocial research of cyberspace*, vol.7, br.1. Dostupno na: <https://cyberpsychology.eu/article/view/4279/3323>, pristupljeno 4.7.2019.
20. Klarin, M., Matešić, S. (2014). Vršnjačko nasilje među adolescentima u kontekstu roditeljskog ponašanja. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 50(1), str. 81-92. Dostupno na https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=184203, pristupljeno 18.5.2019.
21. Kraljić Babić, K., Vejmelka, L. (2015). Specifičnosti nasilja među djecom, prevencije i tretmana nasilnog ponašanja u predškolskoj dobi. *Socijalne teme: časopis za pitanja socijalnog rada i srodnih znanosti*, vol. 1, br. 5, 91-114. Dostupno na https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=177308, pristupljeno 24. 6. 2019.
22. Križan, H. (2018). Vršnjačko nasilje: priručnik za stručnjake. Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet sveučilišta u Zagrebu. Dostupno na: http://cnzd.org/uploads/document/attachment/93/Prirucnik4_vrsnjacko_nasilje.pdf, pristupljeno 20.6.2019.
23. Krulić, K., Velki, T. (2014). Ispitivanje povezanosti emocionalne inteligencije i nasilja među školskom djecom. *Život i škola: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja*, vol. 60, br. 32, 27-41. Dostupno na https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=193761, pristupljeno 1. 6. 2019.
24. Krulić, K., Velki, T., Takšić, V. (2017). Važnost emocionalne inteligencije u objašnjenju problematike vršnjačkog nasilja. *Napredak: časopis za pedagojsku i teorijsku praksu*, vol. 158, br. 4, 419-438. Dostupno na

- https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=277556, pristupljeno 1. 6. 2019.
25. Livazović, G.; Vranješ, A. (2012) Pedagoška prevencija nasilničkog ponašanja osnovnoškolaca. *Život i škola: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanj*, vol.58, br. 27, str. 55-76. Dostupno na https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=123807, pristupljeno 5.5.2019.
26. Lukaš, M. i Gazibara, S. (2010). Modaliteti suradničkih odnosa školskih pedagoga i roditelja. *Život i škola*, vol.24, br.2, str. 210-229. Dostupno na https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=94968, pristupljeno 26.6.2019.
27. Marušić, I., Pavin Ivanec, T. (2008). Praćenje vršnjačkog nasilja u osnovnim školama: spolne razlike učestalosti i vrstama nasilnog ponašanja. *Ljetopis socijalnog rada*, vol.15, br.1, str. 5-19. Dostupno na <https://hrcak.srce.hr/23095>, pristupljeno 26.6.2019.
28. McKenney, K.S., Pepler, D., Craig, V., Cinnolly, J. (2006). Peer victimization and psychosocial adjusment: The experiences of Canadian immigrant youth. *Electronic Journal of Reasearch in Educational Psychology*, vol. 9, br. 4 (2), str.239-264. Dostupno na http://repositorio.ual.es/bitstream/handle/10835/639/Art_9_130.pdf?sequence=1, pristupljeno, 2.7.2019.
29. Mitov, T., Gojković, V., Dostanić, J. (2016). Povezanost mračne trijade s agrsivnošću i sklonošću ka traženju uzbuđenja. *Zbornik instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, vol. 35, br. 2, str. 7-16. Dostupno na: http://www.iksi.ac.rs/zbornik_arhiva/zbornik_iksi_1_2016.pdf#page=7, pristupljeno 4.7.2019.
30. National CP Council. Dostupno na www.ncpc.org/cyberbullying, pristupljeno 18.5.2019.
31. Notar, C. E., Padgett, S., Roden, J. (2013). Cyberbullying: A Review of the Literature. *Universal Journal of Educational Research*, vol.1 br.1, str. 1-9. Dostupno na: <https://eric.ed.gov/?id=EJ1053975>, pristupljeno 2.7.2019.
32. Odjel za izobrazbu učitelja i odgajatelja u Zadru: plan i program. Dostupno na: <http://www.unizd.hr/ucitelji-odgojitelji/studijski-programi-za-ucitelje-i-odgojitelje>, pristupljeno 26.6.2019.

33. Pater, J., Mynatt, E. (2017). Defining Digital Self- Harm. School of Interactive Computing, Georgia Tech. Dostupno na: <https://dl.acm.org/citation.cfm?id=2998224>, pristupljeno 17.7.2019.
34. Popadić, D. (2009). Nasilje u školama. Beograd: Institut za psihologiju i UNICEF. Dostupno na: <http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2015/08/nasilje-u-skolama-za-web.pdf>, pristupljeno, 4.7.2019.
35. Povjerenstvo za izradu Akcijskog plana (2019) *Nacrt Akcijskog plana za prevenciju nasilja u školama*. Dostupno na <https://esavjetovanja.gov.hr/ECon/MainScreen?entityId=11104>, pristupljeno 20.6.2019.
36. Pregrad, Jasenka (2010). *Program prevencije vršnjačkog zlostavljanja: za sigurno i poticajno okruženje u školama*. Zagreb: Ured UNICEF-a za Hrvatsku. Dostupno na: <http://www.problemiuponasanju.info/materijali/online-publikacije/1>, pristupljeno 2.6.2019.
37. Protokol o postupanju u slučaju nasilja među djecom i mladima (2004). Dostupno na https://www.azoo.hr/images/AZOO/Ravnatelj/RM/Protokol_o_postupanju_u_slucaju_na_silja_medu_djecom_i_mladimaVRH_2004.doc, pristupljeno 19.5.2019.
38. Puharić, Z., Baričević, M. (2014). Vršnjačko nasilje u osnovnim školama Bjelovarsko-bilogorske županije. *Sestrinski glasnik*, vol.19, br.2, 116-121. Dostupno na https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=183845, pristupljeno 1.6.2019.
39. Puzić, S., Baranović, B., Doolan, K. (2011). Školska klima i sukobi u školi. *Socijologija i prostor: časopis za istraživanje prostornog i sociokulturnog razvoja*, vol.49, br.3, 335-358. Dostupno na https://hrcak.srce.hr/index.php?id_clanak_jezik=118714&show=clanak, pristupljeno 24.6.2019.
40. Rajhvan Bulat, L., Ajduković, M. (2012). Obiteljske i psihosocijalne odrednice vršnjačkog nasilja među mladima. *Psihologijske teme*. vol.21, br.1, 167-194. Dostupno na <https://hrcak.srce.hr/81815>, pristupljeno 2.7.2019.
41. Reić Ercegovac, I. (2016). Doživljeno vršnjačko nasilje: relacije s dobi spolom, razrednim ozračjem i školskim uspjehom. *Školski vijesnik: časopis za pedagošku teoriju i praksu*, vol.65, br.2, 251-271. Dostupno na https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=262306, pristupljeno 26.5.2019.

42. Richardson, J., Milovidov, E., Blamire, R. (2017). *Bullying: Perspectives, Practice and Insights*. Council of Europe. Dostupno na <https://rm.coe.int/prems-006417-gbr-2511-bullying-16-x-24-txt-couv-bat-web/168078a78d>, pristupljeno 20.6.2019.
43. Rigby, K. (2002): *New Perspectives on Bullying*, United Kingdom: Jessica Kingsley Publishers Ltd. Dostupno na https://books.google.hr/books?hl=hr&lr=&id=5smmqKH0AkC&oi=fnd&pg=PA13&dq=rigby+2002&ots=TzKH5R0HUM&sig=ID3qHNRxCGFoQN2j-M8WPSCkPpI&redir_esc=y#v=onepage&q=rigby%202002&f=false, pristupljeno 2.7.2019.
44. Rodriguez- Hidalgo, A., Ortega-Ruiz, R., Zych, I. (2014). Peer victimization and ethnic-cultural peer victimization: self esteem and school relations between different cultural groups of students in Andalusia, Spain. *Revista de psicodidactica*, vol.19, br.1., 191-210. Dostupno na https://www.redalyc.org/pdf/175/17529569009_2.pdf, pristupljeno 17.7.2019.
45. Sesar, K. (2011). Obilježja vršnjačkog nasilja. *Ljetopis socijalnog rada*, vol.18, br.3, 497-526. Dostupno na https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=112007, pristupljeno 8.4.2019.
46. Sesar, K., Sesar, D., Dodaj, A. (2013). Povezanost vršnjačkog zlostavljanja i psiholoških poteškoća: prospektivno istraživanje. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, vol.22, br.1, 79-100. Dostupno na https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=148876, pristupljeno 26.5.2019.
47. Suchy, C. M., Tomasino, E. K. (2015). Types of Defending Behaviors among Late Elementary and Middle School Students. Dostupno na: <http://www.ncurproceedings.org/ojs/index.php/NCUR2014/article/view/1131/651>, pristupljeno 4.7.2019.
48. Sušac, N., Ajduković, M., Rimac, I. (2016). Učestalost vršnjačkog nasilja s obzirom na obilježja adolescenata i doživljeno nasilje u obitelji. *Psihologijske teme*, vol. 25, br. 2. 197-221. Dostupno na https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=238589 pristupljeno 5.5.2019.
49. Svjetska zdravstvena organizacija (WHO). Izvješće. Dostupno na <https://www.who.int/whr/2006/en/>, pristupljeno, 2.7.2019.

50. Šimić, N. (2004). Doprinos istraživanju pojavnosti nasilja među djecom u školi. Diplomski rad. Odsjek za psihologiju Sveučilišta u Zagrebu. Dostupno na: <http://darhiv.ffzg.unizg.hr/id/eprint/110/1/Natalija%C5%A0imi%C4%87.pdf>, pristupljeno, 2.7.2019.
51. Učiteljski fakultet u Osijeku: plan i program. Dostupno na: <https://www.foozos.hr/studiji/studijski-programi>, pristupljeno 26.6.2019.
52. Učiteljski fakultet u Rijeci: plan i program. Dostupno na: <https://www.isvu.hr/javno/hr/vu299/nasprog/2018/nasprog.shtml>, pristupljeno 24.6.2019.
53. Učiteljski studiji u Splitu: plan i program. Dostupno na <http://www.ffst.unist.hr/studiji/uciteljski-studij/>, pristupljeno 26.6.2019.
54. Učiteljski fakultet u Zagrebu: plan i program. Dostupno na: <https://www.ufzg.unizg.hr/wp-content/uploads/2013/12/U%c4%8diteljski-studij-s-modulima-Program-903.pdf>, pristupljeno 24.6.2019.
55. UNICEF (2006): *Kako zaustaviti Bullying: Priručnik za roditelje*. Zagreb: UNICEF- Ured za Hrvatsku United States Government. Dostupno na <https://www.stopbullying.gov/what-is-bullying/index.html>, pristupljeno 24.6.2019.
56. Valić, J., Brajša- Žganec, A. (2018). Kvaliteta obiteljske interakcije i emocionalna kompetentnost kao odrednice agresivnog ponašanja djece školske dobi. *Napredak: časopis za pedagošku teoriju i praksu*, vol.159, br. 1-2, 115-138. Dostupno na https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik= 202778 pristupljeno 24.6.2019.
57. Vejmelka, L. (2012). Neke determinante vršnjačkog nasilja u adolescenciji. *Ljetopis socijalnog rada*, vol.19, br. 2, 215-240. Dostupno na https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik= 140692 pristupljeno 1.6.2019.
58. Vejmelka, L., Kraljić Babić, K. (2015). Specifičnosti nasilja među djecom, prevencije i tretmana nasilnog ponašanja u predškolskoj dobi. *Socijalne teme*, vol. 1, br. 2, 91-114. Dostupno na <https://hrcak.srce.hr/177308>, pristupljeno 24.6.2019
59. Velki, T. (2012). Uloga nekih obiteljskih čimbenika u pojavi nasilja među djecom. *Psihologijske teme*, vol. 23, br. 1, 29-60. Dostupno na https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik= 121683 pristupljeno 24.6.2019.
60. Velki, T., Kuterovac Jagodić, G. (2014). Individualni i kontekstualni činitelji dječjeg nasilničkog ponašanja prema vršnjacima. *Ljetopis socijalnog rada*, vol.21, br. 1, 33-64.

Dostupno na https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=189016 pristupljeno 8.4.2019.

61. Velki, T., Kuterovac Jagodić, G. (2016). Možemo li na temelju prediktora tradicionalnog vršnjačkog nasilja predviđati elektroničko vršnjačko nasilje? *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, vol.25, br. 4, 523-545. Dostupno na https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=252656 pristupljeno 1.6.2019.
62. Velki, T., Vrdoljak, G. (2013). Uloga nekih vršnjačkih i školskih varijabli u predviđanju vršnjačkog nasilnog ponašanja. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, vol.22, br.1, 101-120. Dostupno na https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=148880, pristupljeno 18.5.2019.
63. Velki, T., Ozdanovac, K. (2014). Preventivni programi usmjereni na smanjenje vršnjačkog nasilja u osnovnim školama na području Osječko- baranjske županije. *Školski vjesnik*, vol.63, br.3, 327-352. Dostupno na https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=200627, pristupljeno 8.4.2019.
64. Vlah, N., Perger, S. (2014). Povezanost vršnjačkog nasilja s percipiranom školskom klimom kod učenika osnovne škole. *Kriminologija i socijalna integracija*, vol.22, br.1, 1-25. Dostupno na https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=195886, pristupljeno 5.5.2019.
65. Zloković, J. (2004). Nasilje među vršnjacima- problem obitelji, škole, društva. *Pedagoška istraživanja*, vol.1, br.2, 207-220. Dostupno na <https://hrcak.srce.hr/139356>, pristupljeno 10.9.2019.
66. Zloković, J., Vrcelj, S. (2010). Rizična ponašanja djece i mladih. *Odgojne znanosti*, vol.12, br.1, 197-213. Dostupno na https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=89842, pristupljeno 10.9.2019.
67. Žic- Ralić, A., Šifner E. (2014). Obilježja vršnjačke interakcije i iskustvo vršnjačkog nasilja kod djece i mladih s ADHD-om. *Ljetopis socijalnog rada*, vol.21, br.3, 453-484. Dostupno na https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=198804, pristupljeno 18.5.2019.

